

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
V. I. VERNADSKY NATIONAL LIBRARY OF UKRAINE

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК УКРАИНЫ
НАЦИОНАЛЬНАЯ БИБЛИОТЕКА УКРАИНЫ
ИМЕНИ В. И. ВЕРНАДСКОГО

**SOCIOCULTURAL FACTORS IN BUILDING UKRAINE
POPULATION' MENTAL IMMUNITY TO FOREIGN
MANIPULATIONS OF CONSCIOUSNESS**

**СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ МЕХАНИЗМЫ
ФОРМИРОВАНИЯ МЕНТАЛЬНОГО ИММУНИТЕТА
ПРОТИВ ВНЕШНИХ МАНИПУЛЯЦИЙ
СОЗНАНИЕМ НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНЫ**

Київ 2015
Київ 2015

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

**СОЦІОКУЛЬТУРНІ МЕХАНІЗМИ
ФОРМУВАННЯ МЕНТАЛЬНОГО ІМУНІТЕТУ
ПРОТИ ЗОВНІШНІХ МАНІПУЛЯЦІЙ
СВІДОМІСТЮ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ**

Київ 2015

УДК 159.922:316.347:314/316(477)-049.65

ББК Ю953.3+ФЗ(4УКР)15

С693

Затверджено до друку вченою радою
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(протокол № 9 від 17.09.2015)

А в т о р с ь к и й к о л е к т и в:

В. Горовий (вступ, розд. 2, 3–3.1, висновки); В. Попик (розд. 1);
О. Онищенко (розд. 2, висновки); Ю. Половинчак, С. Полтавець (розд. 3–3.2, 3.3, 3.4);
А. Матвійчук (розд. 4–4.1); Л. Галаган (розд. 4–4.2);
О. Ворошилов (розд. 4–4.3); С. Горова (розд. 5)

Р е ц е н з е н т и:

Л. Попова, д-р іст. наук, проф.;
В. Омельчук, д-р іст. наук, проф.

**Соціокультурні механізми формування ментального імунітету проти зовнішніх мані-
пуляцій свідомістю населення України** : [монографія] / [В. Горовий (кер. проекту), О. Онищенко,
С693 В. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2015. – 228 с.

ISBN 978-966-02-7724-3

У монографії розглянуто ментальний імунітет як основу національної стійкості в умовах розвитку інформаційного суспільства та проблеми його збереження і зміцнення в умовах російсько-української інформаційно-психологічної війни, посилення впливу маніпулятивних технологій в інформаційних протистояннях і розвиток методик їх нейтралізації.

Орієнтована на науковців, практиків у сфері інформатизації, широкий загал читачів, які цікавляться цією проблемою.

УДК 159.922:316.347:314/316(477)-049.65
ББК Ю953.3+ФЗ(4УКР)15

ISBN 978-966-02-7724-3

© В. Горовий, О. Онищенко,
В. Попик та ін., 2015
© Національна академія наук України,
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського, 2015

УДК 159.922:316.347:314/316(477)-049.65
ББК Ю953.3+Ф3(4УКР)15

С693

Утверждено к печати ученым советом
Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского
(протокол № 9 от 17.09.2015)

А в т о р с к и й к о л л е к т и в:

В. Горовой (вступление, разд. 2, 3–3.1, выводы); В. Попик (разд. 1);
А. Онищенко (разд. 2, выводы); Ю. Половинчак, С. Полтавец (разд. 3–3.2, 3.3, 3.4);
А. Матвийчук (разд. 4–4.1); Л. Галаган (разд. 4–4.2);
О. Ворошилов (разд. 4–4.3); С. Горовая (разд. 5)

Р е ц е н з е н т ы:

Л. Попова, д-р ист. наук, проф.;
В. Омельчук, д-р ист. наук, проф.

**Социокультурные механизмы формирования ментального иммунитета против
С693 внешних манипуляций сознанием населения Украины : [монография] / [В. Горовой
(рук. проекта), А. Онищенко, В. Попик и др.] ; НАН Украины, Нац. б-ка Украины
им. В. И. Вернадского. – Киев, 2015. – 228 с.**

ISBN 978-966-02-7724-3

В монографии рассматриваются ментальный иммунитет как основа национальной стойкости в условиях развития информационного общества и проблемы его сохранения и укрепления в условиях русско-украинской информационно-психологической войны, усиление влияния манипулятивных технологий в информационных противостояниях и развитие методик их нейтрализации.

Ориентирована на ученых, практиков в сфере информатизации, широкий круг читателей, интересующихся этой проблемой.

УДК 159.922:316.347:314/316(477)-049.65
ББК Ю953.3+Ф3(4УКР)15

© В. Горовой, А. Онищенко,
В. Попик и др., 2015

© Национальная академия наук Украины,
Национальная библиотека Украины
имени В. И. Вернадского, 2015

ISBN 978-966-02-7724-3

UDC 159.922:316.347:314/316(477)-049.65

Approved for publication by the Academic Council V. I. Vernadsky
National Library of Ukraine
(minutes of meeting N 9 on 17th September 2015)

C o m p o s i t e a u t h o r s :

V. Horovyi (Introduction, Chapter 2, 3–3.1, Conclusions);
V. Popyk (Chapter 1); O. Onyshchenko (Chapter 2, Conclusions);
J. Polovynchak, S. Poltavets (Chapter 3–3.2, 3.3, 3.4);
A. Matviychuk (Chapter 4–4.1); L. Galagan (Chapter 4–4.2);
O. Voroshylov (Chapter 4–4.3); S. Horova (Chapter 5)

R e v i e w e r s :

L. Popova, Ph.D. in history, professor;
V. Omelchuk, Ph.D. in history, professor

Sociocultural Factors in Building Ukraine Population' Mental Immunity to Foreign Manipulations of Consciousness : [monograph] / [V. Horovyi (project team leader), O. Onyshchenko, V. Popyk et al.] ; The National Academy of Sciences of Ukraine, V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. – Kyiv, 2015. – 228 p.

ISBN 978-966-02-7724-3

The research concerns with mental immunity as a basis for national sustainability within the context of information society, problems of its saving and developing in the period of Russian and Ukrainian information and psychological war, reinforcement of manipulative technologies' influence in the case of information confrontation and methods of its neutralization.

For researchers, informatization practitioners, common readers.

UDC 159.922:316.347:314/316(477)-049.65

ISBN 978-966-02-7724-3

© V. Horovyi, O. Onyshchenko, V. Popyk et al., 2015.
© The National Academy of Sciences of Ukraine,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine, 2015

ЗМІСТ

ВСТУП	13
Розділ 1. ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОТИСТОЯННЯ ВИКОРИСТАННЮ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ	19
Розділ 2. МЕНТАЛЬНИЙ ІМУНІТЕТ ЯК ЧИННИК ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ	57
2.1. Особливості ментального імунітету в контексті інформаційної безпеки в сучасній інформаційній політиці	57
2.2. Загрози ментальному імунітету в умовах інформаційної війни	70
Розділ 3. РОЗВИТОК ПРАВОВОЇ БАЗИ НАЦІОНАЛЬНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ	85
3.1. Координуюча роль держави в організації інформаційної безпеки	85
3.2. Стан інформаційної законодавчої бази України в реаліях сьогодення	95
3.3. Медіа-реформи в Україні в умовах інформаційного протистояння	115
3.4. Інформаційна політика висвітлення військових дій: світовий досвід	135

Розділ 4. ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВНЕСОК ГРОМАДСЬКИХ ІНСТИТУТІВ У ЗМІЦНЕННЯ ВІТЧИЗНЯНИХ ПОЗИЦІЙ У ІНФОРМАЦІЙНІЙ ВІЙНІ.....	155
4.1. Державна інформаційна політика і суспільні інститути.....	155
4.2. Основні тенденції формування громадянської активності в протистоянні інформаційній агресії	168
4.3. Еволюція поглядів на проблему інформаційної безпеки в контексті розвитку інформаційних технологій	184
Розділ 5. ІНФОРМАЦІЙНЕ МАНІПУЛЮВАННЯ І ПРОБЛЕМИ ЙОГО НЕЙТРАЛІЗАЦІЇ	197
5.1. Маніпулювання ментальністю	197
5.2. Бібліотечні технології в нейтралізації ментальних загроз.....	205
ВИСНОВКИ	217

СОДЕРЖАНИЕ

ВСТУПЛЕНИЕ	15
Раздел 1. ОРГАНИЗАЦИЯ ПРОТИВОСТОЯНИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЮ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЙ ПРОБЛЕМАТИКИ В ИНФОРМАЦИОННОЙ АГРЕССИИ ПРОТИВ УКРАИНЫ	19
Раздел 2. МЕНТАЛЬНЫЙ ИММУНИТЕТ КАК ФАКТОР СОХРАНЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО ИНФОРМАЦИОННОГО ПРОСТРАНСТВА	57
2.1. Особенности ментального иммунитета в контексте информационной безопасности в современной информационной политике.....	57
2.2. Угрозы ментальному иммунитету в условиях информационной войны.....	70
Раздел 3. РАЗВИТИЕ ПРАВОВОЙ БАЗЫ НАЦИОНАЛЬНОГО ИНФОРМАЦИОННОГО ПРОСТРАНСТВА В УСЛОВИЯХ ИНФОРМАЦИОННОЙ ВОЙНЫ	85
3.1. Координирующая роль государства в организации информационной безопасности.....	85
3.2. Состояние информационной законодательной базы Украины в реалиях настоящего	95
3.3. Медиа-реформы в Украине в условиях информационного противостояния	115
3.4. Информационная политика освещения военных действий: мировой опыт	135

Раздел 4. ИНФОРМАЦИОННЫЙ ВКЛАД ОБЩЕСТВЕННЫХ ИНСТИТУТОВ В УКРЕПЛЕНИЕ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ ПОЗИЦИЙ В ИНФОРМАЦИОННОЙ ВОЙНЕ	155
4.1. Государственная информационная политика и общественные институты	155
4.2. Основные тенденции формирования гражданской активности в противостоянии информационной агрессии	168
4.3. Эволюция взглядов на проблему информационной безопасности в контексте развития информационных технологий	184
Раздел 5. ИНФОРМАЦИОННОЕ МАНИПУЛИРОВАНИЕ И ПРОБЛЕМЫ ЕГО НЕЙТРАЛИЗАЦИИ	197
5.1. Манипулирование ментальностью	197
5.2. Библиотечные технологии в нейтрализации ментальных угроз	205
ВЫВОДЫ	217

CONTENTS

INTRODUCTION	17
Chapter 1. ORGANIZATION OF OPPOSITION TO HISTORY AND CULTURE PROBLEMS EXPLOITING IN THE COURSE OF INFORMATION AGGRESSION AGAINST UKRAINE	19
Chapter 2. MENTAL IMMUNITY AS A FACTOR OF NATIONAL INFORMATION SPACE PROTECTION	57
2.1. Features of mental immunity within the context of information security in the modern information policy	57
2.2. Threats to mental immunity in a time of information war	70
Chapter 3. DEVELOPMENT OF LEGISLATION RELATED TO NATIONAL INFORMATION SPACE IN A TIME OF INFORMATION WAR	85
3.1. State as a coordinator of information security' build up.....	85
3.2. Condition of legislation related to information in reality of nowadays	95
3.3. Reformation of media in Ukraine in the time of information opposition.....	115
3.4. Information policy and warfare coverage: world experience	135
Chapter 4. INFORMATION CONTRIBUTION OF PUBLIC INSTITUTIONS TO STRENGTHENING OF UKRAINE' POSITIONS IN INFORMATION WAR	155
4.1. State information policy and public institutions.....	155
4.2. Main tendencies in public activity' opposition to information aggression	168

4.3. Changing of views on the problem of information security in the period of information technologies development	184
Chapter 5. INFORMATION MANIPULATION AND PROBLEM OF ITS NEUTRALIZATION	197
5.1. Mental manipulation	197
5.2. Library technologies and neutralization of mental threats	205
CONCLUSIONS	217

ВСТУП

У сучасних умовах, у процесі зростаючих темпів розвитку інформаційних технологій, основні характеристики інформаційного суспільства у своєму комплексі ще не з'ясовані. Тому навіть фахівці ще не уявляють повністю можливості й наслідки інформаційної війни. У громадській думці ще не усвідомлюється той факт, що з розвитком інформатизації, охопленням електронними інформаційними технологіями всіх сфер суспільного життя інформаційна війна здобуває всепроникні можливості. При цьому явище всепроникнення стосується не лише технологічної сфери, створеної сучасною людською спільнотою, а й безпосередньо людської свідомості. Глибина цього впливу залежить від потенційної стійкості до руйнування наявних у свідомості людей інформаційно-психологічних установок, ментальних переконань, сформованих у вітчизняному соціально-культурному середовищі та підтримуваних цим середовищем.

Вивчення ментальних особливостей людини нерозривно пов'язане з дослідженням її ролі в розвитку інформаційних процесів сучасного суспільства, процесів нового інфотворення, з особливостями освоєння проблем сьогодення. Адже при вирішенні конкретних завдань суспільного розвитку в інформаційному процесі свідомістю людини «охоплюються шари свідомого і підсвідомого, шари так званих духовних традицій» (С. Грабовський). Таким чином, питання про зміст і значення ментальних характеристик людей у сучасному глобалізованому суспільстві значно переростає рівень власне філософських розмірковувань. Сьогодні воно за своєю суспільною значущістю переросло й рівень розгляду марксистсько-ленінською філософією ментальності як непереконливий предмет вивчення філософії буржуазної та постсоціалістичного філософствування при «аналізі різних культурно-соціальних явищ та сьогодення» та набуло значення, пов'язаного з практичними запитамі інформаційного етапу розвитку людської цивілізації. При використанні інформаційних ресурсів в інтересах суспільного розвитку в останні

десятиліття актуалізувалися питання досліджень змісту поняття «ментальність», функцій ментальності і проблем зміцнення інформаційного імунітету.

Події на Сході України, українсько-російське інформаційне протистояння, пов'язане з ними, стали трагічною ілюстрацією розвитку інформатизованих технологій у військовій справі, уявлень про гібридні та інформаційно-психологічні війни, що поєднують застосування інформаційних, у тому числі інформаційно-психологічних, і силових компонентів тиску на противника. На прикладі і збройних конфліктів останніх років, і конфліктів з акцентом на інформаційну складову суспільство дедалі більше переконується, що інформаційна агресія в сучасних умовах потребує спеціальної уваги й суспільного реагування, не менш відповідального, ніж пряма збройна агресія. У фахівців зростає розуміння того, що саме інформаційно-психологічна війна в наш час набуває руйнівного для особистості й суспільства значення абсолютною невідворотністю свого впливу. Вона діє на глибинні процеси засвоєння змісту використовуваної людьми інформації про світ і суспільство як усталені, закріплені досвідом багатьох поколінь цього етносу еталони оцінок навколишньої дійсності та поведінки. Вона може знищувати безпосередньо основи національної самоідентифікації.

У сучасних умовах ефективно протистояння інформаційній агресії проти України може бути забезпечене лише консолідацією суспільства на базі національної державницької ідеології. Лише сучасна національна ідеологія в ментально складному українському суспільстві може стати чинником об'єднання ментальності Сходу й Заходу, Півдня й Півночі нашого різноманітного суспільства, розвитку спільної ментальності. Вона має ґрунтуватися на системі духовно-ціннісних орієнтирів українського народу, стати дороговказом перспектив національного розвитку, гарантом стійкості нації й держави в усіх випробуваннях, що випадають на долю українського народу в умовах розвитку інформаційного суспільства.

ВСТУПЛЕНИЕ

В современных условиях, в процессе растущих темпов развития информационных технологий, основные характеристики информационного общества в своем комплексе еще не выяснены. Поэтому даже специалисты еще не представляют полностью возможности и последствия информационной войны. В общественном мнении еще не осознается тот факт, что с развитием информатизации, охватыванием электронными информационными технологиями всех сфер общественной жизни информационная война приобретает всепроникающие возможности. При этом явление всепроникновения касается не только технологической сферы, созданной современным человеческим сообществом, но и непосредственно сознания людей. Глубина этого влияния зависит от потенциальной стойкости к разрушению имеющихся в сознании людей информационно-психологических установок, ментальных убеждений, сформированных в отечественной социально-культурной среде и поддерживаемых этой средой.

Изучение ментальных особенностей человека неразрывно связано с процессом нового инфосоздания, с особенностями освоения проблем нынешнего времени. Ведь при решении конкретных задач общественного развития в информационном процессе сознанием человека «охватываются слои сознательного и подсознательного, слои так называемых духовных традиций» (С. Грабовский). Таким образом, вопрос о содержании и значении ментальных характеристик людей в современном глобализованном обществе значительно перерастает уровень сугубо философских рассуждений. Сегодня он по своей общественной значимости перерос и уровень рассмотрения марксистско-ленинской философией ментальности как неубедительный предмет изучения философии буржуазной и постсоциалистического философствования при «анализе разных культурно-социальных явлений и нынешнего времени» и приобрел значение, связанное с практическими запросами информационного этапа развития человеческой цивилизации.

При использовании информационных ресурсов в интересах общественного развития в последние десятилетия актуализировались вопросы исследований содержания понятия «ментальность», функций ментальности и проблем укрепления информационного иммунитета.

События на Востоке Украины, украинско-русское информационное противостояние, связанное с ними, стали трагической иллюстрацией развития информатизированных технологий по военному делу, представлений о гибридных и информационно-психологических войнах, которые сочетают применение информационных, в том числе информационно-психологических, и силовых компонентов давления на противника. На примере и вооруженных конфликтов последних лет, и конфликтов с акцентом на информационную составляющую общество все больше убеждается, что информационная агрессия в современных условиях нуждается в специальном внимании и общественном реагировании, не менее ответственном, чем прямая вооруженная агрессия. У специалистов растет понимание того, что именно информационно-психологическая война в наше время приобретает разрушительное для личности и общества значение абсолютной неотвратимостью своего влияния. Она действует на глубокие процессы усвоения содержания используемой людьми информации о мире и обществе – как устоявшиеся, закреплённые опытом многих поколений этого этноса эталоны оценок окружающей действительности и поведения. Она может уничтожать непосредственно основы национальной самоидентификации.

В современных условиях эффективное противостояние информационной агрессии против Украины может быть обеспечено лишь консолидацией общества на базе национальной государственной идеологии. Только современная национальная идеология в ментально сложном украинском обществе может стать фактором объединения ментальности Востока и Запада, Юга и Севера нашего разнообразного общества, развития общей ментальности. Она должна базироваться на системе духовно-ценностных ориентиров украинского народа, стать указателем перспектив национального развития, гарантом стойкости нации и государства во всех испытаниях, которые выпадают на долю украинского народа в условиях развития информационного общества.

INTRODUCTION

The main characteristics of information society in a time of rapidly increasing informative technologies are not clarified yet. Even specialists have not formed detailed image of information war potentials and results. General public is not conscious of the fact that in the period of informatization development and electronic information technologies' broad coverage of all areas of public life information war gains all-penetrating potentials. This all-penetration deals not only with technologies area, created by modern community but with profundity of consciousness as well. The degree of this penetration depends on potential resistance of information and psychological settings, and mental ideas, formed in our native sociocultural environ and supported by it to destruction.

Study of human' mental characteristics is strongly connected with exploration of human part in information processes development of modern society, processes of new infocreation and nowadays problems solving features. While certain aims of public development achieving, information process covers «consciousness and unconsciousness, level of so called spiritual traditions» (S. Hrabovsky). In this way the problem of content and importance of people' mental characteristics within modern globalization society becomes much more significant than just philosophical reflections. Now this problem becomes much more significant than Marxist and Leninist way of mentality analysis as unconvincing subject of Western philosophy and post-socialist thinking. Its importance is rooted in practical needs of information stage in the course of human civilization development. During last decades because of the problems of modern using of information resources for society development researches of content of the concept «mentality», its functions, strengthening of information immunity have become actual.

Events on the East of Ukraine, Ukrainian and Russian information confrontation have become a tragic illustration of increasing importance of information technologies

INTRODUCTION

in military operations, and hybrid, informative and psychological wars which unite in itself information, information and psychological, force components of pressing. Last years military conflicts stressed informative constituent and persuade society that informative invasion within the modern conditions claims no less special attention and special reaction than direct military aggression. The awareness of information and psychological war destructive influence on a person and society and its unavoidableness becomes more common for specialists. Information and psychological war influences profound processes of assimilation information about the world and society. These processes provide relatively stable models of reality and acting marks made by many generations of certain ethnos. Such a war may destroy the very basis for national self-identification.

Only society consolidation on the basis of state ideology may provide an effective resistance to information aggression against Ukraine. Only modern national ideology may serve as a factor of union of East and West, South and North mentality in mentally complex and diverse Ukrainian society, and developing common mentality. Common Ukrainian mentality should be based on system of spiritual values of Ukrainian people, should be the mark for prospective of national development and guarantee of nation and state' stability while going through the hoop of destiny in the period of informative society.

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОТИСТОЯННЯ ВИКОРИСТАННЮ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Необхідність надавати рішучу відсіч застосуванню різного роду маніпуляцій навколо історико-культурної проблематики в інформаційній агресії проти Української держави повною мірою усвідомлена лише сьогодні, коли в процесі розгортання «гібридної війни» Росії проти України вони відкрито перетворилися на гостру й небезпечну зброю, спрямовану на руйнування глибинних ментальних засад національно-патріотичного самоусвідомлення українців, їхніх громадянських переконань. Досвід недавнього минулого й сьогоднішнього довів, що питанням історії та культури належить одне з провідних місць у антиукраїнській пропаганді, що вони тісно переплітаються в ній з гострою політичною, міжнародно-правовою, економічною, воєнною проблематикою.

Особлива дієвість використання історичних і культурологічних сюжетів у підіривній пропаганді полягає в тому, що ця проблематика (на відміну від складних проблем економіки, політики, права) становить загальний інтерес, здатна глибоко впливати на емоційну сферу. Крім того, через неї можливо постійно здійснювати приховані, не зовсім відчутні на поверхні життя впливи на суспільну, групову, індивідуальну свідомість, результати яких стають очевидними лише у своєму підсумку – у якісній зміні уявлень, оцінок, очікувань, зрештою, ментальних засад. Необхідно враховувати також надзвичайну різноманітність форм і методів таких інформаційних впливів. Вони використовують дуже широкий діапазон засобів: пресу, телебачення, радіо, ресурси Інтернету, у тому числі соціальні мережі та блогосферу, літературні та публіцистичні видання, різноманітні форми живого спілкування, концертну діяльність тощо.

До певного часу українські науковці, діячі культури, недооцінюючи реальних загроз, які містять у собі як «повзуча пропаганда», так і відкриті провокаційні випадки, схильні були бачити в них переважно прояви хворобливих явищ, що відбуваються всередині самого російського суспільства – у його духовно-культурній сфері, історичній самосвідомості: наростання обскурантивних, агресивних, антигуманних проявів тоталітарного мислення. Незважаючи на очевидність того, що ці негативні віяння поширювалися і в Україні, особливо на її Півдні й Сході, необачливо вважалося, що вони не можуть справляти скільки-небудь значного зовнішнього впливу на українське громадянство. З висоти сьогоденного досвіду зазначене слід розцінювати як серйозну помилку, яку доводиться виправляти.

Між тим, небезпека ця давно вже потребувала адекватного реагування, політичної волі, цілеспрямованих і принципових дій з боку держави та громадянського суспільства. На жаль, серйозні застереження, які висловлювали з цього приводу представники патріотично налаштованого співтовариства працівників науки, освіти й культури, особливо зі східних та південних регіонів України, що більш гостро відчували розгортання негативних процесів, тривалий час не знаходили належного відгуку.

Одна з причин цього полягає в тому, що ідейній боротьбі навколо проблем історико-культурної спадщини України й Росії, окремішності чи спільності шляхів їхнього національно-культурного розвитку, характеру взаємозв'язків близьких між собою за багатьма культурними та мовними ознаками народів, їхнього цивілізаційного вибору завжди належало чільне місце в суспільно-політичному житті. Вони традиційно були предметом наукової полеміки, але лише всередині більш-менш вузького середовища науковців, політиків, громадських і культурних діячів, виходячи на поверхню суспільно-політичного життя, на широкий загал в часи політичних криз, піднесення громадянської активності мас.

Гострота історико-культурного зрізу українсько-російських взаємовідносин в усі часи була обумовлена гегемоністськими устремліннями російських політичних еліт, спрямованими на утвердження імперських позицій царської Росії, згодом Росії в складі Радянського Союзу, нині ідей всеохоплюючого так званого «русского мира». Від самої доби Українського національного відродження й дотепер це прагнення Росії до безумовної зверхності над Україною закономірно наражається на інтелектуальний опір

свідомого українства. Щодо цього українською соціогуманітарною думкою доби незалежності створено значну літературу, що розкриває сучасне наукове осмислення історичної ретроспективи українсько-російських відносин [1], складних і багатовимірних явищ їхніх культурних взаємозв'язків і взаємовпливів упродовж віків і в сьогоденні [2–6] концептуальних засад розвитку гуманітарних відносин [7] формулює в загальному плані завдання захисту національних інтересів України від зовнішніх інформаційних впливів [8; 9, с. 276–314], пропонує методики їх нейтралізації [10]. Однак питання можливостей використання гуманітарної проблематики в інформаційній агресії проти України до цього часу окреслені в дослідженнях щодо інформаційних війн і операцій лише окремими штрихами [11–13]. Те саме стосується й конкретного розгляду в історичних і культурологічних працях тих окремих проблем історії й культури, які можуть бути предметом політичних спекуляцій з боку Росії і використовуватися для дезорієнтації українців, маніпулювання їхньою свідомістю [14]. Так само лише останнім часом почали з'являтися праці, що аналізують сутнісні характеристики сучасної антиукраїнської інформаційної агресії в ЗМІ, медіа-просторі та пропонують конкретні принципи протидії їй [15].

Зрозуміло, що через тісне переплетіння історичних доль і тенденцій культурного розвитку України й Росії, наявність великих пластів спадщини минулого, які є, по-суті, спільним духовним надбанням двох слов'янських народів, зрештою, значний внесок самих українців у процес розвитку російської державності, освіти, науки й культури, суспільно-політичного життя, міцні людські, гуманітарні зв'язки двох народів, обшир проблем, що можуть по-різному трактуватися та, за наявності злої волі, служити підривиним цілям пропагандистської війни, є досить значним.

Проте, на жаль, незважаючи на значні напрацювання минулих років і нині з багатьох важливих аспектів ідейного протистояння навколо історико-культурних проблем, використання їх для інформаційної агресії проти України, існують все ще доволі приблизні уявлення, що не дають можливості повною мірою побачити всю складність ситуації, завжди надійно прогнозувати її розвиток і ефективно працювати на упередження негативних впливів російської пропагандистської машини в розв'язаній нею нині прямій інформаційній агресії проти України. На наш погляд, справа полягає в побутуванні дещо спрощеного, одномірного розуміння сутності сучасних

російських інформаційних впливів на українське суспільство. Насамперед це стосується питання, де закінчуються відмінні між собою бачення історико-культурних приblem взаємовідносин України й Росії, природно обумовлені різними ментальними установками та культурними традиціями, національними інтересами, і починаються спроби цілеспрямованого нав'язування своїх поглядів як єдино правильних. Якими є механізми й динаміка переростання інформаційних впливів і операцій, що використовують сучасні технології маніпулювання свідомістю громадян, у відкриту інформаційну агресію в рамках «гібридної війни», нині розв'язаної Росією проти України? Якими повинні бути механізми прогнозування й нейтралізації елементів інформаційної війни, що використовують досить специфічне поле історико-культурної проблематики, яка іноді дещо приховано межує з гострими політичними питаннями?

Не менш важливо дати відповідь на запитання, які елементи інформаційних операцій і впливів, здійснюваних сьогодні кремлівською пропагандистською машиною, розраховані на руйнування ментальних засад українського суспільства, патріотичної свідомості, віри українських громадян у проєкт України ХХІ ст. як незалежної, демократичної держави, невід'ємної частини європейського дому, а які призначені спеціально для ідеологічної обробки власне російських громадян; що робиться російською пропагандою адресно для навколишнього світу для виправдання агресивних дій Російської Федерації. Адже, по-суті, інформаційна агресія здійснюється одночасно за всіма цими трьома напрямками й усі її різноманітні потоки в наш час необмеженого поширення інформації справляють на українське громадянство консолідований вплив.

Необхідно також повною мірою враховувати, що з огляду на тривале панівне державницьке становище російської нації в Російській імперії та СРСР ідеї «православного мира», «триєдиного русского народа», «общерусского языка», так званого єдиного історичного й культурного простору (в усіх їхніх варіаціях), побудовані на уявленнях про гегемонію російського народу та другорядність українців, білорусів та інших сусідніх народів, а в найбільш радикальних виявах – і на запереченні самого факту існування українців як окремої нації, давно й доволі міцно інтегрувалися у свідомість не лише безпосередньо керованих владою політичних, освітніх, культурних еліт Росії, а і її широкого громадянського загалу. Зазначені уявлення

належать до засадничих підвалин російської ментальності. Їх новий сплеск упродовж останніх років, безперечно, став результатом активної й цілеспрямованої великодержавної освітньої, культурної та пропагандистської політики, але він мав і добре підготовлений ґрунт. Ідеї «євразійства», імперського панування на «історичному просторі», а нині ще й «сохранения русского мира», підтримуються в народі комплексом уявлень про «богоносність русского народа», «величие России», її культурну зверхність над сусідніми народами, які й у ХХІ ст. становлять важливий елемент російського національного самоусвідомлення. Отже, коли нині говоримо про агресивний експорт таких ідей з Росії, в Україну насамперед, то йдеться далеко не лише про новітні політтехнології й пропагандистські кампанії, зусилля керованих Кремлем засобів масової інформації. Ідеться про потужний ідейний вплив на глибинні шари свідомості людей, які стають об'єктом цього впливу, аж до ментальної основи їх самоідентифікації. Цей вплив розноситься різними потоками на всіх рівнях сучасних технологічних можливостей. Його непросто навіть відслідковувати й оцінювати, а ще ж належить навчитися ефективно протидіяти йому. У цьому плані дуже важливо в кожному конкретному випадку вміти розрізняти, де проходить межа між притаманним широкому російському загалові специфічним «власним баченням» проблем взаємовідносин України й Росії, європейського і світового розвитку, яке здебільшого прямо суперечить ментальним установкам і національно-патріотичним переконанням українців, і, з іншого боку, прямо інспірованими чи безпосередньо організованими російською владою провокативними акціями використання проблем історичного минулого та культурної спадщини для ідеологічної агресії проти України, ідейного роззброєння українських громадян.

Враховувати зазначене вкрай важливо, оскільки, попри сформовані в українському суспільстві за роки незалежності національно-патріотичні переконання, громадянську солідарність, наш соціум у цілому, а особливо старше й середнє покоління, мешканці великих поліетнічних і полікультурних міст Центру, Сходу й Півдня України з огляду на історичні причини все ще продовжують нести на собі значний тягар уявлень і стереотипів «спільного минулого», що відкриває шлях зовнішнім пропагандистським навіюванням. Говорити про те, що в українському суспільстві вже кристалізувався до кінця твердий стрижень національної політичної самосвідомості,

який міг би повністю відторгати ідейні впливи «русского мира», особливо в тому разі, якщо вони просуються в неявній, прихованій формі культурної експансії, поки що зарано. Цей процес лише сьогодні вступає в завершальну стадію і відбувається непросто, болісно, бо проходить через розум і серце кожного українця й примушує представників різних суспільних верств до поступової, крок за кроком, глибокої внутрішньої переоцінки цінностей. Полемічне заперечення цих очевидних речей, намагання обійти «незручну» проблему стороною – одна з причин сучасної кризи, яка для українців є не лише політичною, а й ментальною.

Штучно ізольоване впродовж кількох століть від засадничих цінностей, ідей та досягнень європейської і світової цивілізації українське суспільство вимушено розвивалося в річищі російського імперського історичного й культурного процесу. Досить значна частина населення України, серед нього міського, найбільш освіченого, з покоління в покоління виховувалася на прикладах і цінностях російської історії й культури, сприймаючи її імперський розмах, широкий діапазон проблематики, оцінюючи себе як частину цього історичного та культурного потоку, але не осмислюючи поза тим усім його маргінального характеру – того, що є від початку зрозумілим для європейців. Більше того, українське суспільство багато в чому увібрало в себе специфічно російську рецепцію світового цивілізаційного й культурного поступу з усіма її інтелектуальними й духовними деформаціями. Це означає, що шлях України від ізоляції в штучно відгородженому від світу середовищі до повноцінної інтеграції у європейський і світовий простір буде тривалим та внутрішньо драматичним для кожного мислячого громадянина. Повною мірою цей процес може спиратися лише на молодші покоління, які увійшли в суспільне життя вже за років незалежності. Багато в чому він залежатиме від того, наскільки ефективно вони зможуть опанувати живі безпосередні практики інтелектуального, професійного, культурного спілкування й самореалізації в інтернаціональному просторі, а за їхньою допомогою в усій повноті освоїти ціннісну, ментальну, інтелектуальну й духовну сутність європейської цивілізації. Успіх цих процесів потребує цілеспрямованої державної політики, насамперед у галузях освіти і виховання, культури та інформації.

Російська політико-пропагандистська машина вже тривалий час працює з ретельним урахуванням цих українських реалій, намагається ро-

звернути незавершений поки що процес інтелектуального й духовного зростання й самоствердження української нації, ідейної та громадянської консолідації суспільства у зворотному напрямі. Більше того, вона робить спроби повсякденно цілеспрямовано зміцнювати й розширювати простір сумнівів, вагань і невизначеності, підтримує та скеровує на це всіх тих учасників інформаційних процесів, зусилля яких об'єктивно, іноді навіть незалежно від їхніх свідомих переконань і очікувань, у той чи інший спосіб спрямовані на ментальний «злам» свідомості українців як громадян незалежної суверенної європейської держави. У цьому процесі культурний гегемонізм має не менше значення, ніж економічний і військовий тиск. Він стає важливим елементом прихованої «хаотичної», а нині вже й відкритої «гібридної» війни, переходячи звичайно при цьому у відверто агресивну якість.

Сучасний потенціал «м'якого культурного тиску» Росії на зарубіжні країни цілеспрямовано формувався впродовж тривалого часу після розпаду СРСР, причому визначальну роль у цьому процесі відіграло не лише використання книговидавництва, ЗМІ, медійного культурно-розважального й інформаційного комплексу, безпосередніх комунікативних акцій за участі російських громадсько-політичних діячів, учених, пропагандистів російської культури та мистецтва, а й становлення на рубежі ХХ і ХХІ ст. електронного інформаційного простору, який принципово не знає кордонів і перепон для поширення свого впливу. Цьому чимало прислужилося те, що Росія не лише зусиллями суспільства, а й значною мірою завдяки політичним амбіціям керівництва, дієвій державній політиці, зокрема підтримці «недержавних» ініціатив, зуміла розбудувати надпотужний за світовими мірками гуманітарний інформаційний ресурс. Сформований за принципом «надлишкової повноти», він, безумовно, є величезним національним культурним надбанням, водночас слугує безпосереднім і доволі ефективним інструментом ідеологічної та культурної експансії на всьому пострадянському просторі й далеко за його межами. Вельми показово, що масштаби російського сегмента Інтернету/Рунету в кілька разів перевищують частку Російської Федерації в глобальній економіці й населенні світу.

Сьогодні російський інформаційний ресурс ще відчутно домінує в українському інформаційному просторі. Вітчизняний споживчий інформаційний ринок зорієнтований у бік його використання як через недостатній розвиток власного, національного, так і завдяки істотним конкурентним

перевагам російських інформаційних продуктів, які здатні якісно і всебічно задовольняти найрізноманітніші запити та інтереси. У російських інформаційних ресурсах відкрито представлені майже всі коли-небудь опубліковані в Росії універсальні, галузеві та регіональні енциклопедії, словники, довідники з різних галузей знань, наукова література за всім діапазоном сучасних знань, а також пізнавальна, культурологічна, художня, розважальна література в численних електронних бібліотеках, періодика, електронні архіви й бази даних, підручники та навчальні посібники, системи новинної інформації, надбання установ культури й мистецтва, інформація видавничих і книготорговельних організацій. Значний інтерес для українських користувачів становлять російські соціальні мережі, тематичні блоги, пошукові інформаційні системи.

Як не прикро, але в реаліях життя за багатьма проблемно-тематичними напрямками російські електронні інформаційні ресурси все ще виступають для українських інтернет-користувачів як базові, а вітчизняні – лише як допоміжні, вторинні. Сьогодні українське суспільство далеко не готове обходитися без Рунету, навпаки, воно відчуває в його ресурсах повсякденну гостру потребу. Навіть призупинення можливості користуватися ними призвело б до жорсткої інформаційної ізоляції сфер вітчизняної науки, освіти, культури, тим болючішої, що вони не мають нині змоги заповнити неминучі інформаційні втрати за рахунок використання ресурсів світових, переважно англомовних.

Зазначене саме по собі створює досить суперечливу на наш час за своєю соціально-психологічною природою й результатами атмосферу ілюзорного інтелектуального й духовного «єднання» багатьох українських користувачів Рунету з російською науковою та гуманітарною культурою, ментально-го «розчинення» в ній. Це надає російським інформаційним інституціям об'єктивні можливості таким чином пропагувати національну спадщину, історію, науку, освіту, літературу й культуру Росії, традиції та спосіб життя народу, щоб викликати в зарубіжних користувачів історичних і культурологічних інформаційних ресурсів відчуття розуміння, довіри, а також і співпричетності, насамперед тоді, коли йдеться про історичну й культурну спадщину, яка є спільним надбанням українського та російського народів.

Іншим, не менш важливим, шляхом завоювання умів і сердець українських громадян є нині просування в український інформаційний простір

російської масової культури, теж потужної й доволі різноманітної, засобами телебачення, радіо, концертної діяльності, через бульварну літературу та пресу тощо. Процес цей відбувався завдяки контролю російського капіталу над українським медіа-ринком цілком керовано і впродовж останнього десятиліття досить інтенсивно. Значною мірою цьому сприяла й певна редукація інтелектуальних і культурних запитів досить значної маси пересічних українців на тлі соціально-економічних негараздів, зниження їхнього соціального статусу й рівня матеріальної забезпеченості, а отже, і об'єктивного скорочення можливостей доступу до набутків високої культури.

У результаті всіх цих процесів використання російських інформаційних, у тому числі й медійних, ресурсів до останнього часу, поки в Україні не почався психологічний злам, викликаний прямою агресією Росії і її підтримкою переважною більшістю російського населення, традиційно повторювало в більшості українських інтернет-користувачів та аудиторії російських медіа стереотипи дружнього особистого, родинного чи групового спілкування з російськими колегами, знайомими чи родичами. Уже це саме по собі завжди створювало для російської пропаганди, яка діє розосереджено, але «єдиним фронтом», величезні можливості для цілеспрямованого психологічного впливу на українське громадянство, як і на весь пострадянський простір. Від самого початку XXI ст., коли в Росії відбувся перехід від ліберальної до великодержавницької гегемоністської політики, історико-культурологічний сегмент Рунету, а також канали медіа стали одним із провідних інструментів насаджування ідей нерозривної єдності «православного мира», в основі яких лежить прагнення до денационалізації неросійських народів колишнього СРСР, жорстке підкорення їх політичним і економічним інтересам Росії. Рушієм цього процесу стала рішуча підтримка російськими державними й недержавними інституціями ініціатив, спрямованих на якомога більш докладну репрезентацію історії та культури Росії саме як *імперської*, утвердження її визначальних впливів на інші народи. Іншим прийомом пропаганди єдності «історичного простору» став гіпертрофований розвиток на телебаченні та в Інтернеті імперської та радянської «військово-патріотичної» проблематики.

Показовий факт: створена кілька років тому Президентська бібліотека ім. Б. М. Єльцина в Санкт-Петербурзі, яка є потужною, уже суто

електронною за своїм характером комунікативною установою XXI ст., розгорнула формування великої віртуальної колекції з історії та культури всього простору Російської імперії й Радянського Союзу, до якого законо-мірно віднесли також майже всю територію України. Таким чином, історичні землі українського народу знову здобули трактування як губернії Російської імперії, області СРСР.

Одним з перших очевидних проявів використання історико-культурної проблематики в розгортанні інформаційної кампанії проти України стало прагнення російської пропаганди жорстко інтегрувати значну частину спільної культурної спадщини народів, а разом з нею й імен видатних діячів колишньої Російської імперії та Радянського Союзу до власного національного надбання Росії. То була політика, спрямована як на утвердження імперської «величі Росії», гіпертрофоване підкреслення її особливої ролі у світовому цивілізаційному поступові, так і на приниження й підпорядкування їй «другорядних за значенням» народів, штучне «привласнення» їхньої історії, культурних надбань, визначних діячів, а почасти й оголошення їх невід'ємною частиною власне російського етнокультурного простору. Останній аргумент завжди є сильнішим, а тому й небезпечнішим у інформаційних війнах, ніж просто привласнення лише «державницьке», «територіальне».

Російська наука й раніше, заперечуючи очевидні історичні реалії, не завжди визнавала існування спільного культурного надбання різних народів. М. Гоголь здавна поставав для неї виключно *російським* письменником, В. Вернадський – лише *російським* ученим. Але настав час (2005–2006 рр.), коли О. Довженка почали трактувати виключно як *радянського* кінорежисера, і це за стрімкого розвитку на той час тенденції прямого отождолення радянського з етнічним російським. Показово, що 200-річчя від дня народження Т. Шевченка пройшло в Росії під гаслом визнання його лише «уродженцем» України (і не більше), але «вихованцем» Росії, тобто фактично з привласненням творів Шевченка-художника та ігноруванням його української поетичної та суспільно-політичної спадщини.

Нині в російському інформаційному просторі остаточно утвердилася тенденція, за якої у недостатньо обізнаних українських читачів та інтернет-користувачів, не кажучи вже про зарубіжних, можуть формуватися хибні уявлення про абсолютну непричетність України до всього, що

здобуто світовою цивілізацією й культурою. Сучасна російська гуманітаристика вже практично не визнає та відкидає самі згадки про взаємодії і взаємні впливи культур, подвійну етнокультурну самоідентифікацію багатьох діячів науки, освіти, культури минулого, належність їхнього творчого набутку національній спадщині різних народів, тобто явища, поширені в усьому світі, які в більшості цивілізованих країн стали предметом досліджень. Українці ж у російських словниках, енциклопедіях і електронних інформаційних ресурсах просто «перестають існувати» поза вимірами російської національної історії та культури. На адресу автора цих рядків після виходу у світ монографії, присвяченої ресурсам біографічної інформації, у якій ґрунтовно розглянуто всі маніпуляції з іменами українських достойників у російських виданнях [14, с. 190–191], кулуарно висувалися звинувачення, що він неправомірно вважає українцями діячів, які працювали в Росії, на її благо й спадщина яких «природньо належить» саме їй. Ідеться, зокрема, про церковних ієрархів і письменників Є. Славинецького, С. Яворського, Д. Туптала, Ф. Прокоповича; письменників і поетів нової та новітньої доби В. Капніста, М. Гнідича, Ф. Туманського, Г. Данилевського, О. Афанасьєва-Чужбинського, Д. Мордовцева, В. Короленка, М. Зоценка, А. Макаренка; композиторів М. Березовського, Д. Бортнянського, співаків Н. Забілу-Врубель, К. Держинську, О. Вертинського, І. Козловського, К. Шульженко; актора й театрального діяча М. Щепкіна; режисера Г. Александрова (Мормоненка), актора С. Бондарчука, живописців В. Боровиковського, Д. Левицького, А. Лосенка, І. Соколова, І. Рєпіна, К. Малевича, Д. Бурлюка, І. Грабаря, М. Башкирцеву, К. Богаєвського, М. Грекова (Мартищенко), художника-графіка Г. Нарбута; скульптора І. Мартоса; просвітителя Я. Козельського, філософів В. Лесевича, П. Юркевича, Д. Чижевського; культурно-освітнього діяча В. Кукольника та його сина письменника Н. Кукольника; діячів народної освіти К. Ушинського та Х. Алчевську; засновника наукової бібліографії В. Анастасевича; учених-гуманітаріїв Г. Полетику, І. Орлая, П. Лодія, Ю. Венеліна (Гуцу), І. Срезневського, М. Костомарова, О. Лаппо-Данилевського, І. Лучицького, С. Венгерова, М. Ковалевського, Д. Овсянико-Куликовського, Б. Кістяківського, П. Єфіменка, В. Перетца і В. Адріанову-Перетц; мореплавця Ю. Лисянського; видатного військово-морського діяча П. Гамалею (Гамалію); математика М. Остроградського; природознавців М. Пильчикова, В. Різниченка, О. Чижевського; економіста

й державного діяча М. Туган-Барановського; ученого в галузі механіки С. Тимошенка; авіаконструкторів О. Можайського, І. Сікорського, піонерів освоєння космічного простору М. Кибальчича, Ю. Кондратюка (О. Шаг-рея), С. Корольова, В. Глушка; лікаря та організатора медичної справи Н. Амбодика-Максимовича, мікробіолога й епідеміолога Н. Гамалію, хірургів Д. Велланського (Кавунника), М. Скліфосовського та М. Бурденка; державного, політичного й громадського діяча М. Родзянка; воєначальників М. Драгомирова, Р. Кондратенка, С. Тимошенка, І. Черняхівського, К. Москаленка, А. Гречка; розробника військової техніки О. Засядька та десятки й сотні інших імен визначних українців, чия діяльність і творча спадщина є органічною частиною історії, науки, освіти та культури обох народів.

Подібні тенденції – вилучення імен співвітчизників з пам'яті українського та інших народів, а також трактування багатьох подій історичного процесу як таких, що належать лише російській історії і, відповідно, повинні мати лише прийнятне для сучасних російських інтересів трактування, не раз здобували принципову оцінку українських учених. Водночас вони, на жаль, майже не ставали предметом принципівих публічних дискусій між українськими та російськими гуманітаріями: представники російських інституцій вишукували в Україні собі лише тих «опонентів», які їх, по-суті, підтримували. Часом складалася ситуація, коли українським ученим доводилося відмовлятися від виконання нав'язуваних згори спільних українсько-російських дослідницьких і видавничих проєктів, як то написання «спільної» історії України й Росії тощо.

Те, що обговорення кардинальних розбіжностей у баченні історичних і культурних відносин України й Росії, з яких, по-суті, починалася інформаційна агресія проти України, хоча й знаходило належне місце в працях вітчизняних соціогуманітаріїв, певне відображення в науковій і суспільно-політичній періодиці, але не стало свого часу предметом першорядної уваги громадянського суспільства й держави, сигналом для розгортання потужної справді масової контрпропагандистської кампанії, говорить і про суспільну анемію минулих років у цілому, і про відсутність стратегічного прогнозування, недооцінення реальних можливих загроз. Як відомо, з російського боку плани й прогнози щодо шляхів, методів і термінів «деукраїнізації України», а потім і поділу її на дрібні, підвладні Росії державні утворення не лише опрацьовувалися, а і відкрито публікувалися при-

наймні з 2004 р. Саме від часів помаранчевої революції, як безпосередня реакція Москви на неї, почався період, коли від більш-менш прихованих інформаційних кампаній із просування ідей «деукраїнізації», тенденційних «наукових обговорень», піар-акцій тощо російська пропагандистська машина дуже швидкими темпами розпочала перехід до відкритої масованої інформаційної агресії проти України. Поза відверто політичною пропагандистською складовою цієї кампанії, що добре висвітлена в українській політологічній і суспільно-політичній літературі, паралельно доволі швидко розвинулася її «історико-культурна» складова. Її метою були як реанімація старої імперської свідомості, так і нагнітання ностальгії за Радянським Союзом.

Ця кампанія розпочиналася з прихованого, «повзучого» поширення ідей «історичного» домінування Росії на геополітичному пострадянському просторі. Вона полягала в масованому поширенні в Україні, особливо в містах Сходу й Півдня, насамперед у Криму, популярної (дуже гарно віддрукованої) літератури історичного промонархічного характеру, спрямованої на відродження пам'яті про Російську імперію, Романових та інших її провідників, їхню роль у завоюванні просторів Причорномор'я й Криму. За оцінками неупереджених російських фахівців, уже тоді це була література «другого ґатунку», спрямована саме «назовні» – на Схід і Південь України, яка в самій Росії не мала великого попиту. Одночасно значного поширення набула популярна історична література, яка пропагувала постаті діячів КПРС і Радянського Союзу (біографії, мемуари тощо), розрахована переважно на середній, масовий, прошарок інтелігенції (учителі, лікарі, інженери, службовці) та людей старшого віку. Значною мірою все це було привнесене в українські регіони тими ідейними процесами, які відбувалися в самій Росії. Але саме тому не можна не бачити за цим настійного прагнення вилучити Схід і Південь України із загальноукраїнського дискурсу, повернувши їх до внутрішньоросійського.

Принагідно зазначимо, що поряд із цим відбувалося й масове «вкидання» на книжковий ринок Сходу й Півдня України відверто фашистської або шовіністичної, радикальної літератури, призначеної вже для молодого покоління, що теж відображало ситуацію в Росії. Хронологічно все це збігалось зі значним розширенням у 2006–2010 рр. втручання Росії в кримські справи та активізацією провокативної діяльності проросійських

організацій. Відповідну кампанію, при бездіяльності українських органів влади, було розгорнуто в східних і південних областях України й засобами масової інформації (формально – українськими), які зосереджували увагу на історико-культурних традиціях, єдності історичної спадщини народів Російської імперії та СРСР паралельно з досить уже відвертими антиукраїнськими випадками.

Свою чималу данину в справу насадження в голови людей російської ідейної гегемонії активно вносив і продовжує вносити Московський патріархат своєю боротьбою за «єдність православного світу». Значною мірою саме зусиллями провідника РПЦ Кирила (В. Гундяєва), з 2009 р. патріарха Московського і всієї Русі, проголошене В. Путіним ще наприкінці 2006 р. на зібранні творчої інтелігенції Санкт-Петербурга з нагоди початку Року російської мови гасло «русского мира» як єднання усіх, «кому дорого русское слово и русская культура» [16], швидко перейшло з удавано культурологічної площини, якою опікувався створений у 2007 р. президентським указом бюджетний фонд «Русский мир», під оруду пропагандистської машини РПЦ. Потім культурологічну машкару було відкинуто й поняття «русского мира» блискавично набуло вкрай політизованого змісту для обґрунтування гегемонії Росії в усьому геополітичному просторі, який має бути цілком підпорядкований її імперським інтересам. «Россия, Украина и Беларусь – это и есть Святая Русь», – проголосив Кирил у Києві в липні 2008 р. Для розвитку цієї ідеї впродовж 2008–2010 рр. ішлося вже про належність до «русского мира» і Молдови, і Казахстану, і всіх інших країн, населення яких тою чи іншою мірою використовує російську мову. Україна почала відкрито розглядатися імперськими колами Росії як частина російського суперетносу, складова російського геополітичного та культурного простору. Цей сигнал дав потужний імпульс для діяльності сепаратистських угруповань в Україні [17].

З висоти сучасного досвіду стає цілком очевидним, що розгорнута РПЦ пропагандистська кампанія була невід’ємною складовою психологічного наступу на Україну, добре скоординованого владою та спецслужбами Російської Федерації. Від того часу систематичним стало проведення в Україні пропагандистських заходів найрізноманітнішого формату та спрямованих на різну аудиторію, присвячених поширенню ідеї збереження духовної і відродження економічної та політичної єдності «православної цивілізації».

Церкви й монастирі УПЦ перетворилися на осередки неконтрольованого поширення не лише тенденційної релігійної, а й відверто підривної «світської» літератури.

У центр пропагандистських акцій було винесено питання цивілізаційного вибору України, боротьби за духовну єдність «православної цивілізації», «русского мира». Одночасно, особливо на Сході й Півдні України, з новою силою, уже вдруге після помаранчевої революції, розгорнулася галаслива демагогічна кампанія на захист нібито переслідуваної в Україні російської мови. Вона супроводжувалася з року в рік виданням літератури відверто провокативного змісту, численними літературними заходами і фестивалями російської мови та культури за участі делегацій письменників і політичних діячів РФ та ієрархів РПЦ, вивішуванням банерів з портретами О. Пушкіна й Г. Ахматової та демагогічних гасел на кшталт «Пушкин – это наше все!» та «Мы имеем право говорить на русском языке!».

Зворотним боком цієї «мовної кампанії» стало поширення в Україні досить примітивних псевдонаукових книг і брошурок, метою яких було відверте заперечення існування української нації та української мови, яка знову, уперше після царських часів, проголошувалася не більш як діалектом російської, доведення штучності утворення української державності... більшовиками. В ідейному плані все це в більшості наслідувало відому матрицю опублікованої в 1966 р. на еміграції М. Ульяновим книжки «Походження українського сепаратизму», яку впродовж останнього десятиліття кілька разів перевидано в Росії та розміщено в електронних бібліотеках і яка стала настільною книжкою не лише «професійних» великоросійських шовіністів, а й досить широкого кола урядовців, інтелігенції та працівників ЗМІ.

Варто зазначити, що ввезення літератури деструктивного змісту із середини першого десятиліття ХХІ ст. супроводжувалося й демонстративним друкуванням деякої її частини в Україні, особливо першого видання, яке потім слугувало основою для наступних російських перевидань і мало вказувати на те, що ці опуси є плодом саме української (власне, «малоросійської») суспільної думки. Так, ще у 2005 р. відомими українофобами К. Деревянком (фактичним автором є він), Н. Грековим і Г. Бобровим у Луганську було випущено опус «Тарас Шевченко – крестный отец украинского национализма» – неперевіршений приклад цинізму й інтелектуальної нечесності та неспроможності, у якому Т. Шевченка зображено... воро-

гом українського народу й християнства. У 2012 р. видано скомбіновано К. Деревянком і Г. Бобровим книгу «Украинка против Украины», метою якої було довести, що «сатаністські» ідеї Лесі Українки стали однією з причин кривавих трагедій ХХ ст. в Україні. Показово, що презентацію книги в Луганську було організовано місцевим «Союзом русского народа», а її текст одразу розміщено на «патріотичних» сайтах Росії.

Певним поворотом у інформаційній агресії проти України вже в останні роки стало відродження активної пропаганди ідей «малоросійства», обґрунтування його як оптимальної моделі національно-культурного розвитку України-Малоросії в орбіті «русского мира». На жаль, до цього напряму доклали зусилля й автори – громадяни України, починаючи від покійного О. Бузини й до окремих учених з науковими ступенями і званнями.

Не менш значущим напрямом пропаганди стало використання російських електронних бібліотек, які, базуючись на серверах не лише російських, а й багатьох зарубіжних країн, стали засобом відвертого зовнішнього ідеологічного тиску. У середині першого десятиліття ХХІ ст. почалося нав'язування українським користувачам мережі Інтернет специфічних за своїм ідейним спрямуванням, іноді досить провокативного штрибу, проблемно-тематичних ресурсів історико-культурного спрямування, створених спеціально для України. При цьому іноді йшлося й про ресурси потужні, технічно досконалі та добре «розкручені», часом навіть офіційно зареєстровані на українських доменах. Такими, зокрема, стали сайти: «Украинские страницы: история национального движения Украины 1800–1920 гг.», «Единая Русь», «Народное движение “Малороссия”», «Малорусская народная историческая библиотечка» і ряд їм подібних.

Пізніше звертало на себе увагу ретельно пропрацьоване цільове звернення таких ресурсів до різних категорій населення, у тому числі до освічених читачів. При цьому більш чи менш приховану антиукраїнську тенденційність зазначені ресурси поєднували з поданням текстів деяких класичних пам'яток української історичної, політичної та культурознавчої думки. Це почасти вводило в оману «об'єктивністю», однак у цілому йшлося про цілеспрямовану дискредитацію української національної ідеї, державності, постатей діячів української історії, національно-визвольного руху, культури загалом. Пізніше в офіційних російських документах такі дії набули назву «деукраїнізація».

Наступним етапом, що знаменувався наприкінці першого десятиліття ХХІ ст. уже остаточним переходом до жорсткої інформаційної агресії, стало поширення дуже грубо сфабрикованої псевдоісторичної публіцистики, написаної брутальною мовою й сповненою відвертої ненависті до України, спрямованої на тотальне заперечення самого існування української нації, правомірності розбудови нею власної державності. До нашумілих зразків таких писань належить спільна книжка С. Бунтовського та М. Калашнікова «Незалежна Україна: крах проекту» (Москва, 2009 р.), квінтесенція якої полягає в тому, що в основі незалежності України, на думку авторів, лежить «чудовищная и мерзкая по своей сути идея о том, что украинцы якобы отдельный от Русского мира народ». У такого роду літературі вже прямо пропагувалося «визволення» східної частини України з-під влади «націоналістів».

Так відбувся закономірний з погляду логіки розвитку інформаційної війни перехід від прихованої експлуатації в ній історико-культурної проблематики до її відвертої політизації в найпримітивніших і найрадикальніших формах. Проблема майже повністю перейшла з історико-культурного в історико-політичний дискурс. За нових обставин уже ніякі перекручування історичних фактів, інсинуації, використання маніпулятивних прийомів, брутальність лексики нічим не обмежувалися. За участі російських спецслужб, які підкидали спеціально підібрані матеріали, та українських депутатів-«регіоналів» (Т. Колесніченко, О. Царьов та ін.) в Україні було зорганізовано так званий «антифашистський рух», розгорнуто галасливу кампанію боротьби з «русофобією», сучасними «фашизмом», «нацизмом» і «бандерівщиною». Поступово нагнітаючись за допомогою технологій інформаційної війни, ця кампанія відіграла згодом значну дестабілізуючу роль у дискредитації наприкінці 2013 – на початку 2014 рр. ідей Революції гідності на Сході й Півдні України. Розрахована також на «промивання мізків» населення РФ, ця кампанія вирішальним чином сприяла насадженню ажитованих антиукраїнських настроїв і стала навесні – влітку 2014 р. підґрунтям для масової підтримки російськими громадянами путінського проекту «Новоросія» та воєнної агресії в Криму й на Донбасі. Безпосередньо в Україні зазначене коло ідей і до цього часу визначає засади сепаратистської пропаганди на окупованій частині Донбасу.

«Літературною складовою» антиукраїнської кампанії, причому найпровокативнішого ґатунку, стало також поширення в друкованому й електронному

вигляді низькопробної бульварної літератури в жанрі «апокаліптичних» пророцтв майбутньої громадянської війни, руйнувань і загибелі України, а також «пригодницької» літератури та бойовиків, написаних у дусі так званої «альтернативної історії» («уявімо, як може бути...» чи «як би хотілося, щоб так було...»), присвячених переможній боротьбі прибічників «руського мира» проти сучасних «бандерівців», «нацистів» і «фашистів» в Україні. На цьому поприщі агресивної мілітарної пропаганди доклали свої зусилля епігони російського письменника Ю. Нікітіна, автора численних романів серії «Русские идут», присвячених темі боротьби Росії зі «світовим злом».

Було б великою помилкою недооцінювати місце й роль такого роду «літератури» в стратегії інформаційних впливів Кремля як на Україну, перш за все на Схід і Південь, так і на власне російське населення (можливо, навіть у першу чергу). Вона фабрикується з розрахунку на маргінального, украї невибагливого читача, той самий контингент людей, який може використовуватися як «тітушки» в організації політичних масовок, а потім, при нагоді, – і як «гарматне м'ясо».

До ранніх за часом появи зразків подібних писань належить книга Г. Боброва «Епоха мертвонароджених» (уперше презентована в Луганську в 2007 р.), у якій він пророчив Україні «прірву майбутнього», і її нове московське перевидання (2014 р.) під назвою «Україна у вогні». У книзі з неймовірними натуралістичними жахами й лайкою змальовано боротьбу проросійськи налаштованих «малоросів» проти «київських і натівських карателів». За оцінкою критиків, цей роман, звичайно, поза суб'єктивною волею його автора (нині піарника самопроголошеної ЛНР і голови її «письменницької спілки») у дійсності став точним розкриттям всієї тієї пропагандистської зависи, якою нині прикривають події на Донбасі російські ЗМІ: «Не роман, а методичка для російського журналіста-пропагандиста», яка дає можливість ясно зрозуміти логіку інформаційної війни [18]. Такими само одіозними опусами стали вперше видані у 2009 р. у Москві дещо однотипні, дуже «комерційні» за своїм характером романи Г. Савицького «Поле бою – Севастополь. Місто-герой проти НАТО» та «Поле бою – Україна. Зламаний тризуб», що були певний час вільно представлені на книжковому ринку України. Сюжет останнього, написаного в жанрі «бойової фантастики», присвячений картинах переможної боротьби Півдня й Сходу України (Росія, зрозуміло, щедро допомагає новітнім озброєнням, добровольця-

ми й командними кадрами) проти «помаранчевих нацистів», які за підтримки НАТО розв'язали в країні громадянську війну та жорстоко знищують російськомовне населення. Ще більше ці «жахи» нафантазовані в його ж книзі «Україна в крові: бандеровський геноцид» (Москва, 2014 р.). У сюжеті наступного опусу Г. Савицького, «Дике Поле 2017. На руїнах України» (Москва, 2014 р.), фігурує вже й апокаліптична картина спалення ворогами Росії Москви. Читання такої літератури, написаної із застосуванням дуже сильних методик негативного впливу на психіку людини, викликає в нормальних людей шок. Вона призначена для відвертого залякування всіх незгідних з торжеством «русского мира». Саме тому ці фантазмагорії передруковуються московськими видавництвами «Ексмо» та «Яуза» все новими й новими масовими накладами, причому з нашвидкуруч зробленими редакторами виправленнями відповідно до сучасного перебігу подій в Україні, щоб виглядало трохи «правдоподібніше».

Про здатність цього жанру до швидкого «клонування» говорить поява цілої серії «комерційної фантастики» – книг, присвячених нібито майбутнім битвам Росії з НАТО на території України: «Український фронт» В. Березіна (Москва, 2009 р.) (2014 р. перевидана під назвою «Український фронт. Червоні зірки над майданом») та «Українське пекло: це наша війна» цього ж автора (Москва, 2014 р.); «Український гамбіт. Війна 2015» М. Белозьорова (Санкт-Петербург, 2012 р.). Продовженням цього жанру «процтв» і «жахливих реалій», тільки вже в умовах, коли на Сході України розгорялося полум'я справжньої війни, стала книга В. Чеботарьова «Новоросія не здається: Барбаросса-2» (Москва, 2014 р.).

Подібні книги з їхніми винятково хворобливими вигадками й стали справжнім джерелом сенсацій у російській пресі про «звірства нацистських карателів» на Донбасі. Оскільки вся ця друкована продукція визнається російськими критиками невід'ємною частиною російського красного письменства, то, безперечно, вона виступає доказом якщо не краху, то загрозової «цивілізаційної аварії» великої колись російської літератури, переходу її у сферу войовничої антигуманної псевдокультури.

Безпосереднім продовженням цього антиукраїнського шабашу засобами медіа стало поширення, у тому числі через мережу Інтернет, у 2014 р. серії нашвидкуруч зроблених україновоїйовничих «ультрапатріотичних» кліпів, що прославляють непереможність російської армії, з піснями у

виконанні Ж. Бічевської («Русские идут», «Мы русские») та інших популярних виконавців. Головними гаслами цих пропагандистських роликів з демонстрацією історичних батальних сцен і сучасних військових парадів (вони і нині ще є на Youtube та багатьох інших ресурсах) стали заклики до народів «триєдиної Русі» боротися з усякою «нечистю», «європами і америками» і запевнення, що «русские» обов'язково прийдуть на допомогу. Без сумніву, весь цей репертуар замовлявся і створювався нашвидкуруч на самому зламі 2013–2014 рр. уже з розрахунку на ідеологічне забезпечення анексії Криму та розгортання проекту «Новоросія». Показово, що відеорядом у пізніших, весні 2014 р., роликах стали вже не кадри зі знаних усіма художніх кінофільмів, а документальні хроніки стрімкого пересування шосейними шляхами російської бронетанкової техніки на трейлерах. Ця «гра на нервах» була адресована одночасно й російському, й українському глядачеві.

Серія численних концертів зірок російської естради, починаючи від Й. Кобзона, на окупованих територіях Криму й Донбасу – наступні етапи розкручування цього пропагандистського маховика, розрахованого на «електризацію» масової свідомості. Наскільки серйозну увагу приділяють у Кремлі використанню ідейного впливу «патріотичної естради», видно з наступного. У липні 2015 р. російським ЗМІ стало відомо, що з метою ще більшого посилення контролю за спрямованістю пропагандистської діяльності естрадних виконавців, формування «творчо-музичного ресурсу для ідеологічних завдань, що стоять перед керівництвом країни» [19], виховання «ідеологічно правильно налаштованих кумирів мільйонів» в оточенні В. Путіна опрацьовується рішення про створення державного музичного «патріотичного медіа-холдингу», підпорядкованого безпосередньо «Госконцерту». Цікаво, що Й. Кобзон, С. Михайлов, Г. Лепс, П. Киркоров, М. Расторгуєв та інші відомі виконавці й продюсери, відчувши, певне, загрозу створення системи тотального контролю над естрадою, звернулися з колективним листом до російського президента з проханням не робити цього й запевненнями, що всі вони «і без того є патріотами», підтвердженням чому є їх «участь у патріотичних акціях та заходах, організованих державними структурами», і що вони виступали в Криму та самопроголошених республіках Південного Сходу України, ризикуючи потрапити під зарубіжні санкції [20]. Безумовно, значною мірою метою запропонованої

реструктуризації медіа-простору є посилення ідеологічного впливу на російське населення. Але варто звернути увагу на те, що на першому місці серед структур, роботу яких пропонується реорганізувати, перебувають радіостанції «Русское радио», «Хит FM», які володіють в Україні великими ефірними можливостями.

Важливим напрямом «культурного тиску» як складової інформаційної війни стало небувале розширення впродовж 2013–2014 рр. трансляції в Україні російських «ура-патріотичних» воєнно-історичних серіалів, спрямованих на прославляння непереборної сили російської армії, особливо її «спецназу», розвідки, а також органів державної безпеки. Зважаючи на величезну приховану шкоду, якої ця пропаганда завдавала українському суспільству на підсвідомому ментальному рівні, прийняття Закону України від 05.02.2014 р. «Про внесення змін у деякі закони України щодо захисту інформаційного телерадіопростору України», яким було заборонено демонстрацію подібних російських серіалів, слід вважати виправданим і своєчасним. Однак до цього часу відчувається підспудна протидія реалізації державних заходів, спрямованих на очищення українського теле- і радіопростору від руйнівних впливів російської пропаганди.

Інформаційна складова «гібридної війни» Росії проти України у 2014–2015 рр. виявилася і в масовому поширенні замішаних на відвертій брехні й перекручуванні фактів гостро полемічних видань, покликаних дискредитувати в очах читачів Майдан, Революцію гідності, заходи нової влади. Цією літературою швидко було підхоплено й на всі лади розтиражовано кремлівські пропагандистські тези про «фашистський переворот», «бандерівців», «київську хунту». Такі видання, розраховані на різні верстви читачів і в Росії, і в Україні, відповідно істотно різнилися й за стилем та рівнем подання матеріалів – від відверто скандальних писань О. Челнокова («Киевская хунта») до зовні наукової, але інтелектуально дуже нечесної й негідної вченого «Украинской катастрофы» російського академіка С. Глазьева, виданої під патронатом сумнозвісного Ізборського клубу. Доволі підступним пропагандистським ходом був випуск розрахованої на поширення в Україні книги «Взбесившийся Майдан: диалог с другом на расстоянии» (Москва, 2015 р.) К. Хольцманна (А. Гольцмана) нібито стороннього, незаангажованого зарубіжного автора (чим це і важливо для російської пропаганди), насправді ж явно замовної, у якій події Майдану прямо ототожнюються з різаниною,

збивствами і єврейськими погромами в нацистській Німеччині. Головною спільною рисою подібних опусів є тяжіння до дуже жорсткого маніпулювання свідомістю, навіювання, залякування читачів.

Масове ввезення з Росії літератури, яка під виглядом історичної має явно пропагандистський характер, триває й нині, спираючись на добре організовану мережу як легальних книгарень, що належать російському капіталу, так і нібито самостійних дрібних дилерів. За даними українських ЗМІ, понад 300 книг антиукраїнської й сепаратистської тематики потрапили на український ринок лише за I квартал 2015 р. – ще до того, коли було прийнято рішення про створення громадської комісії, яка має «фільтрувати» цю літературу [21], і більш рішуче запрацювала митниця. Серед подібного роду видань, підготовлених, за висновками українських фахівців-істориків, психологів, політологів, у дуже стислі терміни, буквально похапцем, але із застосуванням ретельно відпрацьованих новітніх методик психологічного впливу на читача [22], усе нові й нові книги про «боротьбу Новоросії», «кривавий Донбас», «концтабір», на який нібито перетворилася Україна, тощо.

Розуміючи необхідність більш «інтелектуального» обґрунтування і виправдання своєї агресивної політики, привернення на свій бік нестійкої частини високоосвічених верств населення України, а також зарубіжної громадськості, російська влада ще у 2014 р. вдалася до реалізації ряду зовні «респектабельних» дослідницьких і видавничих проєктів історико-культурного спрямування. При цьому афішувався їхній високий «академічний» рівень. Першим з них стало широко розрекламоване створення «справжньої» історії Криму, на противагу тим історичним працям, які були опубліковані в Україні нібито з метою її «фальсифікації». Так, наприкінці 2014 р. з'явився друком широко розрекламований узагальнюючий курс «История Крыма», випущений Російським військово-історичним товариством у серії «Российская военно-историческая библиотека». Парадокс полягає лише в тому, що праця ця була задумана і в основі своїй готувалася кримськими вченими в попередні роки в незалежній Україні, а також важко говорити про можливість «фальсифікації історії» Криму стосовно далеких століть. Однак передмову та розділ про Крим у складі України було написано або повністю тенденційно переписано разом з відповідним редагуванням усіх інших розділів книги в Москві. Отже, згадані нариси історії Криму від

початку були ґрунтовною науковою працею, фактичними матеріалами більшості розділів якої, підготовлених відомими кримськими науковцями, можна впевнено користуватися. Неправдивими, політизованими в ім'я захисту імперських інтересів Росії стали лише згадані редакційні вставки до книги.

Доля іншого російського «наукового проекту», присвяченого історії «Новоросії», виявилася більш складною і скандальною. Усі пам'ятають, наскільки велике значення надавав Кремль навесні 2014 р. справі відторгнення від України її південних і східних регіонів, від Одеси до Харкова, за сценарієм «народного волевиявлення», подібним до кримського. Для його ідеологічного обґрунтування було наспіх використано 250-річчя створення Новоросійської губернії (як адміністративна одиниця існувала в 1764–1783 і 1796–1802 рр.), про яке напередодні 2014 р. ніхто, крім дуже вузького кола фахівців-істориків, узагалі не згадував. Після проголошення 17 квітня 2014 р. В. Путіним у прямому телеєфірі ідеї «Новоросії» як невід'ємної частини Росії майже одночасно по всьому Сходу й Півдню України російськими спецслужбами та діячами Партії регіонів було запущено безпрецедентну мітингово-пропагандистську кампанію за масової участі «туристів» із РФ, а потім зроблено заяви про створення фейкової квазідержави «Новоросія». Саме тоді з голосу відомого політичного авантюриста О. Царьова висунуто вимогу написання до 1 вересня 2014 р. історії «Новоросії» для шкіл. Цю «ініціативу», але вже на якісно більш високому рівні – створення фундаментальної праці, яка могла б потім лягти і в основу підручників, одразу було підтримано у високих московських кабінетах, доведено як директиву до академічних інститутів РАН – формально, через Російське історичне товариство, очолюване головою Державної думи РФ С. Нарішкіним. На зібранні за його участі абсолютно відверто йшлося про те, що завданням «Истории Новороссии», яку спочатку передбачалося видати до кінця (потім навіть навесні) 2015 р. обсягом 60 друк. арк., є «шляхом неупередженого історичного аналізу» обґрунтувати рішення, «що робити з Україною?» [23]. Це підтверджував потім і безпосередній керівник проекту директор Інституту російської історії РАН доктор історичних наук Ю. Петров: «...Понимание истории этого края, его исторического и социокультурного своеобразия, глубины его связей с Россией... необходимо ...для принятия политических решений» [24]. Отже, від початку йшлося про працю, яка мала

б науково обґрунтувати історичну й культурну належність всього Сходу й Півдня України «руському миру» та необхідність відокремлення її від нібито «штучно створеної» Української держави. Цікаво, що, відповідаючи 16 липня 2014 р. на пряме запитання кореспондента Бі-бі-сі «Ви маєте наміри обґрунтувати права Російської Федерації на регіон?», Ю. Петров рішуче це заперечував: «Ні, наш інтерес суто академічний...» [25].

З того часу вже впродовж року про роботу над цим проектом більше нічого для громадськості не повідомлялося. Однак чимало матеріалів, опублікованих у 3-му числі «Русской истории» за 2014 р. з передмовою академіка РАН С. Глазьева, повністю присвяченому проблемі «Новоросії», в інших виданнях, розкривають певною мірою концептуальні засади проекту, бачення його авторами шляхів, способів і прийомів «історичного обґрунтування» – перед Росією й усім світом – відторгнення значної частини українських земель. Усі ці історично деталізовані порівняно з первісними кремлівськими настановами тези, швидко вийшовши поза коло суто наукового обігу та зробившись загальним пропагандистським надбанням, стали, по-суті, прямим інструментом інформаційної агресії проти України.

У найбільш відвертому й концентрованому вигляді вироблене в Кремлі «теоретичне обґрунтування» можливості й необхідності поділу України було озвучено академіком РАН С. Глазьевим у виступі на II Міжнародній конференції «Россия, Украина, Новороссия: глобальные проблемы и вызовы» в окупованій Ялті наприкінці серпня 2014 р., тобто вже після відкритого вторгнення регулярних російських військ на Донбас: «Исторически Украина является искусственным образованием, составленным большевиками из Малороссии, Новороссии, Карпатороссии и части аннексированных у Польши и Венгрии земель» [26, с. 277].

Відчутно скандальну ситуацію навколо «Истории Новороссии» створив випуск у світ наприкінці 2014 р. написаного нашвидкуруч упродовж двох місяців [липня і серпня (!)] на замовлення іншої громадської організації – Російського воєнно-історичного товариства керівником Центру історії Росії, України та Білорусії Інституту загальної історії РАН доктором історичних наук О. Шубініним компілятиву з тією самою назвою [27], по-суті, неспроможного з погляду справжньої науки. Так званий «Центр стратегічних ініціатив Новоросії» теж презентував наприкінці 2014 р. сигнальний примірник курсу «Истории Новороссии», підготовленої за дорученням

О. Царьова Д. Максимусом та А. Чуйковим, колишніми працівниками МВС України, які переховуються нині в Криму. Ознайомлення з цими (та й іншими, сфабрикованими нашвидкуруч на замовлення) опусами виявляє одну притаманну їм спільну рису: автори намагаються включити до них все, що тільки трапляється під руку, незмінно починаючи з прадавніх часів. Це говорить про відсутність у них скільки-небудь серйозних концептуальних засад, оскільки історичні факти «не лягають» під нав'язані їм зверху схеми.

Слід згадати також, що, висуваючи проект «Новоросії», його ініціатори мали навесні 2014 р. і інший, так би мовити, «запасний варіант». Ідеться про експлуатацію ними ідеї відродження Донецько-Криворізької Республіки, яка існувала в лютому – травні 1918 р. (де юре – до 17 лютого 1919 р.) як окреме радянське державницьке утворення, а потім повернулася до складу Української держави – тепер уже Української Радянської Республіки. Вона була розрахована на той момент на психологічне сприйняття робітництвом гасла відродження «народної влади» на противагу пануванню на Донбасі впродовж останніх десятиліть олігархічних кланів. Ця кампанія теж супроводжувалася певними спекуляціями на історичні теми в російських і підконтрольних сепаратистам на Донбасі ЗМІ. У Харкові, зокрема, було опубліковано книгу В. Корнілова «Донецко-Криворожская Республика: расстрелянная мечта» [17, с. 7]. Але згодом усе це потроху зійшло нанівець – проект «не пішов», можливо, тому, що незручно було пропагувати одразу і «Новоросію», і «Донецько-Криворізьку Республіку», які територіально накладалися одна на одну. Проте деякі пропагандистські тези, особливо ефективні для навіювання: щодо нібито суто російського за етнічним складом населення й культурою характеру Донбасу, «нерозуміння» аграрною Україною його потреб і специфічних особливостей як суто індустріального регіону, продовжують використовуватися в сепаратистській пропаганді й дотепер.

Загалом, поява в ЗМІ та електронних ресурсах спекулятивних публікацій російських авторів продемонструвала саме відсутність у них науково спроможних концепцій і як результат – численні маніпуляції з історичними реаліями, грубі перекичування й підтасовування фактів, замовчування справжньої картини формування національної території України, насамперед етнокультурних і етносоціальних параметрів колонізації й історичного поступу українського Півдня та Сходу.

Так, спроби говорити про заселення великоросами у XVIII ст. «порожніх» територій Північного Причорномор'я одразу викликали гостру й принципову відсіч з боку українських істориків. Тим самим було рішуче спростовано головну (і безпідставну) тезу російських фальсифікаторів історичного минулого. На численних фактах і документах доведено, що колонізований переважно українцями та представниками інших етнічних спільнот край за своїм етнокультурним характером, а також типологією соціально-економічного й культурного розвитку став органічним для основного етнічного ядра українських земель.

Результатом зусиль українських науковців стала поява у 2014–2015 рр. чималої кількості глибоких професійних досліджень, насамперед виконаних ученими Інституту історії України НАН України, яким започатковано спеціальну серію – «Студії з регіональної історії». Першим виданням у ній стала фундаментальна колективна праця за редакцією академіка НАН України В. Смолія «Схід і Південь України: час, простір, соціум», присвячена теоретико-методологічному обґрунтуванню сучасних підходів до осмислення історичної долі та регіональної специфіки Сходу й Півдня, глибинних причин особливостей політичних орієнтацій, ментальності та історичної пам'яті їхнього населення [28]. На продовження цієї праці, як її другий том, Національною бібліотекою України ім. В. І. Вернадського підготовлено максимально вичерпну бібліографію джерел і наукових напрацювань з історії та сучасності південно-східних регіонів і Криму. Принципово важливим для справи боротьби з інформаційною агресією проти України стало те, що й згадана колективна монографія, і окремі брошури, підготовлені провідними вченими в серії «Студії з регіональної історії» [29–32], опубліковано на інформаційному сайті Інституту історії України НАН України (<http://www.history.org.ua>), добре відомому широкому загалу українців. Одночасно й іншими науковими установами, зокрема Інститутом стратегічних досліджень [33], університетами, закладами культури, відомими вченими опубліковано ряд досліджень та історико-публіцистичних праць, статей у науковій періодиці й друкованих ЗМІ, а згодом і в мережі Інтернет, що теж зробило ці матеріали надбанням широкого читацького загалу, а отже, і інструментом дієвої контрпропаганди. Наприклад, значну частину тиражу історико-публіцистичної книги Г. Турченко та Ф. Турченка «Проект “Новоросія”»: 1764–2014рр. Ювілей на крові», надрукованої в січні 2015 р.,

одразу ж було передано українським військовикам у Донецький аеропорт та Маріуполь, а також до військкоматів [34]. Дуже вдалою та переконливою, а тому й резонансною в суспільстві стала електронна публікація одеського історика О. Гави «Брехня Путіна, або Історія Новоросії та її етнічний склад у ХІХ столітті», яка містить статистичні та картографічні матеріали стосовно переважання серед населення Півдня українців і загальної багатовимірності етнічного складу його населення [35]. У Харкові великим накладом видано розраховану на масового читача енциклопедію українсько-російського протистояння [36].

Звернення до проблематики Півдня й Сходу стимулювало систематизацію напрацювань фахівців щодо вивчення їхнього історичного минулого та сучасного розвитку, сприяло визначенню актуальних напрямів першочергових досліджень, зокрема щодо причин і витоків сучасної кризи, її динаміки, уроків та шляхів подолання.

Без перебільшення можна сказати, що полеміка навколо «Новоросії», і не лише на сторінках наукових видань, а насамперед на основі напрацьованих наукових матеріалів – на шпальтах центральних газет «Дзеркало тижня», «День», «Літературна Україна», регіональної й місцевої періодичної преси та в мережі Інтернет, стала в наш час значною школою розвитку оперативної й дієвої контрпропаганди. Вона, без сумніву, відіграла свою роль у загальних комплексних зусиллях держави й громадянського суспільства щодо стабілізації ситуації в південних і східних регіонах, подолання вилазок відверто демагогічної антиукраїнської пропаганди, розрахованої на те, щоб сіяти сумніви в головах недостатньо обізнаних у історичних питаннях громадян.

Провал блицкригу з політичним проектом «Новоросія» закономірно призвів до того, що російська пропагандистська активність навколо нього у ЗМІ, особливо в Інтернеті, з кінця 2014 р. поступово почала дещо знижуватися. Проте вважати, що з «Новоросією» покінчено, було б необачним. Швидше, цей проект тимчасово (і то лише певною мірою) законсервований його ініціаторами на певному «достатньому рівні» з розрахунку на те, що колись її знову вдасться спровокувати в Україні новий сплеск політичного протистояння на регіональному ґрунті. Улітку 2015 р. у російських пропагандистських інтернет-ресурсах і друкованих ЗМІ час від часу з'являлися певні ознаки, що вказують на наміри дати йому «нове життя».

Однак у цілому у 2015 р. характер російської пропагандистської агресії почав дещо змінюватися, що пов'язано з усім комплексом розвитку політичних і воєнних подій, які продемонстрували стійкість Української держави, її збройних сил, громадянську солідарність і патріотичне піднесення в суспільстві. За нових умов войовничо непримиренну позицію щодо України продовжує займати в мережі Інтернет лише кілька просепаратистських сайтів, які все ще звертаються до громадян від імені ефемерної «Новоросії» або рекламують її ідею. Розмови про історичну безпідставність існування України як держави, українську мову як «штучне утворення, придумане польськими професорами у Кракові в середині XIX ст.» тривають, наприклад, у серії телевізійних «уроків» «Новороссия: история и современность», які поширюються інтернет-версіями російських телеканалів, але вже в нарочито «академічному» стилі, за участі гостей, яких іменують «відомими вченими та політиками», а також «представниками Новоросії». Нагадаємо, що влітку 2014 р. усі ці сюжети були чи не головними вибуховими мітинговими пропагандистськими гаслами, запропонованими Путіним і теоретично обґрунтованим у писаннях академіка С. Глазьева.

Серед найбільш агресивних антиукраїнських електронних ресурсів перше місце належить, безумовно, сайту «Русская весна». Упродовж року він відчутно трансформувався і, зберігши первісну назву, перетворився, по суті, на офіційний рупор самопроголошених ДНР і ЛНР. Показово, що екскурси в історію «Новоросії» на ньому тепер практично вже відсутні. Більш характерною є типова для пострадянської психології ностальгія за радянськими часами. Наприклад, влітку 2014 р. була оприлюднена до Дня Росії, який відзначається 12 червня, стаття «Праздник, когда уместнее скорбь», у якій висловлено думку, що здобуття Російською Федерацією державного суверенітету в 1990 р. означало: «...Разрушение СССР, то есть разрушение подлинной, исторической России» [37]. На «Русской весне» узагалі багато чого свідчить про певну зміну тональності пропаганди, у якій поволі більшого значення набуває показово гуманітарна, історико-культурологічна фразеологія, яка висовується наперед, прикриваючи собою агресивність намірів і жорсткість маніпулятивних психологічних прийомів впливу на свідомість людей. Це зрозуміло, оскільки населення Донбасу вже втомилося від війни – по обидва боки «лінії розмежування». Саме тому спікер парламенту самопроголошеної ДНР А. Пургін у одному з інтерв'ю середини

2015 р. знову повернувся до ідей «історичних особливостей індустріального» Донбасу, незрозумілих «аграрній Україні», і наголосив: «На території Донбасу іде боротьба за наші культурні і історичні цінності... Ми частина багатовікової російської цивілізації, і ми повинні пам'ятати про цю історичну належність» [38].

Місце прямолінійних воєнничих антиукраїнських матеріалів історичного плану заступає на більшості веб-сайтів сепаратистського спрямування гуманітарна проблематика. Підступний маневр покровителів і організаторів донецького сепаратизму спрямований на переміщення центру ваги пропагандистської роботи в історико-культурологічну площину, де залишається ще чималий простір для агітаційного впливу на аудиторію як у Росії, так і в Україні, головне, де можна ще продемонструвати привабливе «людське обличчя» Росії. Прикладом тому є сайт «Движение Новороссии Игоря Стрелкова» та паралельно існуючий його ж розділ на Youtub. Поряд зі стислою тенденційною хронікою політичних і воєнних подій цей сайт зосереджує тепер основну увагу на таких локальних прикладах: надання гуманітарної допомоги з боку російської громадськості (для лікарень, шкіл, дитячих садочків окупованої частини Донбасу), церковні заходи, проведення в Донецьку 25 липня 2015 р. фольклорно-етнографічного свята «Хоровод єднання» тощо. Сайт Всеросійського громадсько-патріотичного руху «Гуманитарные войска Российской Федерации» досить театральню демонструє показну відкритість і прозорість громадських ініціатив у наданні допомоги «...братской НОВОРОССИИ в ее борьбе против неонацистских оккупационных террористических организаций» [39]. До справи гуманітарної допомоги «Новоросії» долучаються навіть такі раніше зовні респектабельні організації, як російський Громадський міжнародний фонд слов'янської писемності й культури. Як бачимо на цих прикладах, для «внутрішнього», у самій Росії, ужитку термін «Новоросія» ще за інерцією зберігається – відмовитися від нього означало б визнати крах великої геополітичної стратегії. Так само зображення прапора «Новоросії» використовується на окупованій частині Донецької й Луганської областей, наприклад для маркування товарів народного споживання. На гуманітарних проблемах зосереджується й обговорення на сторінках «Живого журналу» (групи «Общественное движение “Новороссии”», «Феникс» та деякі інші). Зовні миролюбний, спрямований на «облаштування життя» тон багатьох

пропагандистських ресурсів більше розрахований нині на утримання впливу на населення окупованих районів, а також і на дезорієнтацію громадян України, нав'язування думки про необхідність «примирення» із сепаратистами, неминучість поступок російському диктатові.

Наведена нами мозаїка найбільш знакових фактів і пропагандистських стереотипів (у дійсності вона набагато складніша й об'ємніша) свідчить про значну небезпеку, яку несе в собі використання в інформаційній агресії і зовнішніми силами, і їхніми приспівниками в самій Україні сюжетів з історико-культурної проблематики. Досвід недалекого минулого й сучасності переконливо показав, що за злої волі інформаційного агресора вона може перетворюватися на досить ефективний інструмент не лише «м'якого тиску» на уми й серця наших співвітчизників, а й ставати основою для жорсткого маніпулювання громадською думкою, нав'ювання ідей, які носять деструктивний характер, сіють розгубленість і зневіру. Підступна суть спекулювання на історико-культурній проблематиці, насамперед на питаннях мови, традицій, історичної пам'яті, національної спадщини, стереотипів етнокультурної поведінки, полягає в тому, що ці складові культури безпосередньо пов'язані із самою серцевиною духовного життя окремої людини й цілого народу, ментальними, світоглядними засадами його існування, які втілюються в цивілізаційному виборі нації, її національно-патріотичному самоусвідомленні. Розмивання цих основоположних цінностей веде до сегментації суспільства, позбавляє його волі і творчої перспективи.

Проблема, отже, полягає не лише в тому, щоб навчитися за першими небезпечними ознаками надійно прогнозувати й запобігати агресивним інформаційним пропагандистським диверсіям, нейтралізувати їхні наслідки засобами контрпропаганди. У реаліях драматичного розгортання сучасних суспільно-політичних процесів це конче необхідно, однак далеко не завжди можливо. Тому інший бік проблеми полягає в необхідності повсякденного й цілеспрямованого виховання в наших співвітчизників ментальної стійкості до ворожих Україні ідей, уміння не піддаватися їхньому впливу, реально і всебічно оцінювати ситуацію.

Зазначене потребує відповідних комплексних зусиль з боку держави й громадянського суспільства в плані організації просвітницької, виховної, інформаційної, пропагандистської та контрпропагандистської роботи, активної й принципової позиції тих, хто працює в науково-дослідній,

освітнянській, інформаційно-комунікативній сферах. Тут, на наш погляд, необхідно зосередитися на вирішенні таких завдань.

Насамперед необхідний всеохоплюючий моніторинг ситуації щодо інформаційних впливів і диверсій, а не лише відслідковування поточних подій і фактів, що вкладаються в наше розуміння складових сучасної «гібридної війни». Конче необхідною є своєчасна фіксація всіх нових форм, ознак, тенденцій, тактичних поворотів у проблемно-тематичних напрямках антиукраїнської пропаганди, за якими розвивається інформаційна агресія, прогнозування шляхів її подальшого розгортання. Використання історико-культурної проблематики в інформаційній війні проти України не є для її недругів самоціллю. Воно жорстко підпорядковане їхнім політичним, економічним і воєнним планам, реалізується в чітко визначеній послідовності за певними часовими сценаріями. Завдання полягає в тому, щоб своєчасно й правильно визначати ці прояви та гуманітарну проблематику, яка висувається як прикриття агресивних планів.

Достатньо ефективно скоординована на державному й недержавному рівнях інформаційна агресія проти України потребує адекватного концептуального осмислення, вироблення та реалізації узгоджених комплексних заходів щодо протистояння їй із застосуванням сучасних методик психологічного впливу на різні категорії населення. До цього часу відсіч пропагандистським диверсіям, у тому числі тим, що провадяться з використанням історико-культурної проблематики, дається переважно розрізненими й недостатніми зусиллями, за власною ініціативою окремих наукових та інформаційних інституцій, «у міру можливості», нерідко досить «кустарними методами». Отже, має бути посилена роль органів державної влади як координатора й замовника щодо концептуальних, методичних і безпосередньо інформаційних розробок. Зрозуміло, координація контрпропагандистських заходів не повинна означати їх жорсткого планування зверху, адже новітні методики такої діяльності ґрунтуються на врахуванні можливостей вільного маневру зусиль її учасників відповідно до реальної ситуації. Однак науково-методичні поради засобам масової інформації, які б давали їм змогу орієнтуватися у висвітленні дискусійних проблем, конче потрібні.

Необхідною є організація на рівні повноважних державних установ або громадських об'єднань скоординованих контрпропагандистських кампаній із залученням одночасно телебачення, радіо, друкованих і електронних

ЗМІ, наукових установ, інших організацій, конкретно спрямованих на принципову й добре обґрунтовану в науковому плані відсіч певним резонансним інформаційним провокаціям. У нинішніх умовах категорично не можна намагатися уникати відкритої полеміки, навпаки, дуже важливо за допомогою переконливих фактів дискредитувати опонентів, довести маніпулятивність їхніх прийомів, розкрити їхню приховану спрямованість.

В умовах «гібридної війни» з її жорстким інформаційним протистоянням дедалі більш очевидною стає необхідність переходу до активної інформаційної політики з боку держави, яка мусить відігравати провідну роль у організації інформаційних процесів. До цього часу за цим напрямом здійснено лише окремі кроки з врегулювання законодавчої й нормативної бази ЗМІ, і це правильно. Водночас украй важливим є посилення безпосереднього інформаційного спілкування влади на всіх рівнях – національному, регіональному, місцевому, відомчому – з громадськістю, насичення національного інформаційного простору точною, об'єктивною, своєчасною інформацією. Конче необхідно залучити до цільового розміщення офіційної інформації недержавні ЗМІ.

На особливу увагу заслуговує справа розширення масштабів і докорінного піднесення якості та ефективності обговорення гострих проблем історичного розвитку, питань національної пам'яті традицій, пропаганди національної історико-культурної спадщини на телебаченні. Окремі спеціалізовані державні канали та суспільне телебачення не можуть розв'язати цю наболілу проблему. Питання доступу вчених, діячів освіти й культури до телевізійного ефіру потребує нині кардинального законодавчого та нормативного врегулювання.

За сучасних обставин украй важливим є налагодження більш мобільного «зворотного зв'язку» між владою й населенням, яке нині гостро відчуває, що чимало державних рішень приймається без належного врахування громадської думки. Зазначене говорить на користь розгортання системних соціологічних досліджень, широких і експертних опитувань, спрямованих на з'ясування не лише традиційних для соціологічної науки показників думки громадян з найважливіших проблем соціально-економічного, суспільно-політичного та духовно-культурного розвитку України, а й тих актуальних питань, які постали у зв'язку із сучасною кризою, у тому числі й питань гуманітарного порядку. Не менше значення має розширення ви-

користання владними органами та державними бюджетними установами соціальних мереж і блогосфери.

Першорядною складовою відсічі інформаційній агресії є організація систематичних, заснованих на глибоких наукових напрацюваннях роз'яснювальних заходів та роботи з усіх контраверсійних питань із застосуванням усього наявного спектра засобів соціальної комунікації. Вельми позитивним результатом у цьому плані є дуже оперативна підготовка і видання Інститутом історії України НАН України, іншими науковими установами та університетами, громадськими організаціями численних наукових праць – монографій і брошур – з гострих дискусійних проблем історичного минулого й сьогодення, які стали предметом інформаційних провокацій. Важливим є і те, що ця друкована продукція оперативно оприлюднюється також у мережі Інтернет. Водночас телебачення й газетна періодика, які відіграють в Україні роль найважливіших джерел інформації для значної частини населення, використовуються недостатньо.

У контрпропагандистській роботі необхідним є посилення уваги до ролі інтернет-ресурсів. У доступному вітчизняним користувачам електронному інформаційному просторі сьогодні відчутно переважають російські ресурси, на яких зосереджена інформація економічного, політичного, культурного плану, що є елементом прихованого чи відкритого інформаційного тиску, а в багатьох моментах – явною складовою «гібридної війни» проти України. Їхні конкурентні переваги полягають у високому рівні системотехнічного забезпечення, використанні навіть методик прихованого психологічного тиску, навіювання та разом з тим – у поданні значно ширшого, ніж на українських сайтах, діапазону різноманітної інформації (новини, коментарі тощо), що створює в багатьох користувачів ілюзію її цілковитої об'єктивності, правдивості.

Необхідно повною мірою враховувати, що психологічний тиск стосовно інтеграції у російську національну історію минулого інших народів Російської імперії та СРСР, домінуючої, визначальної для інших слов'янських і неслов'янських країн пострадянського «історичного простору» ролі російської культури, як нібито однієї з провідних культур світу, значною мірою заснований на дуже високому, «надлишковому» за своїм характером ступені розвитку культурологічного сегмента Інтернету – Рунету. Тому відстоювання національних культурних інтересів і пріоритетів, боротьба

з насаджуваними російською пропагандою уявленнями про «штучний характер» української мови, «меншовартість» національного культурного надбання настійно потребує розбудови комплексу взаємопов'язаних потужних вітчизняних історико-культурологічних ресурсів. Тут на особливу увагу заслуговують формування Національною бібліотекою України ім. В. І. Вернадського фундаментальної електронної бібліотеки «Україніка», подальший розвиток унікального інформаційного ресурсу Інституту історії України НАН України, продовження розбудови Національною парламентською бібліотекою електронного зібрання «Культура України», розвиток історико-краєзнавчих ресурсів на базі Національної історичної бібліотеки України та її регіональних партнерів.

Позитивне значення для розвитку самодостатнього, наповненого значущим культурологічним змістом українського інформаційного середовища мало б надання грантів, стимулювання шляхом організації національних, регіональних та локальних конкурсів, проведення шкіл і майстер-класів, розбудови електронних ресурсів з історії й культури України, окремих етнічних груп її населення із залученням до цієї справи наукових установ, навчальних закладів, бібліотек, музеїв, архівів, закладів культури, громадських осередків та окремих аматорів. Зазначене стимулювало б зусилля, спрямовані на пропаганду національного надбання, цінностей української культури, її традицій.

Першорядне місце в інформаційному протистоянні має належати пропаганді гуманістичних, демократичних цінностей європейської цивілізації, її історії та культури, протиставленню їх авторитарним ізоляціоністським моделям економічної, науково-технічної, політичної, інформаційної та культурної «автаркії», які пропагуються нині адептами «руського мира».

Принципового значення в умовах жорсткої інформаційної війни набуває також розвиток того сегмента української мережі Інтернет, який спрямований на ознайомлення з історією та культурою, сучасними проблемами України закордонної громадськості. Щодо цього в Україні робиться, на жаль, неприпустимо мало. Тому першочергове завдання сьогодні – дати світові належні уявлення про широту діапазону української історії й культури, реінтегрувавши до них ті надбання, які по праву повинні всім світом визнаватися частиною національної спадщини України.

Список використаних джерел до розділу 1

1. Україна і Росія в історичній ретроспективі : нариси : у 3 т. / відп. ред. В. А. Смолій ; НАН України, Ін-т історії України. – Київ : Наук. думка, 2004.
2. Україна та Росія: проблеми політичних і соціокультурних відносин : зб. наук. пр. / відп. ред. В. А. Смолій. – Київ : Ін-т історії України НАН України, 2003. – 602 с.
3. *Кучма Л. Д.* Україна – не Росія / Л. Д. Кучма. – Москва : Время, 2004. – 560 с.
4. *Кульчицький С. В.* Україна і Росія: переваги і небезпеки «особливих відносин»: роздуми історика / С. В. Кульчицький. – Київ : Ін-т історії України НАН України, 2004. – 112 с.
5. Україна і Росія: момент істини : круглий стіл з провідними вітчизняними суспільствознавцями з приводу взаємин України і Російської Федерації. – [Київ] : Експрес-Поліграф, 2009. – 88 с.
6. *Парахіна М. Б.* Україна і Росія в 90-х роках ХХ ст. – на початку ХХІ ст. / Марія Парахіна. – [Б. м.] : Варта, 2013. – 96 с.
7. Україна та Росія: потенціал взаємодії та співробітництва : зб. наук. пр. / НАН України, Ін-т світ. економіки та міжнар. відносин, Ін-т політ. і етнонац. досліджень ім. І. Ф. Кураса ; [редкол.: Ю. А. Левенець та ін.]. – Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2010. – 207 с.
8. Національний інформаційний суверенітет у контексті розвитку новітніх інформаційних технологій : [монографія] / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2011. – 160 с.
9. *Горовий В. М.* Національні інформаційні процеси в умовах глобалізації: монографія / В. М. Горовий ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2015. – 332 с.
10. *Желай О.* Організація бібліотечного моніторингу негативних інформаційних впливів на інформаційний простір України / О. Желай // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2014. – Вип. 39. – С. 230–243.
11. *Литвиненко О. В.* Інформаційні впливи та операції : теоретико-аналітичні нариси / О. В. Литвиненко. – Київ : НІСД, 2003. – 239 с. – (Серія «Національна безпека»; вип. 6).

12. *Прибутько П. С.* Інформаційні впливи: роль у суспільстві та сучасних воєнних конфліктах / П. С. Прибутько, І. Б. Лук'янець. – Київ : Видавець Паливода А. В., 2007. – 252 с.

13. *Савойська С. В.* Мовно-політичний сепаратизм як фактор дестабілізації національної єдності українського суспільства в умовах пострадянської трансформації : [монографія] / С. В. Савойська. – Київ : Просвіта, 2011. – 407 с.

14. *Попик В. І.* Ресурси довідкової біографічної інформації: історичний досвід формування, сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку : монографія / Володимир Попик ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2013. – 518 с.

15. *Лизанчук В. В.* Антиукраїнська інформаційна агресія в телерадіопросторі Росії та України / Лизанчук В. В. // Наук. записки Ін-ту журналістики. – 2014. – Т. 56. – С. 13–21.

16. *Сычева Л.* Русский язык, русская культура, русский мир [Электронный ресурс] / Лидия Сычева // Российская Федерация сегодня. – 2007. – № 4. – Режим доступа: http://russia-today.ru/old/archive/2007/no_14/14_look.htm. – Загл. с экрана.

17. *Турченко Г.* Проект «Новоросія»: 1764–2014 рр. Ювілей на крові / Галина Турченко, Федір Турченко. – Запоріжжя : Вид. ЗНУ, 2015. – 116 с.

18. 10 главных книг о Донбассе [Электронный ресурс] // Реальная газета. – 2015. – 25.06. – Режим доступа: <http://realgazeta.com.ua/10knig-o-voyne-i-mire-donbassa>. – Загл. с экрана.

19. *Бондаренко М.* СМИ узнали о возможном создании в России «патриотического медиахолдинга» [Электронный ресурс] / Мария Бондаренко // РБК. – 2015. – 27.07. – Режим доступа: http://top.rbc.ru/technology_and_media/27/07/2015/55b56f779a7947489b3721e5. – Загл. с экрана.

20. *Филипенко А.* Стас Михайлов и Лепс обратились к Путину по поводу «Русской медиагруппы» [Электронный ресурс] / Артем Филипенко. – Режим доступа: http://top.rbc.ru/society/28/07/2015/55b6e7b59a794758-98306527?utm_source=newsmail&utm_medium=news&utm_campaign=newsmail1. – Дата доступа: 28.07.2015. – Загл. с экрана.

21. «СССР – потерянный рай», «Киевская хунта – трагедия Украины» – более 300 книг сепаратистской тематики попали на украинский рынок [Электронный ресурс] // ЦЕНЗОР.НЕТ. – 2015. – 31.03. – Режим доступа:

http://censor.net.ua/video_news/330735/sssр_poteryannyi_rayi_kievskaya_hunta_tragediya_ukrainy_bolee_300_knig_separatistskoyi_tematiki_popali. – Загл. с екрана.

22. Черниговские таможенники изъяли партию книг о «киевской хунте» [Электронный ресурс] // Kriminal.tv – Режим доступа: <http://kriminal.tv/news/chernigovskie-tamogenniki-izjali-partiu-knig-o-kievskoj-hunte-video.html>. – Загл. с екрана.

23. Анохин П. Новороссия в поисках правды [Электронный ресурс] / Павел Анохин // Российская Федерация сегодня. – 2014. – № 16. – Режим доступа: <http://www.russia-today.ru/article.php?i=1078>. – Загл. с екрана.

24. Крым и Новороссия. Академическая история : интервью с директором Института российской истории РАН, доктором исторических наук Юрием Александровичем Петровым // Русская история. – 2014. – № 3. – С. 26–27.

25. Институт истории РАН возрождает понятие «Новороссия» [Электронный ресурс] // BBC: Русская служба. – 2014. – 16 июля. – Режим доступа: http://www.bbc.com/russian/russia/2014/07/140716_russia_ukraine_history_paper.shtml. – Загл. с екрана.

26. Глазьев С. Сохранить русский мир! : из выступления на II Международной конференции «Россия, Украина, Новороссия: глобальные проблемы и вызовы» (Ялта, 29 августа 2014 г.) // Глазьев Сергей. Украинская катастрофа: от американской агрессии к мировой войне? – Москва : Книжный мир, 2015. – 352 с. (Коллекция Изборского клуба).

27. Шубин А. В. История Новороссии / А. В. Шубин. – Москва : ОЛМА Медиа Групп, 2014. – 479 с.

28. Схід і Південь України: час, простір, соціум : у 2 т. – Т. 1. Колективна монографія / відп. ред. В. А. Смолій. – Київ : Ін-т історії України, 2014. – 378 с. – (Студії з регіональної історії).

29. Донік О. М. 3 історії індустріального освоєння Донбасу (XIX – початок XX ст.) / О. М. Донік. – Київ : Ін-т історії України, 2014. – 60 с. – (Студії з регіональної історії. Степова Україна).

30. Пиріг Р. Я. Донбас у складі Української гетьманської держави (травень – листопад 1918 року) / Р. Я. Пиріг. – Київ : Ін-т історії України, 2014. – 41 с. – (Студії з регіональної історії. Степова Україна).

31. *Усенко П. Г.* Маріуполь: грецьке забарвлення українського Надазов'я (кінець XVIII – початок XX ст.) / П. Г. Усенко. – Київ : Ін-т історії України, 2014. – 108 с. – (Студії з регіональної історії. Степова Україна).

32. *Чухліб Т. В.* Донецщина та Луганщина – козацькі землі України (XVI–XVIII ст.) / Т. В. Чухліб. – Київ : Ін-т історії України, 2014. – 105 с. – (Студії з регіональної історії. Степова Україна).

33. Україна і Росія: дев'ятий вал чи Китайська стіна / В. П. Горбулін, О. С. Власюк, С. В. Кононенко. – Київ : НІСД, 2015. – 129 с.

34. Запорожский ученый рассказал, как создавали проект «Новороссия» [Электронный ресурс] // 24 канал. – 2015. – 11.01. – Режим доступа: http://24tv.ua/ru/ukraina/zaporozhskij_uchenyj_rasskazal_kak_sozdavali_proekt_novorossija/n529968. – Загл. с экрана.

35. Ложь Путина или История «Новороссии» и ее этнический состав в XIX веке [Электронный ресурс] // Argumentum. Аргумент. – Режим доступа: <http://argumentua.com/stati/lozh-putina-ili-istoriya-novorossii-i-ee-etnicheskii-sostav-v-xix-veke>. – Загл. с экрана.

36. *Кідрук М.* Небратні: Україна – Росія: енциклопедія протистояння / Макс Кідрук. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2015. – 299 с.

37. *Косарецкий К.* Праздник, когда уместнее скорбь [Электронный ресурс] / Константин Косарецкий. – 2015. – 12.06. – Режим доступа: <http://rusvesna.su/news/1434114114>. – Загл. с экрана.

38. Мы часть русской цивилизации – Андрей Пургин [Электронный ресурс] // Новороссия. – Режим доступа: <http://novorus.info/news/rusmir/37460-my-chast-russkoj-civilizacii-andrey-purgin.html>. – Загл. с экрана.

39. Общественное движение «Гуманитарные войска». Российская Федерация [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://гуманитарные-войска.рф>. – Загл. с экрана.

МЕНТАЛЬНИЙ ІМУНІТЕТ ЯК ЧИННИК ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ

2.1. Особливості ментального імунітету в контексті інформаційної безпеки в сучасній інформаційній політиці

Характерною особливістю глобальних інформаційних процесів сучасності є їхній комплексний вплив як на характер інформаційних обмінів сучасності, так і безпосередньо на національну інформаційну основу, культурні традиції, ментальну структуру народів світу. При цьому саме ментальна складова інформаційної основи життєдіяльності націй є найбільш вразливою для інозрядних інформаційних впливів. Це пояснюється і структурною складністю менталітету як соціально-психологічного явища, і невідтворюваністю втраченого змісту його інформаційно-психологічного ресурсу при пошкодженні чи заміщенні іншим ресурсом – умови творення цього змісту не можуть повторюватися («не можна двічі ввійти в одну й ту ж ріку»). Слід при цьому також зазначити, що «неприпустимо зведення менталітету до психологічного феномена, бо тоді виходить, що саме ментальність виступає не як спосіб “передумування”, а як спосіб світопереживання» [1, с. 124].

З позиції сучасних інформаційних процесів ментальність можна розглядати як формування і використання усталених стереотипів світосприймання і поведінки в соціальній сфері на базі глибинного засвоєння змісту використовуваної людьми інформації про світ і суспільство. Ці стереотипи, як усталені, закріплені досвідом багатьох поколінь певного

етносу еталони оцінок навколишньої дійсності й поведінки, відрізняють культуру однієї спільноти від культури іншої, один етнос від іншого.

При цьому, як зауважує А. Фурман, «етнос – генетично первинний і структурно основний таксон (одиниця) соціокультурного життя людей» [2, с. 12]. Це справедливе зауваження дослідника стверджує древність процесу формування ментальних якостей людини, відтермінування його до періоду родоплемінних відносин, на основі яких викристалізувалися ментальні якості соціальної особи та перших сформованих соціальних структур. Збереження ментальних якостей людей до наших часів свідчить, по-перше, про їхню високу життєздатність та істотне значення в утвердженні права на самобутність і в загальносуспільному розвитку, по-друге, про проникнення цих якостей у глибинні шари самосвідомості ще з часів існування представників древніх етносів, формування їхньої колективної пам'яті, що забезпечує їхню тривалу життєздатність.

Процес становлення націй відбувався на основі об'єднання спільних ментальних характеристик близьких за світосприйманням етносів, формування спільних духовно-ціннісних орієнтирів, їхньої об'єднаної духовної культури. У національному вимірі етнічна свідомість являє собою «...внутрішню організацію нації, цілісність нації, усвідомлення народом своєї історико-генетичної єдності, того, що визначає його як особистість і формулюється перш за все у висловленнях “я – француз”, “я – українець”. Провідні елементи організації нації як цілісності з'явилися у сиву давнину. Вихідними тут є форми свідомості та менталітету (ментальності), що вироблені тисячолітнім досвідом і є реальнішими та стійкішими, ніж будь-яка форма матеріального існування й активності нації» [3, с. 111].

Взаємовплив інформаційних процесів сьогодення й ментальних властивостей конкретних людей і етнічних об'єднань проявляється, з одного боку, в інтересах розвитку, у зміцненні ментальності при відборі корисної інформації із суспільних її фондів для задоволення власних інформаційних потреб індивіда чи ментально орієнтованої соціальної спільноти людей. З іншого боку, включаючись у процес загальносуспільного інфотворення, представники різних етносів збагачують сучасне інформаційне виробництво оригінальним доробком, що перебуває в постійному резонансі з досвідом попередніх поколінь. Спільне ментальне поле «являє собою дух культури, під впливом якого в суспільстві відпрацьовується певна сукупність емоційно-

почуттєвих реакцій, уявлень, переживань, ціннісних орієнтацій, життєвих настанов людей, яка визначає їхнє спільне бачення світу як проекцію загального світу культури на психіку людей» [4, с. 49], і таке бачення, відчуття спорідненості сприяє мобілізації творчого потенціалу людей на вирішення актуальних завдань.

Проблема розвитку ментальності нерозривно пов'язана з розвитком моралі. Особливо це актуально для розвитку наукової інформації як найефективнішої в сучасному прогресі людства та процесі еволюції моральних установок у їхньому стратегічному вимірі. Один з найвидатніших фахівців у сфері дослідження діяльності мозку, лауреат Нобелівської премії Р. Сперрі у своїх працях відзначав важливість вироблення нового світогляду та його ролі в майбутньому співіснуванні людства з космічним середовищем. Учений вважає, що долі і людства, і біосфери в цілому залежать від тих ціннісних орієнтирів, які виберуть і якими керуватимуться наступні кілька поколінь. На думку дослідника, наука більше не вважає, що Всесвіт керується лише фундаментальними силами фізики й Космос сам по собі позбавлений моральних цінностей, свідомості та мети існування. Дослідник пише, що «наука врятує світ не шляхом розробки і вдосконалення технологій (що лише відстрочить, а значить, збільшить імовірність нашої неминучої загибелі), а шляхом вироблення нових орієнтирів і цінностей, відповідно до яких слід жити і якими слід користуватися» [5].

Механізм впливу соціальної інформації на формування й розвиток ментальних особливостей людини як соціальної істоти формується і змінюється під впливом постійних інформаційних обмінів з іншими членами суспільства. При цьому найбільша за обсягом і значенням частина спілкування кожної людини і в наш час припадає на її найближче оточення. Це значною мірою обумовлюється віковими особливостями: у дитинстві, на етапі засвоєння найбільших обсягів інформації, спілкування відбувається насамперед з батьками, найближчими родичами й друзями, пізніше – з учителями та навколишнім оточенням, що в місцях компактного проживання мононаціонального населення з його традиціями і світосприйманням також сприяє формуванню своєрідного сприйняття всього потоку інформації, у якому розвивається індивід. Сформований у дитинстві інформаційний базис, емоційно забарвлений певними характерними для ареалу спілкування стереотипами, входить у процесі нових інформаційних

обмінів у резонанс з найближчою до цих стереотипів інформацією і зміцнюється, збагачується протягом усього життя людини. Люди літнього віку, які з поступовою втратою соціальних зв'язків, звуженням спілкування переважно до родинного відчують при цьому потребу в соціальній значущості, закріплену багатовіковою практикою необхідність передачі свого соціального досвіду тій частині людської спільності, яка найбільше його потребує – онукам, у спілкуванні теж сприяють зміцненню стереотипів світосприймання, зміцненню ментальності.

Таким чином, «життєва причетність людини до конкретного соціального оточення, в якому вона народжується, розвивається, утверджується й так чи інакше реалізується як особистісна та індивідуальна, – очевидний й водночас надскладний фундаментальний факт неподільності особи і соціуму, що свідчить про постійний взаємообмін психологічними вартостями, значеннями і смислами між цими, по-різному унікальними, суб'єктами. Інший незаперечний факт полягає в тому, що соціальні явища найвищого штибу (соціум, культура, людство, світова історія, мистецтво, наука тощо) можливі лише на основі індивідуального життя мільйонів людей, які за законами антропосоціогенезу організуються в найважливіші реалії соціального буття, культури і політики – етноси і нації» [2, с. 12].

Цей процес в інформаційних обмінах повторюється хоча й зростаючими, але не настільки, щоб порушити загальні закономірності еволюції ментальності, змінами, протягом значної кількості поколінь людей кожної нації. Однак при цьому сучасні інформаційні обміни у сфері функціонування лише соціальної інформації не можна розглядати як однолінійний процес формування і відображення ментальних якостей. На цю його особливість звертає увагу Н. Вяткіна: «...слово – головний засіб комунікації, всі комунікативні акти повинні пройти через слово, через вербалізацію. Проте смисл не є тільки словесним смислом. Ми говоримо, наприклад, про смисл речей. Світ людини, її власна неповторна реальність – це не тільки той світ смислів, який втілюється в словесні формулювання, це й світ емоцій, радостей, розчарувань, нещасть, що мають різні форми виразу в комунікації» [6].

Хоча в цьому випадку дослідниця дещо затуманює зміст сказаного підміною комунікативних процесів «світом смислів», тобто увагою до кінцевих результатів комунікативної діяльності, що розглядається в цілому як

процес, вона робить вірний висновок про наявність «різних форм виразу в комунікації» [6].

Розв'язання проблеми нейтралізації негативних впливів на ментальний імунітет пов'язане з вивченням каналів впливу на процес його функціонування, розвитку або ж нейтралізації. Найбільш загальний підхід при розв'язанні цієї проблеми пов'язаний з розглядом специфіки прояву **двох основних потоків впливу на формування ментальних характеристик індивіда та суспільства**: опосередкованого впливу на трансформацію емоційної сфери індивіда соціальної інформації та безпосереднього впливу на емоційну сферу людини, що прямо пов'язана з ментальними мотиваціями, за визначенням В. Когана, з «генотипом, одержаним від минулих поколінь» [7]. Аналізуючи вплив інформаційних процесів на розвиток особи, цей дослідник у своїх працях торкається механізму впливу, що є важливим питанням для розгляду цієї теми. Дослідник чомусь зазначає, що «два потоки інформації – генетичної і соціальної – і протікають в історії людства незалежно один від одного (?), але вони зустрічаються, перехрещуються і взаємодіють в процесі життя і розвитку індивіда» [7].

При позитивному підході до проблеми в цілому ця теза викликає двоїсте враження. З одного боку, можна говорити про нечіткість формулювання про незалежність «двох потоків інформації», що інколи (коли саме? – *Прим. авт.*) «перехрещуються і взаємодіють (як саме? – *Прим. авт.*)». З іншого – ця теза може бути поштовхом до розгляду ще одного важливого питання – про значущість «генетичного потоку інформації» і його впливу на потік соціальної інформації. Шукаючи підтвердження цій конструктивній думці, дослідник, на жаль, допускається помилки, що знижує кінцеве значення праці. В. Коган чомусь вважає взаємодію соціальної та генетичної інформації епізодичною. Водночас, розглядаючи механізми впливів, він справедливо зауважує, що швидкість генетичного потоку інформації пов'язана з біохімічними, енергетичними та іншими перетвореннями під впливом реакції на реалії існування людей на різних етапах їхнього розвитку й усталені стереотипи поведінки під впливом цих реалій, у свою чергу, викликають зміни в генній структурі індивіда, у психіці та диктують зміни в соціальних орієнтирах, тобто, фактично розглядає цей процес як постійно діючий. Однак при цьому автор вважає, що вказані зміни відбуваються протягом навіть не століть, а багатьох тисячоліть. Оскільки

це несумірно з тривалістю існування будь-якої соціальної спільності, то розвиток генетичної інформації, на його думку, практично не впливає на розвиток інформації соціальної. В. Коган, проте, підозрює, що обидва потоки інформації все ж якось взаємодіють, і це його підозріння певною мірою реабілітує його з огляду на зроблений перед тим нелогічний висновок. Адже наявність такого постійного впливу засвідчують на практиці певні тенденції, що проявляються в реагуванні індивіда на нову інформацію, у його власному інфотворенні і відборі з уже наявних пластів соціальної інформації потрібних для себе інформаційних ресурсів, а нині підтверджують результати дослідження нової науки сучасності – соціоніки.

Ця наука розглядає особу як члена сталої спільності людей, представника етносу, «...носія певних типів психіки – типів інформаційного метаболізму психіки, ціннісні орієнтири яких, а також взаємодія одного з одним та з навколишнім світом визначається системною структурою психіки, її інформаційним наповненням і характером обробки інформації психічними функціями відповідного типу», при цьому «кожному типу інформаційного метаболізму психіки відповідає своя модель» [8, с. 286–287]. Слід зазначити, що наведене твердження справедливе не лише для етносу. Інформаційний метаболізм, специфічні інформаційні процеси, як уже зазначалося вище, характерні для будь-якої сталої спільності людей, є основою її існування й розвитку.

Представники кожного етносу за сприятливих умов для своєї діяльності можуть зробити вагомий внесок у загальнонаціональне інфотворення, спираючись на систему ментальних стереотипів, виявляючи психічну, емоціональну та інтелектуальну спорідненість з іншими етнічно близькими людьми, які керуються аналогічними стереотипами світосприймання й поведінки, виявляють самотність в усіх сферах діяльності, керуються цими орієнтирами в повсякденному житті [9, с. 11–12]. В інформаційній, і в усіх інших сферах діяльності соціальні структури, засновані на ментальній єдності, спільних орієнтирах розвитку, реалізують свій потенціал значно ефективніше, ніж у різноментальному середовищі. Це, скажімо, засвідчують мононаціональні держави-колишні країни соціалістичного табору у процесі реалізації їхніх євроінтеграційних орієнтирів.

Багатство стереотипів ментальної структури визначає ментальну стійкість нації в період серйозних випробувань. Ментальна ж стійкість про-

тягом певного історичного періоду визначається рівнем розвитку ментального імунітету. **Цей імунітет визначається як ресурс протистояння зовнішнім негативним впливам на ментальність і процес її розвитку в умовах впливу навколишньої дійсності.** Негативні впливи проявляються в дії неконтрольовано привнесеного з-за меж національного інформаційного простору інформаційного ресурсу, створеного в іншій культурній традиції, неадаптованого до інтересів цієї нації, при реалізації економічних, політичних та інших цілей провідних країн-глобалізаторів у тій чи іншій країні-об'єкті глобальних впливів [10].

При цьому власна культурна традиція відображається в усіх сферах суспільної діяльності провідних центрів глобалізації. Вона, крім інформаційних продуктів, закладається в усе багатограння товарів і послуг, що є предметом експорту в межах глобалізаційних процесів. У цілому, з розвитком глобалізації дія цього механізму на об'єкти нерівноправної глобалізації набуває багатопланового, тотального характеру. Вона діє на всю структуру ментальності об'єкта впливу, поступово знижує опір властивої кожній нації імунної системи аж до найглибших її складових – до ментального імунітету.

Сам ментальний імунітет, відповідно до ментальної традиції, розвивається як складне, багатогранне явище, у структурі якого на сьогодні дослідники вирізняють такі найбільш активні проявлені складові: «політичний менталітет; економічний менталітет; культурний менталітет; трудовий менталітет; релігійний менталітет; соціально-побутовий менталітет; екологічний менталітет; етнонаціональний менталітет; молодіжний менталітет; номенклатурно-бюрократичний менталітет; тоталітарний менталітет тощо...» [11].

Виникнення ментального імунітету та його розвиток відбувається в процесі протистояння ментальних цінностей індивіда чи певної соціальної структури цінностям інших соціальних груп людей. У сучасних умовах таке протистояння відбувається як на міжособистісному, вербальному, рівні, так і на рівні різного роду інформаційних обмінів, включаючи впливи різних видів мистецтва, святково-обрядової сфери. Певною мірою ментальна складова властива релігійним віруванням. Почасти вона відчувається в організації праці, предметних обмінах, особливо в предметах побутового призначення.

Багатогранна структура ментального імунітету протягом усього історичного періоду, і на інформаційному етапі розвитку людства особливо, одержує імпульс розвитку як на загальнонаціональному рівні, на рівні загальноетнічного значення, так і при зміщенні акцентів розвитку міжнародної проблематики на певних напрямках, з посиленням відповідних процесів на політичних, культурних тощо напрямках.

Серед постійних чинників впливу на загальнонаціональному рівні в сучасних умовах зміцненню імунної системи української ментальності сприяє розвиток гуманітарних наук, інформаційного фундаменту культурного процесу. Дослідники називають два основні фактори кризи самоідентифікації громадян України – розвал союзнаї держави й розрив системи усталених на той час суспільних зв'язків – і в позитивному, і в негативному сенсах для поколінь, які десятиріччями при звичаювалися до устрою, що існував, у якому розвивалися нові покоління людей, і водночас впливи інформаційно-технологічної революції другої половини ХХ – початку ХХІ ст., посилення глобалізаційних впливів на основі нових інформаційних технологій.

Проблеми, пов'язані із становленням нової Української держави, сучасні болючі процеси еволюції українського суспільства на новому етапі його розвитку обумовлюють складні проблеми, особливо для людей старшого віку з певними стереотипами, виробленими в минулі десятиріччя. У цей період «загострене відчуття екзистенційної невідповідності власного буття і навколишнього світу змушує людину відшукувати духовне оперття у відтворенні й осмисленні власної національної історії, тих структур і подій соборного для етносу характеру, які при всій неупорядкованості сучасної історичної ситуації давали б змогу людині віднайти певні точки “кристалізації”. І якщо донедавна аксіологічна свідомість була зорієнтована здебільшого на універсальність концепції культури та історичного поступу, то зі зверненням до проблеми ментальності (життєвою необхідністю розвитку особистісних якостей, особистісного значення в суспільному процесі. – *Прим. авт.*) прокидається інтерес до національних проявів людської духовності, набуває відповідного обґрунтування низка ідей, що стосуються, зокрема, національного образу світу, національного типу життєдіяльності, специфіки національної вдачі тощо» [12].

Сучасний етап суспільного розвитку характеризується загальноцивілізаційним прискоренням еволюційного процесу, що зумовлює необ-

хідність формування нових якостей активного функціонування людини в нових умовах. У сучасний період розвитку інформаційного суспільства набуває актуальності питання про роль ментальності в нових умовах, про вирішення альтернативи: ставитися до цього суспільного механізму як архаїчного атавізму минулого і якомога швидше позбутися його наслідків чи розглядати його як резерв нових якостей, необхідних активному члену суспільства в сучасних умовах. Адже «ментальність, впливаючи на культуру, може бути і прискорювачем, і гальмом історичного розвитку народу, залежно від міри співвіднесеності настанов на збереження чи зміну дійсності. Формуючись протягом тисячоліть, ментальність зберігає силу свого впливу протягом тривалого історичного періоду й зумовлює вибір певних цінностей і орієнтацій суб'єкта» [4, с. 49–54].

Вирішення дилеми, за умови всіх суб'єктивних підходів до питання, зводиться до прагматики актуальних суспільних потреб сучасності, які в загальносуспільному контексті насамперед визначаються загальноцивілізаційними тенденціями, а ці тенденції пов'язані з демократизацією. Дослідження останніх років демонструють, що, поглиблюючи наші уявлення про суспільно значущі характеристики ментальних процесів, ми дедалі більше переконуємося в зростаючому значенні їхнього ресурсу для вирішення актуальних завдань сучасності. «За демократичною концепцією розвитку світу і людини, в ньому проблема національного менталітету набуває константного значення, пов'язується в теорії з визначенням світоглядної основи демократичних принципів (плюралізму, гуманізму) і як сила, що впливає на історичний процес, за своїм значенням є складовою теоретико-методологічної основи його усвідомлення... як проблема всезагального у розвитку людства, набуває практичного значення як загальнолюдська, етична проблема морального буття, потребує в своєму розв'язанні відповідних вимірів. Приналежність ментальності до вирішення глобальної проблеми життя на Землі відносить дослідження ментальності до викриття в людській формі життя дії всезагального закону розвитку світу» [13].

Загострення суспільної уваги на питаннях ментальності в останні десятиліття набуло характеру масового явища, що спостерігається не лише в регіонах світу, які не вирізняються рівнем культурного прогресу, а й у країнах високорозвинутих, що належать до так званого «золотого мільярда». Різні форми прояву самосвідомості в багатьох країнах світу вказують на те,

що сучасна цивілізація на різних рівнях структури її розвитку відчуває необхідність у зосередженні ресурсів свого поступу й знаходить ці ресурси в мобілізації ментальних характеристик своїх націй, своїх етносів. На передній план при цьому виступає необхідність удосконалення організації суспільного устрою. «Проблема ментальності актуалізується в наш час у відповідності до демократичного руху як визвольна боротьба народів, держав за своє право на суверенність. Ментальність постає свідченням їхньої унікальності, доказом природного права людини, народу на самовизначення, тобто на самобутній розвиток. Ментальність легалізується за самобутністю в процесі самоусвідомлення, самовизначення особи, народів, суспільств... Відмінність демократизації суспільного життя держав, своєрідність процесу їхнього розвитку, тобто різноманітність форм історичного поступу демократії, є спільне для історичної ходи людства ствердження розвитку за принципом плюралізму у його відповідності об'єктивному закону розвитку світу...» [13].

Раніше у працях, що стосувалися перспектив національного розвитку в умовах інформатизації, уже підкреслювалася важливість цього розвитку як цивілізаційного механізму продукування багатоваріантності у розв'язанні зростаючої кількості глобальних проблем сучасності. Якщо говорити про ментальний рівень розв'язання цих проблем, він вирізняється витонченістю реагування, широким асортиментом реакцій, високою швидкістю самих реагувань на ситуації. У процесі цих реагувань виникає очевидно потреба об'єднаної мобілізації внутрішнього ресурсу ментально близьких людей, їхніх спільних ментальних якостей. В. Куцак із цього приводу зауважує, що ментальність «виступає як фактор породження суспільної свідомості і джерело культурно-історичної динаміки. Вона включає в себе разом із свідомістю інтелект і розум... Ось чому сьогодні дуже важливо продовжити формування духовної спільності українців на основі національної культури. Хоча культура, національна за своїм корінням, завжди наднаціональна за своїми плодами. Оскільки вона належить не якомусь одному народові, а всьому людству... Якщо культура народу жива, вона собі на благо засвоїть та візьме на озброєння будь-яку нову ідею...» [14].

Зростаюче значення використання ментального ресурсу сучасної людини в інтересах суспільного розвитку ставить на сьогодні дві важливі проблеми:

– по-перше, збереження багатства ментальності етносів і націй, наявності в культурних традиціях народів світу, зміцнення ментального імунітету в усьому спектрі його багатогранності, державне лобювання процесу зміцнення культурних традицій в усіх сферах можливого впливу на цей процес, аж до формування та забезпечення реалізації відповідної правової бази;

– по-друге, забезпечення розвитку ментальних традицій як свідомого внеску в потенціал майбутнього поступу. Адже «майбутнє – це, насправді, не те, що є десь попереду, а те, що ми реально створюємо самі. На характер цього творення впливає усвідомлення структур національної ментальності. Тому філософська рефлексія над ментальністю, взаємодія у цьому плані філософів, соціологів, етнопсихологів, політологів сьогодні є необхідним компонентом інтелектуалізації та гуманізації суспільства...» [15, с. 4].

На базі проведених досліджень сучасні українські історики дійшли висновку про необхідність визнати ціннісні орієнтації українського суспільства спеціальним об'єктом історичного дослідження. Це відкриває перед науковцями широке поле діяльності. Перш за все, очевидно, необхідно окреслити коло орієнтирів, притаманних саме українському суспільству на певних етапах його історичного існування та здійснити порівняльний аналіз із загальнолюдською системою цінностей, з'ясувати причини, згідно з якими ті чи інші складові цієї системи набували своєї інтерпретації на національному психологічному ґрунті. Другим важливим завданням є визначення еволюційного поступу формування системи цінностей українського етносу залежно від загального стану розвитку його свідомості та співвідношення чинників політичного, економічного, географічного характеру тощо [16].

Зміцнення ментального імунітету має стати важливим внеском у забезпечення стійкості націй в умовах посилення глобальних впливів і супроводжуваних ними процесів культурної уніфікації. У наш час процес суспільної інформатизації уможливив доступ до глобальних ресурсів переважній більшості населення, представникам практично всіх поколінь суспільства. Тож кожна людина, зі своїм рівнем політичної грамотності, національної свідомості, з власним освітнім багажем і уявленнями про вплив інформаційних технологій на свідомість, постає перед усіма могутніми впливами глобального інформаційного простору. З урахуванням низького рівня інформаційної діяльності держави й суспільства, до яких

належить користувач інформації, він може бути дезорієнтований у питаннях власного національного розвитку.

На індивідуальному рівні саме ментальний імунітет є надійним механізмом формування виважених, патріотично обґрунтованих орієнтирів життєдіяльності сучасної людини. І тому для національної науки робота в цьому напрямі, у справі зміцнення стійкості імунної системи української ментальності, є важливим завданням. У цьому контексті варто відзначити актуальність застосування нових методів соціоніки. Оскільки в руслі використання її інструментів національна ментальність, як давно відомий феномен, має всі ознаки ТІМ психіки, до її дослідження, як до будь-якого іншого об'єкта дослідження, можуть бути застосовані відповідні методики. «За допомогою таких моделей інтегральних ТІМ (ІТІМ) психіки націй можна аналізувати структуру та механізм функціонування певних складових (наприклад, економіки як такої), досліджувати та прогнозувати етнічні та національні процеси, міжнаціональні стосунки тощо. У статті на моделі ТІМ психіки української нації проаналізовано деякі особливості ментальності та сучасний стан національної психіки, що впливають на хід реформ в економіці» [17].

Важливим напрямом наукового пошуку у сфері ментальності, особливо щодо формування ментального імунітету, є робота із супроводу процесу розвитку соціальної структури суспільства. Цей процес пов'язаний з формуванням ментальних особливостей нових соціальних структур, що виникають у процесі соціальної еволюції, зумовленої реаліями інформаційного суспільства. В умовах характерної для сьогодення динаміки суспільних процесів нові соціальні структури не мають ресурсу часу для традиційного формування нових ментальних орієнтирів, відповідного імунітету. І тому вітчизняна наука має оснастити представників цих структур обґрунтованими уявленнями про національну ментальність у цілому, закони й традиції її розвитку, про взаємозв'язок ментальних особливостей у структурі національного середовища, а також узагальнювати перебіг цих непростих у сучасних умовах процесів.

Як зауважує з цього приводу О. Білоус, «формування нового соціокультурного середовища – це передумова і водночас основа появи якісно нового менталітету. Це вимагає вирішення цілого ряду важливих методологічних проблем, головною з яких виступає проблема забезпечення наступності, збереження традицій. Існує й інший шлях – шлях відторгнення

ідей, на якому незмінно виникає певна протидія проти неї, гальмуються можливості її реалізації. Адже менталітет нації може бути просто не готовий до певних змін, якщо вони йдуть всупереч національній традиції. Це однаково стосується і політичних, і економічних, і культурологічних аспектів проблеми...» [18].

Важливою складовою формування ментального імунітету є також напрями наукової діяльності, пов'язані з вивченням впливу мовного фактора на ментальні традиції, та забезпечення ідеологічного доробку національного розвитку в умовах глобалізації. Очевидно, що розкриття багатства мовного запасу української мови, з давніми коренями її еволюції, із соціально-психологічним, неподільним із психічною складовою українського генотипу, її історико-культурологічного значення, має бути оприлюднене й стати культурним здобутком усіх українців, усіх громадян Української держави. І це буде істотним внеском у зміцнення ментального імунітету українців.

Українська наука, українська інтелектуальна еліта, у цілому, має також забезпечити зміцнення цементуючої, за виразом дослідника, субстанції для національного розвитку, розвитку ментального імунітету українців – національної ідеї. Вона фундаментально зумовлена природно-космічними чинниками, які заховані в глибинах етнобуття і свідомості, у тому числі в колективному несвідомому, історично визначається духовним та культурним розвитком нації як суб'єкта, що самоусвідомлює й самовизначає свою унікальну окремішність серед інших народів світу та турбується про власне рівноправне самозбереження, культурно визріває в доглибинних пластах народного руху, національної культури, отримуючи вітальну визначеність у діяльності національної еліти й практичне втілення в досвіді виховання, освіти, пропаганди [2, с. 12–100].

Таким чином, розгляд проблеми ментальності, ментального імунітету на сьогодні є продовженням вивчення проблем національного розвитку в умовах посилення глобальних впливів. Розвиток цих досліджень зумовлений зростаючою затребуваністю результатів досліджень гуманітарних наук у суспільній практиці, необхідністю значного заглиблення цих досліджень у сферу формування та розвитку закономірностей і механізмів соціальної еволюції на основі історичної практики, об'єктивною необхідністю забезпечення зростання свідомої складової в зростаючій складності сучасного суспільства.

2.2. Загрози ментальному імунітету в умовах інформаційної війни

До негативних факторів розвитку глобального інформаційного суспільства слід насамперед віднести розширення й поглиблення проникаючих властивостей спектра інформаційних впливів з метою утвердження певних економічних, політичних та інших інтересів у відносинах між державами. З удосконаленням відповідних технологій розвиваються методики ведення інформаційних воєн, що в наш час стають важливими компонентами воєн традиційних або ж використовуються самостійно і за своїми результатами можуть бути навіть ефективнішими за них.

Згідно з доповіддю Національної ради з розвідки США «Глобальні тенденції до 2015 року» інформаційні війни будуть домінантним фактором у нинішньому столітті. Вони вестимуться на всіх рівнях соціальної структури сучасного людства, до міждержавного рівня, між блоками держав включно [19]. Американські дослідники, як працівники інформаційної сфери країни, що є на сьогодні найактивнішим у світі глобалізатором на базі інформатизації, виробником найбільшого обсягу нової інформаційної продукції, першими звернули увагу на можливість, що розкриваються при застосуванні нових інформаційних технологій для досягнення поставлених цілей. Аж до отримання перемоги в боротьбі за людський розум, за психіку основної маси людей у країнах-об'єктах впливу. Така перемога не лише забезпечує досягнення запланованого результату, а й гарантує тривале його збереження.

У зв'язку з цим американський соціолог і співробітник розвідки Л. Фараго чітко окреслює основні підходи до ведення ефективної психологічної війни:

- вона повинна бути динамічною та гнучкою, постійно пристосовуватися до подій дня й бути завжди готовою змінити свою інтерпретацію конкретного явища, щоб більш ефективно його використати за мінливих обставин;

- вона не повинна придумувати теми для обговорення, а виходити з питань і проблем, які є насправді;

- вона повинна бути замаскована, її не можна називати своїм іменем, інакше вона зазнає поразки;

– вона повинна ґрунтуватися на розвідувальній інформації, на знанні політичних, духовних, військових, економічних, побутових особливостей країн і народів, проти яких її розв’язано;

– не можна керувати пропагандою здалека. Хоча директиви та інструкції можуть надходити з центру, конкретне опрацювання матеріалів повинно залишатися на розсуд людей, які її поширюють;

– слід використовувати всі існуючі можливості для поширення пропаганди, особливо серед громадян тих країн, які є її об’єктом, перетворюючи їх у мимовільних розповсюджувачів... [20, с. 35–36].

Такі підходи повною мірою використовуються в операціях, пов’язаних з веденням інформаційно-психологічної війни проти України, розпочатої пропагандистською машиною Російської Федерації. У ній задіяні значна частина російських ЗМІ, усі наявні джерела виготовлення та розповсюдження бойових у цих умовах інформаційних ресурсів. У протистоянні інформаційним викликам останніх десятиріч російська пропагандистська машина також аналізувала зарубіжні негативні впливи, запозичувала передовий досвід сучасних інформаційних протистоянь і на базі цього аналізу виробила власні методики ведення інформаційних воєн, які й застосовуються під час нинішнього протистояння в Україні.

При цьому для України як сторони, що зазнає інформаційної агресії, турбота про національну ментальність, підтримка й розвиток її імунітету є особливо важливою справою, оскільки стосується найглибших з відомих на сьогодні шарів людської самосвідомості, збереження національної самоідентифікації. Адже саме ментальність пронизує глибинні психологічні рівні, вона укорінюється в підсвідомих глибинах людської психіки. І тому ментальні настанови здаються людям чимось само собою зрозумілим і, спираючись на ці настанови у своїй поведінці, вони не замислюються, чому діють саме так [4, с. 49–50]. Мотиваційні механізми поведінки індивіда, таким чином, під дією ментальних факторів часто перебувають за межами раціонального осмислення і вносять у систему інформаційних обмінів специфічні корективи. На цих корективах ґрунтуються сьогодні технології інформаційно-психологічних впливів, використовувані в інформаційних протистояннях, інформаційних війнах сучасності.

Останнє заслуговує на особливу увагу, оскільки стосується побутування в українському суспільстві байдужості до проблеми ментальності, адже

темі ментальності не надавалося належної суспільної ваги і в часи існування союзної держави, і в десятиліття становлення незалежної України. У суспільній свідомості в Українській державі, таким чином, зважаючи на об'єктивні обставини, тривалий час були відсутні цілісні уявлення про значення ментальних характеристик людей у сучасних умовах, про необхідність їх урахування у формуванні спілкування, інформаційних обмінів, особливо в багатонаціональному середовищі, про необхідність урешті-решт вироблення ментального імунітету з огляду на посилення впливів глобальних процесів і поширення в усіх регіонах світу інформатизації.

Водночас Російська Федерація, залучившись до глобалізаційних процесів, для досягнення власних цілей у міжнародних відносинах, добре орієнтуючись у ментальній ситуації на території України, формує власні інструменти оброну й нападу в умовах інформаційного суспільства на основі новітніх інформаційних технологій. З розвитком технологій інформаційних воєн фахівці в цій сфері діяльності, аналізуючи найефективніші методи впливу на об'єкт агресії, більше уваги звертають саме на ментальну сферу людської самосвідомості як таку, що має емоційно-психологічне значення, поведінкові стимули та сягає глибин людської психіки.

Ментальна сфера людини в силу істотного значення емоційної складової, що являє собою сплавлений і переданий на рівні генотипу від попередніх поколінь соціальний досвід, дуже вразлива для різних чинників впливу. Тому, враховуючи специфіку інформаційної конфронтації з Україною, саме ментальна сфера українського суспільства стала об'єктом особливої уваги і впливу. При цьому російські фахівці дійшли логічного висновку про те, що «в сучасних умовах політичного, економічного і воєнного протистояння Росії зовнішнім і особливо внутрішнім загрозам, ментальний геноцид вийшов на пріоритетні позиції застосування його генераторами» [21].

Ужите російськими фахівцями поняття геноциду стосовно ментальної сфери життя суспільства дуже точно відображає зміст процесів, що відбуваються при негативних впливах на ментальність. Адже ослаблення відповідного імунітету, знищення ментальних ознак у тому чи іншому соціумі – процес незворотний, під впливом ворожих інформаційних впливів при цьому у свідомості особи, яка потрапляє під такий вплив, відбувається дезінтеграція наявних культурних і духовно-ціннісних орієнтирів, дез-

орієнтація в соціумі, на основі якої формуються нові, маніпулятивні стереотипи поведінки, що є кінцевою метою таких інформаційних впливів.

Стаючи «генератором» впливу на ментальну сферу життя людей під час інформаційного наступу на інформаційний простір України, російські інформаційні технологи користуються прикриттям недієвих у рамках інформаційної війни стереотипів загальнодемократичних уявлень про свободу слова та інформаційних обмінів. Спекуляція на загальнодемократичних уявленнях країн Заходу, по суті, також впливає на відповідні ментальні складові свідомості громадян демократичного світу. Під прикриттям інформаційної всюдозволеності в національний інформаційний простір України, у глобальний інформаційний простір вноситься інформація, спрямована на формування критичного, нігілістичного ставлення до української ментальності, дискредитацію її.

Характерною особливістю цієї політики є також її орієнтація не лише на громадську думку країн Заходу та українську аудиторію. Вона також успішно реалізується серед населення самої Росії. Про успіх антиукраїнської пропаганди, зокрема, побічно свідчать нав'язані і сприйняті громадською думкою уявлення про вороже оточення, до якого зараховано й сучасну Україну, про необхідність консолідації «русского мира» навколо керівництва країною проти потенційної агресії. І це підтверджують високі рейтинги і цієї політики, і самого президента В. Путіна. Слід зазначити ще одну обставину: підтримка ворожої до українців політики росіянами є істотним фактором впливу на значну частину громадян України через канали родинних зв'язків, і її не можна характеризувати як неефективну.

До свідомості українських, російських і західних громадян-об'єктів впливу у викривленому вигляді доносяться твердження, пов'язані з негативним трактуванням української зовнішньої і внутрішньої політики, здійснюється «коригування» інформації про події й процеси на території України. Координувана органами державної влади пропагандистська діяльність переважної частини російських ЗМІ, усіх наявних джерел виготовлення й поширення нової інформації спрямована на створення в сучасному світі негативних уявлень про ментальні характеристики українців. Зокрема, темами новин є:

– хабарництво, що роз'їдає українське суспільство й стоїть на заваді будь-якому його розвитку;

– засилля олігархату, повний розвал у зв'язку з його бездумною жадібністю української економіки, відсутність мінімально необхідних обсягів енергоресурсів для виживання населення в зимовий період;

– ультранаціоналістична політика, нелегітимність і некваліфікованість влади;

– непрофесіоналізм українського військового керівництва, поразки й деморалізація українських Збройних сил на Сході України;

– осуд унітарної політики українського керівництва в державному будівництві, небажання знаходити компроміси, непримиримо антиросійської політики тощо.

Цілеспрямоване постійне різнопланове мусування цих тем більшістю засобів масової інформації поступово не лише розмиває ментальний імунітет українців, а й створює поживний ґрунт для цинізму та недовіри до перспектив Української держави, знижує рівень патріотизму навіть у тих регіонах України, що стали в наш час оплотом української державності. Про це свідчать, зокрема, емігрантські настрої, поширена в Західному регіоні незаконна по суті практика одержання подвійного громадянства, «карти поляка» та інші форми дистанціювання від українських реалій.

На жаль, постійний процес насамперед інформаційного, а також інших форм впливу на ментальні характеристики громадян України у своїй інформаційній складовій навіює байдужість до патріотичних настроїв, скепсис до можливостей Української держави стосовно стабілізації ситуації у сфері обороноздатності, економічного розвитку, внутрішньополітичної стабільності, стимулює, відповідно, егоїзм, зміцнення мотивацій для досягнення особистісного та ігнорування громадського. Викликає стурбованість той факт, що на цих реаліях виховується нове покоління, від якого залежатиме майбутнє України. Таким чином, ментальний тероризм орієнтується на розвал не лише національної, а й громадянської самоідентифікації цього покоління, позбавлення його багатовікової ментальної основи розвитку, соціальних архетипів, що є фундаментальними соціальними константами стійкої й довгострокової основи функціонування соціальної системи в її конкретному національному вигляді [1, с. 141].

Посилення глобальних впливів, проникнення інформатизації в усі сфери життя суспільства сприяє просуванню разом з інформаційними масивами небажаних, деструктивних ментальних установок у ментальну

сферу українців, що в умовах інформаційної війни набуває особливо руйнівного значення. У середовищі російських інформаційних технологів ця константа матеріалізується в конкретні прийоми впливів високої ефективності. В інформаційній війні вони виходять з того, що саме «ментальний геноцид являє собою найбільш згубну технологію» в умовах глобалізації, коли фактично створюється загроза існування більшості націй. «Він (геноцид) не існує сам по собі, а цілеспрямовано генерується у зв'язку з наявністю потреби підпорядкування інтересам одних людей способу мислення і, як наслідок, поведінки інших» [21].

Характерною особливістю ментального геноциду як важливої складової інформаційної війни є:

- маскування цілей, досягнення яких передбачається в підсумку реалізації різнопланових дій, підпорядкованих одній меті;

- настійне впровадження стереотипів для характеристики об'єкта впливу, його дій і намірів, як, наприклад, «нащадки фашистських прислужників», «процес розвалу української державності», «продовження обстрілів українськими батальйонами мирного населення Донбасу» тощо. Такі штампи, з відповідним емоційним забарвленням, незалежно від їх співвідношення з реальністю, що вводяться в постійний обіг, починають сприйматися як щось звичне та беззаперечне. Вони вже не контролюються свідомістю, чим і посилюють свій вплив не лише в смисловому, а й в емоційному плані, перепрограмовують у потрібному напрямі свідомість користувача інформації;

- використання різноманітних, часто формально незалежних зарубіжних джерел для інформаційних атак, що створює видимість загальної міжнародної позиції стосовно порушених проблем;

- підпорядкування інтересам ослаблення ментального імунітету певних комерційних тенденцій і прагнень, забезпечення матеріальної стійкості та преференцій при реалізації відповідної тематики вітчизняним і зарубіжним ЗМІ, активне відображення відповідної тематики в популярній кінопродукції, поширення «ментовських та спецназівських» серіалів із захоплюючим сюжетом та чітко вираженою ідеологічною спрямованістю, створення циклів літературної продукції пригодницького спрямування, фантастики та фентезі, значною мірою розрахованої на стимулювання природних інстинктів, а не на духовний розвиток, розповсюдження розважальної

інтернет-продукції, що відвертає увагу від реалій суспільного життя, від проблем національного розвитку України.

Використовувані нині в інформаційній війні засоби мають цілеспрямовану дію, що веде до розвалу безпосередньо основ суспільного життя й призводить до незворотних процесів у ментальній сфері нації.

Варто зазначити, що загрози ментальному імунітету громадян Української держави в українському суспільстві до цього часу усвідомлюються не досить чітко. Дослідження самої ментальності здійснюються розрізнено, в основному в історичному й культурологічному аспекті. Тому інформаційна війна проти України в її ментальних аспектах фактично ведеться в односторонньому порядку. Протидіяти її впливам українцям допомагає лише наявний, сформований у поколіннях власний ментальний імунітет. Однак негативні впливи на цей імунітет попри українську безпечність (теж одну з ментальних характеристик нації) потребують уже сьогодні ефективних контрзаходів. Інакше природний, вихований століттями ментальний імунітет зазнаватиме руйнувань під впливом небаченого раніше агресивного інформаційного тиску.

Відомо, що найбільш ефективний опір будь-яким негативним впливам чинить застосування контрзасобів, аналогічних за своїм впливом засобам агресії: інформацією на інформацію, технічними засобами на шкідливі технології, товарами на товари тощо. Однак при глобальному вторгненні в національне середовище країн, можливості яких несумірні з можливостями глобалізаторів, об'єкти впливу, як правило, програють у протистоянні як щодо потужності, так і щодо різноманітності засобів впливів. У таких ситуаціях важливим для націй, що намагаються зберегти свою унікальність, має стати визначення каналів найнебезпечніших негативних впливів і зосередження свого імунного потенціалу на нейтралізації цих каналів.

У сукупності напрямів тематичної реалізації інформаційних операцій російської сторони в інформаційній війні проти України одним з основних напрямів є комплекс тем, пов'язаних із ситуацією на Донбасі. На жаль, як справедливо зауважував екс-віце-прем'єр-міністр України О. Сич, «російська пропаганда, а за нею і збройна агресія, отримали сприятливий ґрунт на Донбасі. Адже протягом усіх років незалежності тут здійснювалась недосконала, а то й злочинна, гуманітарна політика. Тож наше завдання – скерувати всі зусилля, аби в подальшому українське суспільство було

монолітним організмом й ніколи не повторилися ті події, що мали й мають місце в Криму та на Донбасі» [22].

У реалізації цього завдання важливе місце посідає використання ЗМІ, особливо в питаннях зміцнення ментального імунітету українців. При цьому віддаючи належне ментальності західних партнерів і спонсорів та проводячи відповідно до їхніх рекомендацій політику роздержавлення газет, журналів, радіо й телебачення, надаючи доступу приватному капіталу в розвитку джерел інтернет-інформації, країна не сприяє стійкості національного інформаційного простору в умовах сучасного інформаційного протистояння. Адже комерційні ЗМІ на території будь-якої країни є інструментом досягнення власних цілей фінансово-промисловою елітою, що контролює видання, у нашому випадку – за участі російського або ж фінансово спорідненого з російським капіталу. Фінансовані з таких джерел видання не можуть бути незалежними, об'єктивними, зацікавленими в проведенні заходів інформаційної безпеки. У них найчастіше практикується маніпулювання громадською думкою в інтересах власників, у тому числі тих, чий інтереси не мають нічого спільного з інтересами Української держави. Вони є перспективними суб'єктами ведення інформаційної війни, вкидання зовнішньої інформації, що стає джерелом загроз для безпеки держави. Це ж саме стосується всієї системи технологій обмінів інтернет-інформацією, до соціальних мереж включно.

Протягом останнього часу фактично збувається передбачення Б. Червака, який у недалекому минулому з тривогою констатував, що «очевидні спроби витіснення держави з національного інформаційного простору, захист якого пасивний і незадовільний. Тривожна ситуація склалася в телерадіоєфірі прикордонних територій: асиметрія інформаційних потоків з України та в Україну, на жаль, складається не на користь Української держави. Нині ми опинилися під потужним інформаційним впливом країн-сусідів. Російська Федерація – це лише найбільш яскравий приклад з огляду наявного протистояння. Фактично ж усі ЗМІ на території України, фінансовані з-за кордону, ведуть ефіри в інтересах своїх держав, які дуже часто не відповідають інтересам України. Небезпечним стає баланс між державними й недержавними інформаційними ресурсами. Це відбувається на тлі монополізації теле- й радіоінформаційного простору, економічної та політичної залежності більшості ЗМІ від фінансово-промислових структур» [23].

Водночас у період інформаційної війни, при реальних загрозах національному інформаційному простору особливої ваги набуває організація злагодженого інформаційного співробітництва управлінських структур держави, у тому числі у сфері роз'яснення змісту роботи державного управління в умовах протистояння зарубіжній інформаційній агресії, налагодження міжнародного інформаційного співробітництва в напрямі ліквідації конфлікту, організація оперативного якісного інформування про реальний перебіг подій міжнародних організацій (Світовий банк, МВФ, Римський клуб тощо), транснаціональних корпорацій, впливових громадських організацій, національно-культурних об'єднань, регіональних еліт, блогерського активу, учасників спілкування в соцмережах. Також працівників інформаційної сфери, інформаційного виробництва та інших категорій учасників сучасних інформаційних обмінів [20, с. 35–93].

Ведучи мову про використання ЗМІ в інформаційній війні, маємо на увазі інструмент, при належній організації якого можливими стають ефективні тактичні рішення. Стратегія при цьому пов'язана з об'єднанням та розвитком кращих ментальних рис, формуванням єдиного національного ментального простору з міцним імунітетом до негативних інформаційних впливів, що відповідав би сучасним завданням відстоювання інтересів українського народу в інформаційній війні і забезпечення необхідних для нього соціально-психологічних установок для мобілізації на ефективний суспільний розвиток. «Сучасна Україна переживає злам своєї історії, багато в чому пов'язаний з осмисленням неминучості оновлення, переформування етнокультури, культури, взаємопізнання і взаємопоєднання. Перед суспільством і його владою стоїть завдання відшукування механізмів і забезпечення своєї етнокультурної ідентичності незалежно від місця проживання і надання рішучої відсічі культурній експансії, яка відчувається, з боку проросійськи налаштованих мешканців України. Але це можливо тільки тоді, коли є згода, взаємне розуміння, відкритість загальнонаціональним проектам нової влади, коли буде існувати певний ментальний потенціал. Парадигма втілення національної ідеї (тобто ідеї щодо об'єднання української нації) вільно або мимоволі, але базується на ментальності» [24].

Для цього, однак, потрібна багатопланова робота в напрямі зведення до єдиного знаменника надзвичайно строкатого поля ментальних характеристик, властивих українському народу.

У цих характеристиках і двоїстість української ментальності, що обумовлюється геополітичним становищем та проявляється в поєднанні індивідуалізму, характерного для західної орієнтації, і східної чуттєвості й емоційності, протиставлення двох головних історичних пластів традиційно-побутової культури: землеробського й козацького. Ця двоїстість виявляється у великій амплітуді чуттєвого життя українців: від любові – до ненависті, від ейфорії – до розпачу, а також у певній непослідовності дій [25].

Про «родимі плями» тоталітаризму в українців пишуть учені Національного інституту стратегічних досліджень. Серед них «пасивність особи – відсутність волі до поліпшення життя власними силами, що доповнюється формальною активністю, про людське око, напоказ, а не праця на певний результат; комплекс меншовартості – відчуття власної нездатності через некомпетентність та непрофесіоналізм, зворотним боком чого є невмотивована амбіційність й хамство; патерналізм – перекладання на владу розв'язання власних проблем; безпорадність – надія на розв'язання проблем ззовні, на чиясь гуманітарну допомогу» [25].

При цьому М. Славинський звертає увагу на специфіку прояву ментального імунітету людей радянської доби, за його висловом, «людей з подвійним світовідчуттям», «національним напівфабрикатом»: «Внутрішня стихія їхня лишалася своя, національна, але зовнішність їхня уже була російська». Вони не тільки не ідентифікували себе з власним етносом, а й над усе намагалися розчинитися в суспільному середовищі метрополії. Утім, імперії ставали «ефемеридами» саме тому, що такі люди лишалися українцями, євреями, грузинами «навіть тоді, коли самі про це вже і не думали» [26].

В. Липинський вважав також родючу землю й сприятливий клімат не лише благом, а й фактором, що спричиняє українську недержавність, оскільки такі умови, на його думку, швидко призводили до «дегенерації громадських інстинктів», розвивали лінощі та нездатність до постійного, тривалого й методичного зусилля» [27, с. 23].

Можна згадати також твердження про вплив тривалої роз'єднаності українських земель, перебування українських земель у складі Російської, Австро-Угорської імперій, Польщі, Румунії, Чехословаччини та інших держав, що вплинуло на культуру, традиції, побут українців, значно знизило почуття національної єдності; твердження про конфлікт особистого й суспільного, вирішуваний українцем завжди на користь особистого; про

«пораженство, обниження вартості української раси, втеча від складного життя» [28, с. 33]; про невизнання авторитету своїх. Через те жодна влада в Українській державі, як у великій Україні, так і в Галичині, не мала повного авторитету. У цьому криється причина того, що обидві українські держави не могли зміцнити й, нарешті, впали внаслідок зовнішніх ударів [29, с. 21].

Перелік висновків дослідників, які вивчали питання ментальності в Україні, можна продовжити. І він вказує не лише на наявний спектр проблем, не лише на стартовий фактично етап у становленні науки про ментальність в Україні, він є також досить яскравим прикладом прояву ментальних характеристик самих дослідників, їхньої схильності до абсолютизації недоліків у власній самооцінці та сором'язливості в показі позитивних якостей.

Повертаючись до багатоаспектності проблеми, слід зазначити, що її розв'язання належить шукати в об'єднуючому впливі на весь безмір проявів української ментальності. Такий об'єднуючий вплив може справити формування національної державницької ідеології. У зв'язку з цим абсолютно правомірним є висновок В. Білецького про те, що загальнонаціональна ідеологія – це взаємоврахування інтересів різних сил суспільства. В українських реаліях – це взаємоврахування інтересів Сходу й Заходу [30]. Лише вона в ментально складному українському суспільстві може стати чинником об'єднання ментальності Сходу й Заходу, Півдня та Центральної України, нашого різноманітного суспільства, вироблення спільного ментального імунітету.

Слід при цьому підкреслити, якщо раніше ідеологія розроблялася в середовищі інтелектуалів і напрацювання «гімнастики інтелектуального розуму» еліти потім трансформувалися в примітивні, конкретні для безпосередніх виконавців революційного процесу гасла й заклики типу «грабуї награване», «гвинтівка народжує владу» тощо, то нині лідери частіше стикаються з необхідністю обґрунтовувати свої заклики. У стрімких революційних процесах, проте, для цього не завжди є час, і лише ідеологічно підготовлена аудиторія в такій ситуації може правильно орієнтуватися й діяти ефективно.

Можемо констатувати, що інформатизація завдяки наданню широкого доступу до інформаційних ресурсів і можливостей неконтрольованих зверху інформаційних обмінів виконує істотну пізнавально-освітню, а

також ментально орієнтуючу роль. І сьогодні електорат з українською ментальністю (ще один ментальний орієнтир: «українець не повірить, поки не пощупає») потрібно аргументовано, не на одних лише гаслах, переконувати в доцільності тих чи інших змін. Він стає недовірливим, що також було продемонстровано на Майдані. Тому в наш час ідейна підготовка має знову стати важливим компонентом політичної діяльності, занедбані недоученими колись комсомольцями та самовпевненими представниками олігархічних кланів.

Слід підкреслити, що інформаційне суспільство в процесі свого розвитку незалежно від бажань його членів продовжуватиме розвивати свідомість активної частини суспільства і свідомістю впливати на ментальні установки. І політичні організації добиватимуться результату лише з розвитком ідеологічної роботи, що осмислюватиме реалії сьогодення й торуватиме ефективні шляхи в майбутнє. Сьогодні розвиток ідеологічної діяльності як основи розвитку сучасних політичних процесів є необхідним виходячи:

- а) з конкретних завдань глобального суспільства;
- б) з національних інтересів у глобальному розвитку;

в) з конкретної трансформації цих інтересів у прикладні завдання розвитку українського суспільства, які зможе виконати Україна й гарантовано добитися реального успіху, які стануть економічною базою, суспільно контрольованою, не розкраденою, з механізмами суспільної підзвітності у використанні, для подальшого відновлення перспективних напрямів національної економіки.

Досвід сил, які беруть відповідальність за країну в останні десятиліття, показав, що лише організація активної участі громадськості в контролі за управлінською діяльністю, участі ідейно свідомих представників політичних планів національного розвитку може гарантувати успішну реалізацію розбудови української державності. При цьому сучасна національна ідеологія, заснована на національній традиції, ментальних установках, що обов'язково вбирають у себе специфіку суспільних процесів сьогодення, яка торує шляхи в майбутнє, має бути на озброєнні сучасної політичної організації. Лише така ідеологічна база, міцний ментальний імунітет нації дасть змогу відстояти право України на національний розвиток у сучасному глобалізованому світі в умовах інформаційного співробітництва та інформаційних протистоянь.

Список використаних джерел до розділу 2

1. Данильян О. Г. Національна безпека України в етно-ментальному та міжнародному вимірах : монографія / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, Ю. Ю. Калиновський, Н. І. Моїсеєва. – Харків : [б. в.], 2004. – 276 с.

2. Фурман А. В. Психокультура української ментальності / А. В. Фурман. – Тернопіль : Екон. думка, 2002. – 131 с.

3. Бондаренко О. В. Сутність, історія та сучасність української та західноєвропейської економічної ментальності / О. В. Бондаренко. – Запоріжжя : ЗНТУ, 2005. – 253 с.

4. Чибісова Н. Ментальне поле як важливий чинник становлення соціокультурного середовища українського суспільства / Н. Чибісова // Вища освіта України. – 2007. – № 2. – С. 49–54.

5. Сперри Р. У. Перспективы менталистской революции и возникновение нового научного мышления / Р. У. Сперри // Мозг и разум. – Москва : Наука, 1998. – С. 24.

6. Вяткіна Н. Б. Теорія ментальності з погляду онтології / Н. Б. Вяткіна // Проблеми теорії ментальності / Н. Б. Вяткіна, М. В. Попович, І. В. Кисляковська. – Київ : Наук. думка, 2006. – С. 58.

7. Коган В. З. Маршрут в страну информологию / В. З. Коган. – Москва : Наука. – 1983. – С. 32.

8. Україна: інтелект нації на межі століть : колективна моногр. / кер. авт. кол. В. К. Врублевський. – Київ : Інтелект, 2000. – 516 с.

9. Інформатизація і модернізація соціокультурної сфери суспільства: взаємодія та розвиток : [монографія] / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2013. – 206 с.

10. Національний інформаційний комплекс і його роль у глобальному інформаційному просторі / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2014. – 264 с.

11. Богиня Д. П. Ментальний чинник у сфері праці: проблеми теорії та практики / Д. П. Богиня, М. В. Семикіна ; передмова І. Ф. Кураса. – Київ : Штурм, 2003. – 382 с.

12. Бондарчук І. А. Соціокультурні форми відображення ментальності в сучасних духовних і політичних процесах в Україні / І. А. Бондарчук //

Ментальність і духовно-політичні проблеми формування Збройних сил України : наук. зб. – Київ : КВГІ, 1997. – С. 71.

13. Лисенко С. П. Менталітет України як основа духовно-політичних перетворень її Збройних сил / С. П. Лисенко, В. О. Чесноков, Ю. О. Валігурський, О. І. Фортова // Ментальність і духовно-політичні проблеми формування Збройних сил України : наук. зб. – Вип. II. – Київ : КВГІ, 1997.

14. Куцак В. М. Українська ментальність і істотні риси політичної культури офіцерського складу Збройних сил України / В. М. Куцак // Ментальність і духовно-політичні проблеми формування Збройних сил України : наук. зб. – Київ : КВГІ, 1997. – С. 125.

15. Колісник О. В. Особливості втілення української ментальності в духовному просторі національної культури / О. В. Колісник. – Київ : Наук. світ, 2000. – 57 с.

16. Українське суспільство на зламі середньовіччя і нового часу: нариси з історії ментальності та національної свідомості. – Київ : Ін-т історії України НАН України, 2001. – С. 5–40.

17. Врублевський В. К. Національна економічна система та ментальність української нації / В. К. Врублевський, І. В. Маринич // Соц.-екон. дослідження в перехідний період. Україна в XXI столітті: концепції та моделі екон. розв. (щорічник наук. пр). Випуск XXIII / матеріали доповідей V Міжнар. конгресу укр. економістів (м. Львів, 22–26 трав. 2000 р.) ; НАН України, Ін-т регіон. дослідж. ; редкол.: відп. ред. М. І. Долішній. – Львів, 2001. – С. 43–59.

18. Білоус А. О. Розвиток української національної ментальності в умовах розбудови громадянського суспільства / А. О. Білоус // Держава і право : зб. наук. пр. – Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – 2003. – Вип. 19 : Юридичні і політичні науки. – С. 140.

19. Чилачава Т. Модели информационной войны [Электронный ресурс] / Т. Чилачава, Н. Кереселидзе // Грузия Online : информ.-аналит. портал. – 2010. – 16.03. – Режим доступа: <http://www.apsny.ge/analytics/1268790856.php>. – Загл. с экрана.

20. Смола Л. Є. Детермінанти політичного процесу сучасності: теоретико-методологічний аналіз в інформаційно-психологічному вимірі / Л. Є. Смола. – Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010.

21. Ментальный терроризм [Электронный ресурс] // QSec. Вопросы безопасности : информ.-аналит. портал. – 2010. – 10.02. – Режим доступа: <http://www.qsec.ru/node/795>. – Загл. с экрана.

22. Олександр Сич: Ми маємо виробити програму соціогуманітарної реінтеграції Донбасу в Україну [Електронний ресурс] // Урядовий портал. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?artid=247542274@cat_id=244276429. – Назва з екрана.

23. Червак Б. Щодо функціонування засобів масової інформації / Б. Червак // Актуальні проблеми міжнародної безпеки: український вимір. – Київ : Стилос, 2010. – С. 457.

24. Гавриш І. В. Роль менталітету, національного характеру та патріотизму у формуванні держави й об'єднанні України / І. В. Гавриш, В. Т. Жежерун // Наук. записки Харк. ун-ту Повітряних сил. Соціальна філософія, психологія. – Харків, 2006. – Вип. 1 (25). – С. 41.

25. Маслянюк А. В. Роль ментальності в житті суспільства [Електронний ресурс] / А. В. Маслянюк // Алые паруса. – Режим доступа: <http://nsportal.ru/ap/library/drugoe/2012/03/14/rol-mentalnosti-v-zhitti-suspilstva>. – Загл. с экрана. – Дата доступа: 4.09.2015.

26. EXLIBRIS : українська електронна бібліотека [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://etno.uaweb.org>.

27. Липинський В. Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського анархізму / В. Липинський. – Київ – Філадельфія, 1995. – 470 с.

28. Малий етнополітологічний словник / за ред. О. Антонюка, В. Волобуєва, М. Головатого. – Київ, МАУП, 2005. – 288 с.

29. Мнацаканян М. О. Нации и национализм. Социология и психология национальной жизни / М. О. Мнацаканян. – Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – 367 с.

30. Білецький В. Схід України в інтегративних процесах сучасного державотворення / В. Білецький // Освіта і управління. – 2006. – Т. 9. – № 1. – С. 7–20.

РОЗВИТОК ПРАВОВОЇ БАЗИ НАЦІОНАЛЬНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ

3.1. Координуюча роль держави в організації інформаційної безпеки

Бурхливий розвиток науково-технічного прогресу у ХХІ ст. обумовлює постійно зростаюче ускладнення внутрішньосуспільних інформаційних обмінів. Особливо суперечливо це ускладнення проявляється на рівні загальнодержавному. Останнє є важливим, зважаючи на особливе значення держави в сучасному глобалізованому світі. Адже лише держава на сьогодні має реальні інструменти для протистояння негативним проявам глобалізації, пов'язаним з насадженням в усіх регіонах світу тотальної уніфікації. Вона має або ж відстояти право нації на самобутній розвиток і таким чином забезпечити багатоваріантність реагування нашої цивілізації на виклики сучасності, зміцнюючи таким чином її стійкість і життєздатність, або ж зникнути, гарантувавши цим самим зростаючу вразливість національного розвитку.

Така альтернатива жодною мірою не є якоюсь абстрактною, умоглядною логічною побудовою. Адже з проникненням сучасної науки в глибини пізнання ми одержуємо підстави для ліквідації останніх залишків геліоцентричного самозаспокоєння, для формування дедалі більш складних уявлень про ті процеси, що відбуваються в ньому, про глибину їхнього впливу на наше життя, наш розвиток. Що дуже важливо, ми фіксуємо також постійні зміни в навколишньому світі, вплив яких на земну цивілізацію навіть зі зростаючим проникненням людської свідомості в глибини Всесвіту не може бути повністю прогнозованим. Як справедливо зазначає з

цього приводу І. Валлерстайн, «ньютонівська визначеність має місце лише в дуже обмежених і простих системах... Всесвіт демонструє еволюційне наростання складності, і переважна більшість ситуацій не може бути пояснена, виходячи з тез про лінійну рівновагу й оборотність часу» [1, с. 8].

У разі оптимістичного розвитку процесу самоорганізації сучасної цивілізації, збереження в її внутрішній структурі інституту держави як гаранта національного розвитку здатність до адекватного реагування на виклики сучасності для людства збільшується. Таким чином, саме трансформація державності в умовах розвитку сучасних інформаційних процесів має привертати особливу увагу дослідників. Постановка цього питання є тим більш актуальною, що процес інформатизації під час його реалізації призводить до наслідків не лише запрограмованих, а й несподіваних і неоднозначних. Він відображає сучасну еволюцію суспільства, а до цієї еволюції в середовищі дослідників ставлення якщо й не скептичне, то доволі насторожене.

Так, М. Ходорковський стверджує, що «у розвинутих суспільствах спостерігається виникнення якісно нової нерівності – між здатними і нездатними до творчої праці людьми... – починає створюватися біологічний бар'єр, подолання якого, на відміну від соціального, майже неможливе» [2]. Він спостерігає наявні «...дедалі сильніші ознаки наближення принаймні практичної громадської думки до расистського, по суті справи, сприйняття представників різних цивілізацій як таких, що не можуть претендувати на загальний, єдиний для всіх обсяг прав» [2]. Як стверджує вже згадуваний І. Валлерстайн, «...прогрес, усупереч усім настановам віку просвітництва, зовсім неминучий», і продовжує: «Але я не вважаю, що, виходячи із цієї причини, він неможливий. За кілька тисячоліть світ не став більш моральним, але він міг стати таким. Ми здатні рухатися в напрямі того, що М. Вебер називав "сутнісною раціональністю", тобто до раціональних цінностей і раціональних цілей, що досягаються за допомогою колективних і розумних дій» [1, с. 6–7].

Можна погодитися, що явище, визначене як «сутнісна раціональність», тобто опосередкований загальний вектор трансформаційних процесів, на сьогодні все-таки є ще позитивним. Доказом є вже хоча б те, що до цього часу внутрішньосуспільні інформаційні процеси не призвели до розвалу інституту державності, хоча й ослабили значною мірою її суверенні можливості

насамперед щодо контролю інформаційних потоків. Однак, створюючи сукупність, ці процеси проявляють у суспільному розвитку як позитивну, так і негативну роль, відображаючи реальний стан суспільної свідомості й рівня розвитку. Про це, зокрема, свідчать і найбільш рельєфно виражені особливості структури загальноцивілізаційних інформаційних ресурсів [3, с. 31–32].

Відповідно, держава як гарант відображення інтересів суспільного розвитку, що в перспективному вимірі не може бути відокремлений від розвитку національного, в інтересах суспільства має виконувати в контексті розвитку загальноцивілізаційних інформаційних процесів ряд внутрішніх і зовнішніх функцій. Серед зовнішніх функцій на сьогодні на більш важливим є:

- організація використання в інтересах національного розвитку інформаційних ресурсів загальноцивілізаційного значення та здійснення національного внеску в розвиток цих ресурсів;
- включення як на загальнодержавному рівні, так і на рівні організації підтримки суб'єктів національного інформаційного виробництва в активну діяльність на міжнародних ринках інформації;
- організація протистояння зовнішнім загрозам для національних інформаційних ресурсів, у тому числі інформаційним агресіям, інформаційним війнам проти держави.

Серед внутрішніх функцій особливого значення набувають на нинішньому розвитку інформатизації:

- функція забезпечення доступу до інформації всім категоріям громадян, усім соціальним структурам у системі суспільної організації;
- налагодження ефективного інформаційного обміну для забезпечення суспільного розвитку, еволюції правової держави та громадянського суспільства;
- сприяння національному інформаційному виробництву, підвищенню ефективності використання інформаційних ресурсів, зростанню, таким чином, інформаційного потенціалу суспільства;
- організація безпеки національних інформаційних ресурсів, розвитку інформаційної бази національного розвитку.

Глобалізаційні процеси при закономірному дотриманні спадкоємності в усіх аспектах суспільної діяльності обумовлюють істотне зміщення акцентів

у реалізації функцій сучасної держави в інформаційній сфері. Більшою мірою в процесі розвитку інформаційного суспільства це стосується організації використання в інтересах національного розвитку інформаційних ресурсів загальноцивілізаційного значення.

Ця база створює можливості для творчого вибору закономірних способів змін у всіх сферах життя, у тому числі й у виробничій сфері, прогностичному передбаченні напрямів розвитку, дедалі глибшому проникненні в навколишню дійсність. Вона зумовлює появу механізмів самоврівноважування різних форм соціального життя. При цьому «зростання єдності, цілісності людства, утвердження колективності, як його органічної власливості, є однією з основних тенденцій загальноцивілізаційного процесу» [4].

Держава має сприяти використанню цього джерела готової до впровадження в суспільну практику інформації, відповідної викликам сучасності. Така інформація має допомогти прискоренню національного інформаційного виробництва (але не заміні) у напрямках, що розробляються вітчизняною наукою, і заповнити лакуни в системі цього виробництва, що утворюються внаслідок об'єктивної неможливості охоплення в національних масштабах усіх напрямів сучасного інформаційного розвитку. При цьому потрібно зазначити необхідність дотримання міждисциплінарної відповідності, тобто досягнення такого рівня адаптації зарубіжної інформації, коли вона, відображаючи загальноцивілізаційну тенденцію, не суперечить прогресу в суспільному розвитку, національним здобуткам у розвитку інфосфери. Необхідно при цьому також зазначити, що доведення адаптаційних підходів до крайності, до самоізоляції від загальноцивілізаційного інтелектуального потенціалу в процесі прискорення суспільного розвитку стає згубним для національного інтересу.

Оптимізація процесу введення в систему національних інформаційних ресурсів інформації глобального інформаційного простору необхідна, виходячи з того, що «по-перше, історичну перспективу матимуть ті національні спільності, які зможуть здійснювати суспільно значущий внесок у розвиток і ефективно використання загальноцивілізаційної інформаційної бази, зуміють ефективно організувати найважливіше для нашого часу виробництво – виробництво інформації. По-друге, будь-яка з існуючих сьогодні націй має перспективу для свого збереження та розвитку за умови

опори на власну інформаційну базу як повноправну складову глобального інформаційного простору» [5, с. 103–104]. При цьому під повноправною складовою розуміється база, поповнювана постійно важливою, суспільно значущою інформацією. Звичайно ж, генеруючи інформацію для своєї інформаційної бази, для реалізації тих чи інших міжнародних проектів, вона має співвідносити нову інформацію з уже наявною в глобальному інформаційному просторі, має використовувати вже існуючі масиви інформації в нерозроблюваних нею напрямках.

З розвитком глобальних інформаційних процесів актуалізується завдання держави, пов'язане як зі створенням механізмів упровадження в суспільну практику нової зарубіжної інформації, так і введенням у загальносуспільний обіг продукуюваної на території певної держави інформації, представленням власних інформаційних продуктів на міжнародних ринках інформації. При цьому державне сприяння має бути продуктивним не лише при просуванні на зовнішніх ринках продукції виробництва державних інформаційних центрів, а й для продукції громадських організацій та приватного виробництва.

Оскільки ці ресурси разом з тими, що використовуються насамперед в інтересах національного розвитку, як, скажімо, суверенні інформаційні ресурси, у сукупності належать до категорії суспільно значущих, організація їхнього виробництва також має бути стимульована державою.

Розвиток глобальних процесів на основі всеосяжної інформатизації створює широку різноманітність інформаційних загроз від витіснення на внутрішньому інформаційному ринку вітчизняних продуктів більш конкурентоспроможними на підставі опори на передову матеріально-технічну та технологічну базу зарубіжними інформаційними продуктами – аж до ведення цілеспрямованих, з дедалі більш відчутною вражаючою силою в боротьбі за розум громадян інформаційних воєн [6].

У зв'язку з цим держава зобов'язана для захисту свого інформаційного простору використовувати всі традиційні правові, правоохоронні важелі, свій вплив на вертикальні інформаційні комунікації, засоби комплектації вітчизняними та зарубіжними ресурсами національних інформаційних баз, а також державну систему інформаційного виробництва. В інформаційних протистояннях на нинішньому етапі суспільного розвитку остання набуває більшого значення, оскільки здатна генерувати контрпропаган-

дистські інформаційно-аналітичні продукти, за їхньою допомогою діяти на упередження при організації ефективної прогнозно-аналітичної роботи [7].

Внутрішні функції держави у сфері інформаційної діяльності також пов'язані з перспективами національного розвитку та залежать також від оптимальної організації використання основного ресурсу розвитку – інформаційного. У зв'язку з цим як і на рівні міжнародному, на внутрішньодержавному також потребує постійної уваги проблема оптимізації та розвитку системи сучасних інформаційних комунікацій, інформаційно-аналітичних центрів, центрів збереження та організації використання суспільно значущих інформаційних ресурсів. При ефективній організації системи вертикальних соціальних комунікацій [7, с. 7–23; 8, с. 9–23] держава на цьому етапі розвитку суспільства є основним інструментом консолідації в суспільстві, «організуючим началом і координатором буття» [9, с. 17] інформаційної системи, що охоплює національний інформаційний простір, сприяє його розвитку, забезпечуючи в процесі своєї трансформації прогрес у сфері демократичних перетворень. Таким чином, соціальні інформаційні комунікації мають використовуватися як важливий інструмент соціальної координації проявів самовираження людини як члена суспільства, члена тих чи інших соціальних структур. При цьому, як зауважував Г. Кардозо, «...ми бачимо присутність нового поняття простору, де фізичне та віртуальне впливає одне на одне, закладаючи підґрунтя для виникнення нових форм соціалізації, нових форм життя і нових форм соціальної організації» [10].

Активний розвиток соціальних мереж як механізму горизонтальних інформаційних обмінів протягом останнього десятиліття набув таких масштабів, що його можна кваліфікувати як новий етап у формуванні внутрішньосуспільної системи соціальної організації [11, с. 9–41].

Сьогодні життя кожної людини вплетене в густу мережу найрізноманітніших соціальних зв'язків і дій. Кожний суспільний індивід стає учасником й одночасно їх творцем. І в цій постійно ускладнюваній суспільній організації, що розвивається на постійно збагачуваній інформаційній основі, кожний дієздатний її член бере участь у наповненні такої кількості інформаційних баз – основи будь-якої діяльності, яка відповідає кількості виконуваних ним соціальних функцій [12, с. 20–22].

З розвитком процесу, коли громадяни за власною ініціативою стають творцями нової, розгалуженої системи соціальних комунікацій, наповнення її актуальним суспільно значущим змістом, створюються нові умови для самовияву творчої ініціативи учасників спілкування, підвищення якості реалізації творчого потенціалу суспільства. Рівень формування та використання цього потенціалу буде визначальним для місця й ролі нації, держави в новій соціальній ієрархії сучасності. І держава має створити всі необхідні умови, дієві суспільні механізми для забезпечення розвитку суспільно значущої творчої ініціативи, ефективного функціонування необхідних соціальних ліфтів, які мають забезпечити реалізацію творчих можливостей членів суспільства в його інтересах.

Розвиток соцмереж не лише відкрив нові можливості для спілкування однодумців, самоорганізації членів людських спільностей за інтересами, що сприяє в цілому піднесенню творчого потенціалу суспільства. Він виявляє також нові проблеми в справі його внутрішньої самоорганізації з урахуванням постійного прогресу техніко-технологічної бази інформаційних процесів, що також стають викликами сучасній державі.

Можливості технологій соціальних мереж вносять нові корективи і в уявлення про інформаційну безпеку. Особисті дані користувачів, що є в загальному доступі, можуть бути використані без дозволу в рекламних цілях, з вини мережі може бути здійснено витік платіжних даних. Серйозні неприємності для користувача можуть бути пов'язані зі зломом акаунту та використанням усієї інформації для шкоди йому, у тому числі з метою політичного чи економічного шпигунства, дискредитації, з метою помсти тощо. Дуже неприємною річчю є так званий фішинг – вірус, що непомітно для користувача викрадає його логін і пароль, а потім використовує їх для автоматичної розсилки спаму від імені користувача по всьому списку його контактів [13].

Серед великого різноманіття способів інформаційних впливів, які реалізуються в інформаційно-телекомунікаційних системах або через них, можна виділити такі: поширення спеціально підібраної інформації (дезінформації). Цей спосіб впливів здійснюється у формі розсилки e-mail (електронних листів); організації новинних груп; створення сайтів з елементами інтерактивної взаємодії їхніх відвідувачів (чати, онлайн-

голосування); розміщення інформації на приватних за змістом веб-ресурсах: у блогах, соціальних мережах [14, с. 162].

Варто зауважити, що діяльність сучасних кіберзлочинців стала також дуже серйозним бізнесом: вони залучають зовнішніх співробітників (аутсорсерів) – талановитих програмістів, створюють програмні продукти та пропонують платні послуги, отримують прибутки. Соціальні мережі, на думку фахівців, перебувають серед найбільш уразливих для атак злочинців поряд з інтернет-платежами, інтернет-банкінгом; віддаленими сховищами даних і програмних застосувань; онлайн-іграми; онлайн-біржовими агенціями; сайтами за технологіями Web 2.0 [15, с. 192].

І, нарешті, соціальні мережі, незважаючи на те що в практику спілкування ввійшли лише протягом останніх п'яти-семи років, стали вже важливим інструментом активізації горизонтального спілкування як основи для організації соціальних протестів, як таких що сприяють удосконаленню суспільної організації, так і тих що, зважаючи на емоційний вплив і некритичне ставлення до реального життя за межами комп'ютерних спільнот, проявляються у вигляді деструктивних виступів, використовуються внутрішні та зарубіжними маніпуляторами інформацією для досягнення цілей, не пов'язаних з національним прогресом.

За даними фахівців і визнанням офіційних учасників подій, якраз Twitter і Facebook відіграли основну роль у соціальних збуреннях, названих ще «революціями» у більшості країн арабського світу [16, с. 16], а по-іншому – технологіями керованого, як на це сподіваються автори «революцій», а насправді некерованого хаосу з непрогнозованими навіть для своїх авторів результатами.

Згідно з доповіддю Національної ради з розвідки США «Глобальні тенденції до 2015 року» інформаційні війни будуть домінантним фактором у нинішньому столітті. Вони вестимуться на всіх рівнях соціальної структури сучасного людства, до міждержавного рівня, між блоками держав включно [17].

Американські дослідники, як працівники інформаційної сфери країни, що є на сьогодні найактивнішим у світі глобалізатором на базі інформатизації, виробником найбільшого обсягу нової інформаційної продукції, першими звернули увагу на можливість, що розкриваються при застосуванні нових інформаційних технологій для досягнення поставлених цілей

аж до отримання перемоги в боротьбі за людський розум, за психіку основної маси людей у країнах, що є об'єктами впливу. Така перемога не лише забезпечує досягнення запланованого результату, а й гарантує тривале його збереження. З урахуванням таких підходів безпекова інформаційна функція держави для захисту національних інтересів у всіх регіонах світу набуває особливої важливості.

Найбільш актуальні засоби реалізації цих функцій в умовах сучасного розвитку інформаційного суспільства мають розвиватися в таких напрямках:

- удосконалення організаційної структури національної інформаційної сфери відповідно до закономірностей розвитку інформаційного суспільства, необхідності протистояння негативним інформаційним впливам;
- забезпечення ефективного правотворення та відповідна нинішнім умовам правоохоронна діяльність.

У контексті посилення зарубіжних негативних впливів, що набувають ознак інформаційної війни, абсолютно необхідним кроком має стати впорядкування інформаційної діяльності в загальнодержавному вимірі, удосконалення її координації аж до формування національного інформаційного комплексу. В умовах інформаційної війни лише така координація дає можливість оперативно реагувати на інформаційні диверсії, передбачати майбутні інформаційні загрози для національного інформаційного простору, знаходити шляхи їхньої нейтралізації, забезпечувати достовірною інформацією громадян власної країни, у тому числі й тих, які сьогодні перебувають під чужими інформаційними впливами, а також інформувати про ситуацію в країні міжнародну спільноту. Така координація має одержати відповідну законотворчу підтримку.

У межах національного інформаційного простору серйозна увага має приділятися організації діяльності ЗМІ. В умовах інформаційної війни до них мають жорстко застосовуватися правові акти, що стосуються інформаційної безпеки. Усі видання в умовах інформаційного протиборства, незалежно від права власності, мають надавати свою платформу для розміщення офіційної державної інформації, контрпропагандистських матеріалів.

Зростаюча структурна складність суспільства обумовлює необхідність відповідного вдосконалення організації керування соціальним організмом як єдиним цілим і оптимізації діяльності складових відповідно до сфери

їхнього функціонування. Здійснення управлінських функцій на всіх рівнях реалізації обумовлює сприяння постійному вдосконаленню системи соціальних зв'язків. Лише вмотивовано складна соціальна організація суспільства може успішно долати проблеми зростаючої складності, що виникають перед людством сьогодні. Видова різноманітність і якість цих комунікацій, наповнення їх якісною соціально значущою інформацією є одним з найважливіших показників рівня розвитку інформаційного суспільства та динаміки цього розвитку в зіставленні з процесами змін навколишньої дійсності.

Оскільки в сучасній суспільній практиці наявне фактичне запізнення в реагуванні на зовнішні та внутрішні інформаційні виклики національному розвитку, які зростають і множаться під впливом інформатизації та інтенсифікації глобалізаційних проявів, підходи до здійснення правотворчої та правоохоронної діяльності в державі потребують принципового оновлення. У правотворчій роботі при цьому насамперед необхідно відмовитися від практики підготовки правових актів «по факту» змін, що відбуваються в житті суспільства. Прискорення темпів суспільного життя робить таку правову реакцію на зміни запізнілою та неефективною.

Прогнозний підхід до організації правотворення має насамперед передбачати створення необхідних умов для еволюції сучасної соціальної структури суспільства, особливо зважаючи на розвиток її специфічних особливостей. При цьому доцільно мати на увазі, що «інформаційна насиченість сучасного життя, що активно стимулює розширення громадських і міжособистісних контактів, визначає також розвиток гуманістичної сфери в суспільстві, сприяє зародженню нових соціальних ініціатив, розвитку культурних процесів у соціумі тощо» [18].

З розвитком інформаційних технологій, можливостей для спілкування комп'ютеризованої частини суспільства, розвитком інтернет-економіки та політики має розвиватися і відповідне інтернет-законодавство, і структури, що забезпечують його дотримання, правоохоронні структури. Сприяючи розвитку демократії, свободи слова в Інтернеті, ці структури мають забезпечити розумні межі цього процесу, за якими має лишитися все, що заважає розвитку суспільства. Зміцненню соціального організму в умовах інформатизації має сприяти розвиток правової бази вдосконалення інформаційного спілкування влади з громадянами, розвиток електронного врядування. Зміцненню економічної бази системи інформаційної діяльно-

сті має слугувати правова база, спрямована на стимулювання економічних і політичних важелів розвитку інформаційного потенціалу нації та держави.

Таким чином, на появу нових інформаційних викликів сучасна держава, навіть не належачи до провідних глобалізаторів, може відповісти системою організаційно-правових заходів на новому рівні самоорганізації, відповісти структурною трансформацією, розвитком системи сучасних інформаційних комунікацій, що надаватиме цьому суспільному інституту нової життєздатності.

3.2. Стан інформаційної законодавчої бази України в реаліях сьогодення

Специфіка інформаційного суспільства як соціокультурного явища стала предметом дискусій з того часу, коли інформація в різноманітних формах, проявах і носіях почала визначати переваги, а отже, успішність індустріальних технологій та економічних моделей розвитку, а відтак суспільних процесів загалом. Визначальний вплив інформації як суспільного явища чітко фіксується з кінця ХХ – початку ХХІ ст., хоча справедливо буде зауважити, що «інформаційний чинник» був притаманний і попередньому періоду людського існування. Найхарактерніша ознака інформації та водночас її головна перевага й недолік – це направленість на людину, на процес еволюції її ментальних характеристик. Людина є творцем (суб'єктом) інформації й одночасно її головним об'єктом. Поза людиною інформація зникає як соціальне явище. Набуваючи нових форм, методів і методик свого донесення, інформація стає невід'ємною частиною масової комунікації. Комунікація як обмін інформацією визначила можливість співіснування різних за кількістю та якістю людських груп, напрацювала практики ментальної стійкості та ментального взаємозбагачення, що стало чи не найголовнішою причиною їх довготривалого існування.

На сьогодні домінування інформації в усіх сферах суспільного життя відповідно до закономірностей розвитку цивілізації наближається до тотального, що створює нові умови для сфери ментального розвитку, ментального імунітету на всіх рівнях соціальної структури суспільства та насамперед на рівні національної самоідентифікації. У наш час людина частіше

відчуває залежність, аж до фізичної, від інформації. У цьому контексті варто згадати, наприклад, що забутий вдома мобільний телефон, несправний комп'ютер чи телевізор викликають у пересічної людини дискомфорт, роздратування тощо. Саме на врахуванні цих особливостей психіки сучасної людини, її свідомого та підсвідомого світу і вибудовуються різноманітні техніки та методики впливу на неї. Ще однією особливістю сучасної інформації є висока, фактично миттєва швидкість її передачі від однієї людини до іншої. Комп'ютеризація багатьох сфер життєдіяльності суспільства та поширення Інтернету, який не дарма називають всесвітньою павутиною, дають змогу бути переконаним, що інформація за секунди дійде до адресата, а швидкість її відправлення та отримання, з нашої точки зору, лише підсилює її ефективність. Стаючи дедалі доступнішими, електронні ЗМІ поступово, але впевнено перебирають пальму першості щодо впливу на формування громадської думки в друкованих періодичних видань: газет, журналів тощо. З іншого боку, враховуючи, що в останнє десятиліття роль друкованої книги, як носія інформації, поступово зменшується, а, натомість, на перший план виходять продукти новітніх інформаційних технологій у вигляді різноманітних електронних «читалок», синхронно актуалізується проблема «переміщення знань» з «паперу» в «цифру» [19, с. 418].

Таким чином, можемо констатувати тенденцію не лише до розширення національного інформаційного простору через приріст інформації, зокрема й через включення в національний обіг знання, виробленого світовими суб'єктами інформаційного суспільства, а й до його ускладнення через постійне збільшення видової різноманітності носіїв інформації. Причому очевидно, що ця тенденція зберігатиметься й надалі. Саме тому важливо, щоб інформаційні ніші, які вивільняються під впливом об'єктивних, а час від часу й суб'єктивних факторів, у національному інформаційному просторі поступово наповнювалися якісним українським інформаційним продуктом, розширювалися за рахунок включення їх у масові комунікативні процеси, а відтак популяризувалися як у межах держави, так і поза ними. У цьому контексті справедливою та обґрунтованою вважаємо позицію В. Горового стосовно того, що «реальний шанс швидкого входження в сучасні інформаційні технологічні процеси для культурно-освітніх закладів України вбачається в їх корпоратизації, об'єднанні базових інформаційних ресурсів, технічних і матеріальних можливостей...» [20, с. 320].

Відповідно, для України одним із пріоритетних завдань на сучасному етапі має стати ефективна протидія не лише військовим, а й інформаційним впливам, що потребують ґрунтовного аналізу стану урегульованості та захищеності українського інформаційного простору від негативних зовнішніх впливів. При цьому йдеться саме про впливи, некорисні для суспільного розвитку. І взагалі, до всіх інформаційних впливів правомірним є ставлення з точки зору національних інтересів. З цієї точки зору необхідно підходити також і до заяви про те, що в українському інформаційному просторі вдалося здійснити інформаційний вплив, названий Головнокомандувачем об'єднаних Збройних сил НАТО у Європі Ф. Брідлавом «найбільш дивовижним інформаційним блицкригом, який ми коли-небудь бачили в історії інформаційних воєн» [21].

Російські дослідники також говорять про «...п'яту світову війну – інформаційно-інтелектуальну», яка розпочалася у 2006 р. Поняття «інформаційна війна» визначається як «спосіб створення системи управління інформаційними потоками з метою організації ноосфери та світового інформаційно-психологічного простору у своїх власних інтересах» [22, с. 6]. Отже, описана ситуація актуалізує необхідність ґрунтовного аналізу стану, проблем і перспектив національного інформаційного простору.

Членство України в міжнародних організаціях (ООН, Рада Європи) підтверджує її статус складової частини європейського та світового медіа-простору і зобов'язує впроваджувати в національне законодавство положення міжнародних угод. Визначальними для започаткування міжнародних стандартів права доступу до інформації стали положення ст. 19 Загальної декларації прав людини, проголошеної Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 10 грудня 1948 р., і ст. 10 Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини, прийнятої 4 листопада 1950 р., у яких уперше на міжнародному рівні було використано термін «інформація».

Водночас у цих міжнародних документах було чітко визначено, що кожна людина має право на свободу дотримання своїх поглядів, одержання й поширення інформації та ідей будь-яким законним способом, незалежно від державних кордонів [23, с. 5]. При цьому ст. 10 Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини передбачила в певних випадках право здійснення контролю над передачею інформації. Підставами

для такого втручання можуть бути лише обмеження, встановлені законом, що є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку, з метою запобігання заворушенням або злочинам, для захисту здоров'я та моралі, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету та неупередженості правосуддя [24, с. 57]. При цьому можливість втручання не означає необхідності втручання та можливе в тому разі, якщо воно виправдовується заходами, необхідними в демократичному суспільстві.

Про певні обмеження, які, однак, мають установлюватися законом і визначатися необхідністю, ідеться й у Міжнародному пакті про громадянські й політичні права, прийнятому Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р. [24, с. 45]. Такі обмеження стосуються захисту прав і репутації інших осіб та охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення. Пакт визнає доцільність заборони будь-якої пропаганди війни, національної, расової чи релігійної ненависті, що являє собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства.

До міжнародно-правових актів в інформаційній сфері загального характеру можна також віднести Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 р. [23, с. 26–28], у якому задекларовано, що держави-учасниці «ставлять своєю метою полегшувати більш вільне та широке поширення всіх форм інформації, заохочувати співробітництво у сфері інформації й обмін інформацією з іншими країнами, поліпшувати умови, у яких журналісти з однієї держави-учасниці здійснюють свою професійну діяльність в іншій державі-учасниці». Своєрідну доктрину свободи слова, а відтак засобів масової інформації закріплено в Резолюції «Журналістські свободи і права людини», прийнятій у рамках IV Європейської конференції міністрів з питань політики у сфері засобів масової інформації у 1994 р.

Зокрема, на V Європейській конференції міністрів з питань політики у сфері ЗМІ (Салоніки, Греція, 11–12 грудня 1997 р.) [23, с. 184–186] міністри країн-учасниць, поінформовані про вплив технологічних змін на свободу слова та інформації поза межами традиційних медіа, підтвердили рішення Комітету міністрів Ради Європи виконувати План дій сприяння вільному вираженню поглядів та обміну інформацією на пан'європейському рівні в рамках інформаційного суспільства та приділяти особливу увагу

міжнародному співробітництву, що охоплює дії щодо контролю за розвитком інформаційного суспільства, доступу до нових засобів комунікації та інформації, у сфері саморегулювання; регулятивні дії; дії, що стосуються зловживання новими технологіями, новими комунікаційними та інформаційними послугами, насильства та нетолерантності; дії в галузі концентрації засобів інформації, плюралізму та виключних прав, спрямовані на участь індивідуумів у суспільному житті; дії в галузі авторських прав; дії щодо розвитку країн Центральної та Східної Європи.

Законодавче унормування вітчизняного інформаційного простору розпочалося в контексті процесу державотворення: у 1992 р. було ухвалено Закон України «Про інформацію» [25], ст. 2 якого гарантує право на інформацію; відкритість, доступність інформації, свободу обміну інформацією; достовірність і повноту інформації; свободу вираження поглядів і переконань; правомірність одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації; захищеність особи від втручання в її особисте сімейне життя. Разом з тим у ст. 3 цього Закону серед «основних напрямів державної інформаційної політики», зокрема, виділяють «...постійне оновлення, збагачення та зберігання інформаційних ресурсів; забезпечення інформаційної безпеки України...».

Водночас законодавець, використовуючи поняття «інформаційна безпека», не прописав у законодавчому акті його дефініції. Як одну з форм протидії інформаційній агресії можна трактувати положення п. 2 ст. 6 цього Закону: «Право на інформацію може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку, з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету та неупередженості правосуддя»¹. Важливою для нас є також ст. 28 «Неприпустимість зловживання правом на інформацію»: «Інформація не може бути використана для закликів до повалення

¹ Слід водночас зауважити, що певні положення цього пункту Закону неодноразово використовувалися державними службовцями з метою приховати інформацію про свої прибутки та майно, покладаючись на наявність у них права приховати таку інформацію, що начебто шкодить їхній репутації, послугуючись таким чином не стільки інформаційній безпеці, скільки приватним інтересам на шкоду державним.

конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, пропаганди війни, насильства, жорстокості, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини». У Законі України «Про інформацію» присутня також ст. 29 «Поширення суспільно необхідної інформації». Згідно з положеннями цієї статті «інформація з обмеженим доступом може бути поширена, якщо вона є суспільно необхідною, тобто є предметом суспільного інтересу...» (п. 1), «предметом суспільного інтересу вважається інформація, яка свідчить про загрозу державному суверенітету, територіальній цілісності України; забезпечує реалізацію конституційних прав, свобод і обов'язків; свідчить про можливість порушення прав людини, введення громадськості в оману, шкідливі екологічні та інші негативні наслідки діяльності (бездіяльності) фізичних або юридичних осіб тощо» (п. 2). Ми переконані, що за умови виконання положень лише цього окремо взятого Закону вдалося б уникнути багатьох негативних наслідків діяльності «зелених чоловічків» у Криму та терористичних угруповань на Сході України.

Питання інформаційної безпеки держави знайшло своє комплексне відображення в Доктрині інформаційної безпеки України, затвердженій Указом Президента України № 514/2009 від 08.07.2009 р. І хоча цей Указ втратив чинність на підставі Указу Президента України № 504/2014 від 06.06.2014 р., його цінність у тому, що затверджена ним Доктрина дає змогу прослідкувати еволюцію поглядів вітчизняних політичних еліт на питання інформаційної безпеки держави. Автори цього законодавчого акта в Загальних положеннях справедливо зауважують: «Сучасні інформаційні технології дають змогу державам реалізувати власні інтереси без застосування воєнної сили, послабити або завдати значної шкоди безпеці конкурентної держави, яка не має дієвої системи захисту від негативних інформаційних впливів» [26].

Створення в Україні розвинутого національного інформаційного простору та захист інформаційного суверенітету держави проголошені основною метою Доктрини. Попри те що мета сформульована чітко та зрозуміло, серед механізмів реалізації згадуються «...державна підтримка вітчизняного виробника інформаційної продукції та телекомунікаційного обладнання, ...національних операторів телекомунікацій» через створення «...фінансових, фіскальних передумов для підвищення їх конкуренто-

спроможності». З нашої точки зору, шляхи реалізації мети Доктрини прописані доволі узагальнено, натомість варто було б навести назви конкретних законів, які повинні були бути прийнятими для досягнення поставленої мети. Про «створення сприятливих умов для розвитку» йдеться чи не в кожному другому вітчизняному проекті закону та в кожному першому вже прийнятому парламентом. На заваді, як правило, стають реалії українського інформаційного простору.

Гарним «лакмусовим папірцем» ефективності таких кроків держави для нас є, наприклад, кількість надрукованих в Україні видань у цей період. За даними Книжкової палати України, за 2009 р. книг і брошур (українською мовою) випущено 14 797 друк. од., тиражем 27 527 тис. пр.; тієї самої продукції (російською мовою) вийшло 5732 друк. од., тираж становив 18 622,7 тис. пр. Як бачимо, при більше як подвійній різниці в асортименті книжок, не на користь російськомовної книжкової продукції, середній показник тиражу російськомовної книжкової продукції переважає українську практично вдвічі. Ще більш разючою є різниця в тиражах газет, надрукованих українською та російською мовами. Газети (з додатками) за кількістю назв українські – 1264; російські – 975, водночас тираж україномовних газет становив 935 746,3 тис. пр., а російською мовою – 2 260 890,4 тис. пр. [27]. Отже, статистика вказує на низьку ефективність тогочасних державних законодавчих ініціатив, спрямованих на захист українського інформаційного простору та протидію інформаційній агресії.

Разом з тим у Доктрині серед найважливіших державних інтересів варто виокремити такий: «...недопущення інформаційної залежності, інформаційної блокади України, інформаційної експансії з боку інших держав та міжнародних структур». Це є доказом того, що у владних кабінетах знали про наявність «проблемних вузлів» в інформаційному полі України. Ще одним доказом є розділ Доктрини, що має назву «Реальні та потенційні загрози інформаційній безпеці України». Найцікавішим і найціннішим є те, що фахівці, які готували документ, якісно та чітко виписали та виокремили ці загрози: «1) у зовнішньополітичній сфері: поширення у світовому інформаційному просторі викривленої, недостовірної та упередженої інформації, що завдає шкоди національним інтересам України; прояви комп'ютерної злочинності, комп'ютерного тероризму, що загрожують сталому та безпечному функціонуванню національних інформаційно-телекомунікаційних

систем; зовнішні негативні інформаційні впливи на суспільну свідомість через засоби масової інформації, а також мережу Інтернет; 2) *у сфері державної безпеки*: негативні інформаційні впливи, спрямовані на піддрив конституційного ладу, суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів України; використання засобів масової інформації, а також мережі Інтернет для пропаганди сепаратизму за етнічною, мовною, релігійною та іншими ознаками; несанкціонований доступ до інформаційних ресурсів органів державної влади; 3) *у воєнній сфері*: порушення встановленого регламенту збирання, обробки, зберігання та передачі інформації з обмеженим доступом в органах військового управління та на підприємствах оборонно-промислового комплексу України; несанкціонований доступ до інформаційних ресурсів, незаконне збирання і використання інформації з питань оборони; ...інформаційно-психологічний вплив на населення України, у тому числі й на особовий склад військових формувань, з метою послаблення їх готовності до оборони держави та погіршення іміджу військової служби; 4) *у внутрішньополітичній сфері*: ...негативні інформаційні впливи, у тому числі із застосуванням спеціальних засобів, на індивідуальну та суспільну свідомість; поширення суб'єктами інформаційної діяльності викривленої, недостовірної та упередженої інформації» [26]. На жаль, ці передбачення фахівців справдилися під час анексії Росією українського Криму та окупації частини Донбасу. Усі перераховані вітчизняними фахівцями загрози були реалізовані під час «гібридної війни» Росії проти України, яка триває наразі. Враховуючи той факт, що тематика розділу є за своїм змістом соціально-гуманітарною, варто також згадати про деякі тенденції в соціальній та гуманітарній сферах, які вичленили в Доктрині її автори: «...до витіснення з інформаційного простору та молодіжної культури українських мистецьких творів, народних традицій і форм дозвілля; послаблення суспільно-політичної, міжетнічної та міжконфесійної єдності суспільства; відставання рівня розвитку українського кінематографу, книговидання, книгорозповсюдження та бібліотечної справи (виділено нами. – Прим. авт.) від рівня розвинутих держав; 7) *у науково-технологічній сфері*: зниження наукового потенціалу в галузі інформатизації та зв'язку; низька конкурентоспроможність вітчизняної інформаційної продукції на світовому ринку; недостатній захист від несанкціонованого доступу до інформації внаслідок використання іноземних інформаційних технологій та техніки;

неконтрольована експансія сучасних інформаційних технологій, що створює передумови технологічної залежності України».

Серед головних напрямів державної політики у сфері інформаційної безпеки України для нас цікавий напрям «...захисту інформації, зокрема щодо забезпечення конфіденційності, цілісності та доступності інформації, у тому числі технічного захисту інформації в національних інформаційних ресурсах від кібернетичних атак» [26]. Серед заходів, які має вживати в цьому контексті держава, згадуються: підготовка фахівців з питань інформаційної безпеки у війсьній сфері; поліпшення взаємодії влади та об'єднань громадян під час боротьби з проявами маніпулювання масовою свідомістю; запобігання спробам монополізувати національний інформаційний простір тощо. Прикінцеві положення Доктрини містять уточнення, що остання (Доктрина) є основою для розробки проектів стратегій, концепцій та цільових програм у цьому напрямі, а саме забезпечення інформаційної безпеки держави.

Водночас і цей законодавчий акт страждає дистанціюванням від конкретики суспільного життя: за правильними, логічно вибудованими дефініціями, якими наповнений зміст Доктрини, за чітко та влучно окресленими тенденціями, притаманними вітчизняному інформаційному простору, губиться конкретика найближчих дій влади, наприклад, у формі розробки проектів нових актуальних законів чи вдосконалення вже існуючої на той час (середина 2009 р.) законодавчої бази. Якщо для прикладу взяти *відставання рівня розвитку кінематографу, книговидавництва та бібліотечної справи*, то, з нашої точки зору, ситуацію легко було б виправити, надавши вітчизняному україномовному кіно, книгам і бібліотекам ряд пільг, можливо податкових, чи передбачити певні преференції порівняно з російськомовним чи англійськомовним продуктом. Стимулювавши справу конкретними діями, можна було сподіватися на відносно швидкий позитивний результат. Одночасно такі законодавчі ініціативи стали б важливим механізмом у протидії іноземній інформаційній агресії. Натомість Доктрина інформаційної безпеки України не була широко задіяна у вітчизняному законодавчому процесі, її, на жаль, широко не обговорювали ні в експертному середовищі, ні серед небайдужих громадян. Оцінюючи її загалом, можемо з упевненістю стверджувати, що у випадку, коли б її положення були реалізовані, ситуація в інформаційному полі України була б значно кращою.

Як бачимо, чинним Законом передбачено достатні важелі для протидії поширенню антидержавної ідеології, припинення відповідних закликів, як мінімум, інспірованих усередині держави, в ідеалі – включно із зовнішніми «вкидами». Проблема водночас у тому, що навіть найкраще виписана законодавча норма не є гарантією безумовного її виконання з боку суб'єктів і об'єктів правовідносин. Так, хоча ЗМІ і повідомляють про проведення правоохоронними органами розслідувань у кримінальних провадженнях за заклики до сепаратизму та порушення територіальної цілісності України, стосуються вони головним чином прямої сепаратистської діяльності, тоді як інформаційний супровід відповідних дій все ще не отримав належної реакції. Варто взяти до уваги, що задовго до анексії Криму в засобах масової інформації півострова та в електронних ЗМІ неодноразово цілеспрямовано та системно лунали заклики до відокремлення Криму та Севастополя від України; у російських ЗМІ та на рівні заяв держслужбовців різного рангу проголошувалися тези про незаконність передачі Україні півострова М. Хрущовим у 1954 р.

Сьогодні конфліктогенні меседжі частиною українських, вірніше, формально українських, ЗМІ тиражуються тонше (через маніпулювання фактами, інтерпретаціями та балансом негативу-позитиву), проте це не змінює того факту, що їхня редакційна політика відверто прокремлівська.

Крім недоліків правозастосування, варто вказати на прогалини законодавства в інформаційній сфері, що привертають увагу експертів. Постійні апеляції частини населення, що проживає на території тимчасово анексованого Росією Криму, східних і південних областей України, про те, що нинішнє українське законодавство не гарантує їм (людям з цих регіонів країни) права вільно використовувати російську мову, не витримують жодної критики. На підтвердження процитуємо п. 6 ст. 7 Закону України «Про засади державної мовної політики»: «Регіональна мова або мова меншини (мови), що відповідає умовам частини третьої цієї статті, використовується на відповідній території України в роботі місцевих органів державної влади, органів Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, застосовується і вивчається в державних і комунальних навчальних закладах, а також використовується в інших сферах суспільного життя в межах і порядку, що визначаються цим Законом». Такий самий плуралізм демонструє Закон і в ст. 20, що стосується мови освіти лише з уточненням:

«...за умови обов'язкового вивчення державної мови в обсязі, достатньому для інтеграції в українське суспільство».

Інша справа, що вказані вище громадяни не хочуть інтегруватися в українське суспільство, хоча й проживають на території Української держави з часу набуття нею незалежності, а багато хто й раніше. Мабуть, головна причина – надто «м'яка», занадто ліберальна позиція держави в цьому питанні. Не наполягаючи на обов'язковому вивченні мови титульної нації, Україна створює собі такі проблеми в інформаційному полі, яких вона могла б зовсім не мати, якби, скажімо, пішла шляхом, наприклад, країн Балтії: Литви та Естонії. У цих прибалтійських країнах для набуття громадянства, побудови успішної кар'єри людина повинна вільно володіти державною мовою. Інший приклад – специфіка Квебеку полягає в тому, що, не знаючи французької мови, годі й сподіватися знайти тут пристойну роботу.

Як пам'ятаємо, особливо чутливими й вразливими до різноманітних проявів інформаційної агресії були та залишаються засоби масової інформації та видавництва. Про кількість друкованих видань і тиражі видань українською та російськими мовами йшлося вище. Тут зупинимось на ст. 24 «Мова засобів масової інформації та видавництва» Закону України «Про засади державної мовної політики». З нашої точки зору, норма, вписана в п. 3 цієї статті, а саме: «Телерадіоорганізації України можуть на власний розсуд вести мовлення державною мовою, регіональними мовами або мовами меншин, мовами міжнародного спілкування та іншими мовами – як однією, так і кількома мовами. Обсяги загальнодержавного, регіонального та місцевого мовлення державною мовою, регіональними мовами або мовами меншин мають відповідати чисельності мовних груп і визначаються самими мовниками», дає змогу досить широко трактувати її зміст. Мабуть, саме тому так мало поширена державна мова в регіонах, де більшість вважає російську мову рідною. Разом з тим в Україні були випадки, коли через парламент (2011 р.) було проведено рішення про зменшення «квот» на україномовну продукцію в ефірі телебачення та радіо з 50 до 25 %. Так само занадто узагальнено норму про мову друкованих засобів масової інформації в п. 6 Закону як право засновника ЗМІ.

За даними [28, 29] аналітичного огляду «Становище української мови в Україні в 2014–2015 роках»², порівняно з минулими роками зменшилася

² Документ, оприлюднений рухом «Простір свободи», базується на даних державної статистики,

частка україномовних газет і журналів, російська мова продовжує домінувати в національному теле- та радіоєфірі. Мовна ситуація у сфері послуг дуже залежить від регіону – на Сході та Півдні України російська виразно домінує, але права україномовних клієнтів часто порушуються і в Центральній Україні включно з Києвом. Автори огляду зазначають, що головним негативним чинником, що стимулює витіснення української мови з найважливіших суспільних сфер, є сумнозвісний мовний «закон Ківалова – Колесніченка», що, незважаючи на нищівну критику Ради Європи, ОБСЄ і українських експертів, продовжує діяти досі. Водночас на окупованих територіях Криму, Донеччини та Луганщини здійснюється стрімка примусова русифікація, українська мова витіснена майже з усіх сфер суспільного життя.

Частка школярів, які здобувають освіту українською мовою у 2014/2015 навчальному році, сягнула 90,8 %, зрісши за рік аж на 9 %. Проте це зростання пов'язане насамперед з тим, що статистика більше не враховує школи на окупованих територіях. Реальне ж зростання кількості учнів, які навчаються українською, становить десяти частки відсотка, а в деяких областях цей показник навіть знизився. У кінопрокаті сумарна кількість фільмів, дубльованих або озвучених українською мовою, у 2014 р. становила 65,5 %, у 2015 р. (до початку червня) – 83,8 %. Решта фільмів, переважно з російським звуком, субтитровані українською. Різке зменшення частки таких фільмів у 2015 р. напряму пов'язане зі зменшенням у прокаті кількості фільмів російського виробництва. Частка газет, що видаються українською мовою, продовжує зменшуватися і становила за 2014 р. 29,5 %. Із журналами та іншими періодичними виданнями ситуація катастрофічна – лише 9,9 % від загального тиражу випущено у 2014 р. українською мовою (скажімо, у 2010 р. цей показник становив 19,6 %). Лише 55 % книг надруковано в Україні у 2014 р. державною мовою, причому більшість із них – навчальна література, а масований імпорт книг з Росії в рази перевищує видання книг в Україні. При цьому якщо відсоток українських книг залишається незмінним, то в абсолютних цифрах відбувається зниження кількості книг, виданих в Україні. У прайм-тайм восьми найрейтинговіших телеканалів частка російської мови в ефірі становила 44 %, а української – 30 % (рис. 3.1). При цьому зріс до 26 % час «двомовних ефірів». Частка пісень українською

соціології та власних моніторингових досліджень, здійснених волонтерами в усіх регіонах України.

мовою в ефірі п'яти найрейтинговіших радіостанцій становить лише 5 % від загальної кількості пісень.

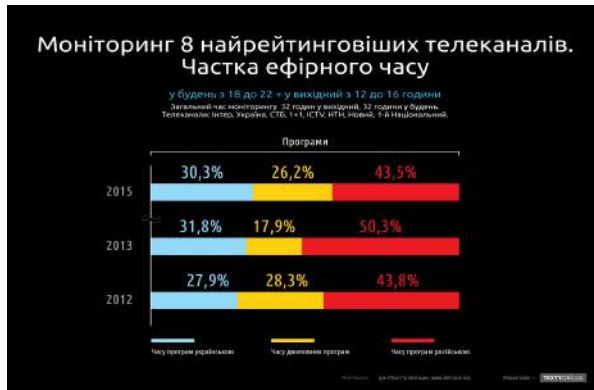

Рис. 3.1. Моніторинг восьми найрейтинговіших телеканалів.

Частка ефірного часу за мовою

Джерело: TEXTY.org (<http://texty.org.ua/pg/article/kulch/read/60860>)

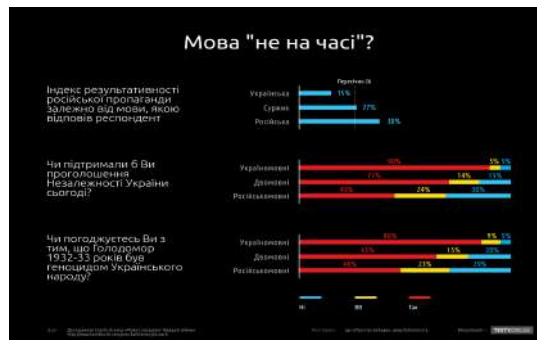

Рис. 3.2. Зв'язок між мовою респондентів і сприйняттям ними російської пропаганди

Джерело: TEXTY.org (<http://texty.org.ua/pg/article/kulch/read/60860>)

Автори огляду звертають увагу на доведений соціологічними даними³ прямий зв'язок між мовою респондентів і сприйняттям ними російської пропаганди (рис. 3.2).

На їхню думку, для захисту власного майбутнього та безпеки громадян держава має вжити заходи для реального утвердження української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території країни, як це передбачено Конституцією.

Насамперед замінити мовний закон на новий, що відповідатиме Конституції та європейській практиці. Водночас, як показує досвід, без застосування протекціоністських норм стосовно української мовної продукції сподіватися на те, що державі вдасться захистити власний інформаційний простір від інформаційних агресивних проявів, не варто.

На сьогодні головним «подразником» і стимулом до нагромадження якісних національних інформаційних ресурсів, безперечно, є російська військова агресія проти України. Загальновизнаним можна вважати той факт, що Україна на сучасному етапі зіткнулася з агресією, яку фахівці найчастіше визначають як «гібридну війну», вказуючи на зростання в ній значення інформаційного чинника, який в окремих випадках стає самостійним складником і виявляється не менш важливим, ніж військовий⁴. Показовим є обставина, на яку звертає увагу В. Горбулін, аналізуючи особливості «гібридної війни»: чи не найперше, що зробили різноманітні «ополченці» та «зелені чоловічки» на окупованих українських територіях, це відключили українські телеканали та масовано включили російські. Таким чином, формування єдиного й повністю контрольованого інформаційного

³ Хоча соціологи заперечують науковість висновків щодо залежності сприйняття респондентом пропаганди від його мови, зроблених на основі співставлення простих показників двох груп, і заперечують науковість пропонованої авторами інтерпретації як причинно-наслідкового зв'язку (наприклад, див.: <https://www.facebook.com/olgazelinska/posts/10152886464102109>), описані висновки доволі широко обговорювалися в мережі.

⁴ Так, зокрема, рекомендації парламентських слухань на тему: «Обороздатність України у XXI столітті: виклики, загрози та шляхи їх подолання» констатують, що «основною формою реалізації воєнно-політичних інтересів Російської Федерації стосовно України, як показали останні місяці, є «гібридна війна», яка поєднує в собі елементи інформаційної, торговельної, газової війн, воєнної агресії, окупації, тероризму, активізації криміналітету, партизанської, диверсійної та громадянської війн». Див.: Постанова Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Обороздатність України у XXI столітті: виклики, загрози та шляхи їх подолання» // Відом. Верховної Ради України. – 2014. – № 36. – Ст. 2003.

простору – очевидна стратегія розгортання інформаційного складника конфлікту з боку агресора [30, с. 9]. На попередніх етапах інструментом інформаційної експансії на пострадянські території ставали не лише комерційні інтереси власників українських ЗМІ, а й політичні структури, зокрема СНД. Так, розробивши Концепцію формування інформаційного простору Співдружності Незалежних Держав [31], Москва намагалася встановити «правила гри» для всіх держав-учасниць колишнього СРСР, за виключенням прибалтійських країн, які принципово не співпрацювали з проектом нового СРСР. Московські можновладці обґрунтовували свою позицію так званими «стратегічними інтересами країн СНД».

Крім того, варто констатувати надзвичайно високий (не виключено, що неприйнятний висновок про це повинні зробити медіа-експерти за результатами ґрунтового аналізу) рівень відкритості українського інформаційного простору для смислів, ідеологем, міфів, продукуваних російськими ідеологами. Для значної частини українців донедавна український та російський простір уявлявся як практично спільний, як мінімум на побутовому рівні; російська точка зору аналогічна, з тією лише різницею, що побутує не лише на особистому, а й на науковому та правовому рівнях⁵.

Характерно, що аналогічні підходи визначають і політику західних компаній. Так, доволі показовою в цьому контексті є ситуація, що склалася навесні 2015 р. навколо українського прокату американського трилера «Номер 44», точніше, його скасування фактично за розпорядженням російської цензури з причини «спотворення... образів і характерів радянських громадян тієї історичної епохи» (дія фільму відбувається у 1952 р. у СРСР). Стрічка, яка вже отримала прокатне посвідчення від Державного агентства України з питань кіно, не була показана в українських кінотеатрах, оскільки правовласник «на території СНД», російська компанія «Централ партнершип», відкликав ліцензію. Тобто фактично вже на етапі відкритого протистояння, у той час, коли Верховна Рада забороняє пропагандистські

⁵ Йдеться, зокрема, про включення в наукове визначення поняття «російська блогосфера» «місцевих» українського, білоруського та інших сегментів і поширення російського «законодавства про блогерів» у випадку, якщо «блогер пише російською або іншою мовою народів РФ, привертає увагу російської аудиторії і розміщує свої матеріали на російських майданчиках». Див.: Соціальні мережі як інструмент взаємовпливу влади та громадянського суспільства: [монографія] / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.]; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2014. – 260 с.

російські фільми, а громадськість оголошує їм бойкот, Мінкульт Росії залишає за собою право диктувати не лише росіянам, а й мешканцям України та інших країн СНД, що їм дивитися. Цей показовий випадок доводить, що вітчизняний кінопрокат усе ще залежить від російських компаній, які купують права на показ фільмів не лише в Росії, а й на всій пострадянській території, причому для зарубіжних кіновиробників така модель співпраці з умовним «пострадянським ринком» видається не просто вигідною (замість кількох невеликих кіноринків, один кіноринок), а й природною.

Повертаючись до теми залежності українського прокату від російської дистрибуції, наведемо точку зору голови Бюро української кіножурналістики С. Васильєва: «В умовах ідеологічної війни Росії проти України цей кричущий випадок цензурного обмеження доступу до твору художньої культури – який до того ж у суспільній думці “легалізує” піратський перегляд фільму “Номер 44” (адже в Україні інакше його не побачиш) – мусить бути не просто засуджений, а стати поштовхом до активних дій також і нашої кіноспільноти із формування нової архітектури відносин в аудіовізуальній сфері, минаючи посередництво Росії» [32].

Причини таких спроб закріплення України, за формулюванням українського культуролога Р. Кіся, «за Азією як її периферійної (цивілізаційно та культурно) частини» [33, с. 14] слід розглядати як комплексні – економічні, мовні, історичні, а також потужний вплив глобалізаційних чинників. Протидіяти подібним, украй небезпечним, як показала практика, процесам можливо лише через створення українського якісного – сучасного, динамічного, багатоманітного комунікативно-інтерпретативного середовища. У випадку з кінематографом, що продукує й поширює, впливаючи таким чином на суспільну свідомість, смисли та цінності, виходом має стати, поперше, створення національного кіно (як андеграундного, ситуація з яким дещо краща ⁶, так і масового, що фактично за чверть століття незалежності

⁶ Так, лише у 2014 р. українські стрічки отримали кілька десятків нагород на міжнародних кінофестивалях. Міжнародним проривом стала для України стрічка М. Слабошпицького «Плем'я» – єдиний український фільм, який брав участь у конкурсній програмі Каннського кінофестивалю, отримав там три нагороди та здобув так званий «європейський Оскар». Фільм став «відкриттям року», за версією Європейської кіноакадемії. У 2015 р. після понад 40 нагород на міжнародних кінофестивалях українська стрічка «Плем'я» М. Слабошпицького вийшла в обмежений артхаусний прокат у США. Причому після перших показів у Нью-Йорку кількість заявок від кінотеатрів на покази стрічки зросла з 30 до 50.

представлений лише декількома успішними стрічками), так і української дистрибуції зарубіжних стрічок. Нагадаємо, ще у 2006 р. точилися дискусії довкола українського дубляжу. Уже тоді і прихильники, і противники цього процесу зазначали, що він відокремить кіноринок України. Проте згаданий вище Закон України «Про засади державної мовної політики» скасував норму про обов'язковість дублювання українською мовою, дозволивши поширювати, у тому числі і в кінотеатрах, іноземні фільми мовою оригіналу, дублювати, озвучувати або субтитрувати українською або ж регіональними мовами за замовленням дистриб'юторів і прокатників з урахуванням потреб глядачів.

З огляду на специфіку сучасних військових конфліктів, описаних фахівцями атак на кіберпростір прибалтійських держав, з огляду на російсько-грузинську війну 2008 р., ще задовго до нинішнього протистояння України з Росією нагальним завданням стало вирішення питання організації сучасного кіберзахисту вітчизняного інформаційного простору [34]. Відповідні ініціативи в парламенті висувалися, але як дієвий інструмент так і не були остаточно оформлені. Так, наприклад, на початку березня 2013 р. тодішній український уряд підтримав проект закону про внесення змін до Закону України «Про основи національної безпеки України» щодо кібернетичної безпеки України, розроблений Міністерством внутрішніх справ України. У пояснювальній записці до згаданого законопроекту йшлося про формування відповідної державної політики та забезпечення кібернетичної безпеки України, визначення наявних і можливих кіберзагроз серед масиву потенційних загроз національній безпеці Української держави. У цьому документі чи не вперше в українській законодавчій практиці було дано визначення понять «кібернетична безпека» і «кібернетичний простір».

Про нагальність прийняття такого законопроекту говорили також і дані, які оприлюднила в лютому 2013 р. «Лабораторія Касперського». За даними фахівців, лише за 2012 р. кожний другий українець зазнав кібератак у інтернет-просторі. Наступна спроба прийняття схожого закону припадає на початок червня 2013 р. Цього разу авторами проекту закону виступили народні депутати України В. Олійник, Ю. Самійленко та О. Кузьмук. Законопроект мав назву «Про кібернетичну безпеку України». У вступній частині зазначалося, що прийняття законопроекту забезпечить «належне функціонування інформаційних, телекомунікаційних, інформаційно-

телекомунікаційних систем». Необхідно зауважити, що останні три поняття трапляються в законопроекті чи не в кожній його статті, але, на жаль, у проекті закону не має чіткого їх визначення, яке давало б можливість з'ясувати змістовну різницю між ними. Цей законопроект складався з 11 статей. Разом з тим він містив визначення таких понять, як «кіберзагрози», «кібернетична безпека», «кібернетичний простір», «національний сегмент кіберпростору», «кіберінцидент» (ст. 1). Серед основних завдань кібернетичної безпеки законопроект містив і таке: «Запобігання актам застосування збройної сили проти України з використанням кіберпростору» (ст. 3). З нашої точки, зору таке визначення є не зовсім вдалим хоча б з огляду на те, як у законопроекті визначалося поняття «кіберпростір»: «Кіберпростір – середовище, утворене організованою сукупністю інформаційних процесів на основі взаємопоеднаних за єдиними принципами та правилами інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних систем» (ст. 1).

Серед головних загроз кібернетичній безпеці України автори законопроекту виокремлювали «використання кіберпростору у воєнних цілях, створення іншими державами кібервійськ, кіберпідрозділів у традиційних родах військ»; «розроблення іноземними державами нових видів зброї кібернетичного характеру»; «існування в інших країнах планів наступальних та розвідувальних військових операцій у кіберпросторі»; «освоєння іноземними спеціальними службами методів розвідувально-підривної діяльності у кіберпросторі, методів маніпулювання суспільною свідомістю за допомогою кіберпростору»; «можливість втягування України у збройні конфлікти чи у протистояння з іншими державами через використання національного сегмента кіберпростору»; «спроби втручання у внутрішні справи держави з використанням соціальних мереж, поширення у національному сегменті кіберпростору культу насильства, жорстокості, порнографії»; «активізація проявів кібертероризму»; «поширення кіберзлочинності»; «критична залежність національної інформаційної інфраструктури від іноземних виробників високотехнологічної продукції, поширення фактів включення у програмно-технічні засоби скритих шкідливих функцій»; «зростання ризиків виникнення надзвичайних ситуацій техногенного характеру через зниження рівня захищеності об'єктів критичної інформаційної інфраструктури держави» (ст. 5).

Як бачимо, аналізований законопроект виокремлював переважну більшість потенційних і наявних кіберзагроз для національного інформаційного простору. Єдине, чого не могли передбачити автори законопроекту – час, місце, обставини та суб'єкта актуалізації визначених ними кіберзагроз. Визначаючи повноваження основних суб'єктів забезпечення кібернетичної безпеки України, текст проекту закону містить перелік власне самих суб'єктів: Верховна Рада України, Президент України, Рада національної безпеки і оборони України, Кабінет Міністрів України, Служба безпеки України, Міністерство оборони України, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, розвідувальні органи України (без конкретизації останніх), громадяни України (ст. 7). Як бачимо, попри недоліки, яких не позбавлений згаданий законопроект, його прийняття, на нашу думку, створило б необхідні передумови для подальшого розгортання національної системи кібербезпеки. На жаль, на сьогодні нам доводиться це робити, як то кажуть, «з коліс», за досить несприятливих умов збройної агресії Росії.

Зрозуміло, що актуальність питання кібербезпеки не зменшилася, а, навпаки, зросла після анексії Росією Кримського півострова. Увага громадських організацій до законодавчих новел у цій сфері зростала пропорційно до тих нових умов, у які потрапляла Українська держава. Так, наприклад, на початку липня 2014 р. Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України розробила законопроект «Про основні засади забезпечення кібернетичної безпеки України». Пропозиції та зауваження до поданого проекту закону, розроблені фахівцями Київського відділення Всесвітньої асоціації з розроблення методологій та стандартів у галузі управління, аудиту і безпеки інформаційних технологій (ISACA), були направлені до Комітету Верховної Ради України з питань інформатизації та інформаційних технологій 30 липня 2014 р. І хоча поданий законопроект був відправлений на доопрацювання, а його попередня редакція відсутня на сайті Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, усе ж пропозиції ISACA здаються нам доволі слушними та актуальними на сьогодні.

Фахівці ISACA вважають, що проект закону не гарантує повного захисту від можливих інтернет-загроз, ефективної роботи ЗМІ в зонах, які піддаються терористичним атакам, створення системи інформаційної безпеки, яка б відповідала вимогам розвинутих держав, підвищення ефективності

антитерористичних операцій. Фахівці вказують, що розробники законопроекту не надали обґрунтованих висновків щодо ефективності роботи органів державної влади в напрямі запобігання, протидії та подолання наслідків кіберзагроз, разом з тим немає об'єктивної оцінки можливих фінансових втрат держави від кібератак з боку агресора. Представники ISACA переконані в необхідності включення до проекту закону таких важливих компонентів, як план легалізації програмного забезпечення в критичних об'єктах інфраструктури; розділення контрольних і виконавчих функцій ДССЗЗІ щодо кібербезпеки; механізм аудиту ефективності державних видатків на інформаційні технології та інформаційну безпеку. Узагальнюючи зазначені зауваження, автори листа, зокрема, вказували: «Відсутність узгодження вимог інформаційної безпеки при складанні стратегії розвитку та використання інформаційних технологій у країні може призвести до додаткових ризиків інформаційної безпеки та невдалого впровадження великих проектів. Тому вважаємо за доцільне переглянути деякі положення діючого законодавства, особливо в частині керування інформаційними технологіями та керування інформаційною безпекою, з метою забезпечення централізованого та погодженого вирішення цього питання».

Подальший розвиток зазначена тематика отримала після того, як 5 листопада 2014 р. уряд схвалив Постанову «Про затвердження плану заходів програми захисту державних інформаційних ресурсів». Цього ж дня міністр Кабінету Міністрів О. Семерак повідомляв, що КМУ також підтримав законопроект щодо посилення кібербезпеки України. Між тим, подібного законопроекту на сайті парламенту до сьогодні немає. Єдине, що додає оптимізму в цій ситуації, – повідомлення прес-служби Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України від 24 листопада 2014 р. про підписання меморандуму про співробітництво у сфері кібербезпеки та інформаційних технологій з Київським відділенням Всесвітньої асоціації з розроблення методологій та стандартів у галузі управління, аудиту та безпеки інформаційних технологій (ISACA). Залишається сподіватися, що увага громадських організацій, фахівців у сфері інформаційних технологій сприятиме прискоренню процесу підготовки та прийняття відповідного закону.

Аналізуючи процеси, які відбувалися у вітчизняному інформаційному просторі на початку 1990-х років, відомий український журналіст, доктор суспільно-економічних наук Українського вільного університету (Мюнхен)

В. Карпенко згадує про Всеукраїнський форум «Інформаційний простір і безпека України», що відбувся в Києві в червні 1995 р. за ініціативи Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Т. Шевченка. За спогадами В. Карпенка, з ініціативи учасників зібрання, «було започатковано громадську організацію на захист інформаційного простору України. Ця недержавна, позапартійна структура об'єднала громадські організації, релігійні конфесії, редакції засобів масової інформації, а також громадян України – усіх, хто хотів би бачити вітчизняний інформаційний простір національним, українським». Актуалізуючи зазначені вище проблеми, вивівши їх на рівень усеукраїнської дискусії, патріотично налаштовані громадяни окреслили коло питань, невирішення яких стане серйозною перешкодою на шляху розбудови інформаційного простору Української незалежної держави. Теза В. Карпенка про те, що «...відкрита інформаційна агресія проти нашої держави несла для України велику небезпеку – аж до втрати незалежності. Адже через інформацію формується громадська думка; домінуючи в інформаційному просторі, можна вміло маніпулювати суспільною свідомістю, у чому Москва мала значний, ще комуністичний досвід» [35], виявилася, на жаль, до певної міри пророкою та реалізувалася у відкриту збройну агресію проти частини території України.

Висвітлення в ЗМІ нинішнього українсько-російського геополітичного конфлікту є найбільш яскравим прикладом того, як наявність або відсутність інформації та її трактування впливає на формування громадської думки не тільки в межах країн, які безпосередньо беруть участь у протистоянні, а й у світовому масштабі й через ці механізми – на українську ментальність та уявлення про неї друзів і недругів України.

3.3. Медіа-реформи в Україні в умовах інформаційного протистояння

Попереднє осмислення специфіки вітчизняного інформаційного простору, на який здійснює вплив безпрецедентна зовнішня агресія, дає можливість говорити про те, що перетворення його на «національний» простір не лише формально, а й за змістом відбувається тільки сьогодні, причому цей процес проходить доволі болісно, у ньому не уникнути

невдалих спроб, помилок і доволі істотного внутрішнього спротиву. Слід зазначити, що складність трансформації національної інфосфери обумовлюється системою складних взаємовпливів з ментальними характеристиками українців, з потужними інформаційними впливами на ментальний імунітет нації.

Інформаційний простір незалежної України виростає з пострадянського, з одного боку, спадково заідеологізованого, а з іншого – в умовах новоутвореного «інформаційного вакууму». Радянська ідеологічна машина функціонувала в специфічних інформаційно-стерильних умовах, коли інформація ззовні якщо й просочувалася, то була відфільтрованою та безбарвною, або в «кращому» випадку інформація із Заходу подавалася лише в негативному спектрі. Звісно, за таких умов і радянська людина формувалася в системі координат «свій – чужий», «довкола одні вороги» тощо. Змінити, трансформувати таке стереотипне світосприйняття, як показує сьогоднішній вітчизняний досвід, доволі важко.

Український інформаційний простір від початку 90-х років ХХ ст. продовжував функціонувати в тісному взаємозв'язку з російським: переважна більшість інформаційного продукту надходила від північного сусіда – або виробленого в Росії, або ж західного, «локалізованого» через російське ж медіа-виробництво. З одного боку, новоутворена Держава Україна платила (і все ще продовжує платити) значні кошти вчорашній метрополії за теле-, радіо-, кіноконтент, книжкову продукцію. З іншого – упродовж десятиліть значна частина цього контенту явно чи приховано тиражувала антиукраїнські ідеологеми. Така поблажливість українських можновладців частково пояснюється багатолітнім, якщо точніше – кількасотлітнім намаганням Російської імперії, а пізніше Радянського Союзу асимілювати неросійські народи, штучно створивши у ХІХ ст. «русский», а у ХХ ст. «радянський» народ, який би використовував для спілкування «общепонятный русский язык».

Відтак відкритість і багато в чому спільність інформаційного простору з Російською Федерацією з огляду на традиції, що склалися ще з часів Російської імперії і СРСР, спільності мовного простору (завдяки сформованому українському білінгвізму, російськомовна продукція навіть для україномовних українців не є, вірніше, не була «іноземною»), агресивне просування російської продукції на український ринок і потурання (умисного чи випадкового) агресивним вкидам зумовили той факт, що Україна

сьогодні стала полем інформаційної війни. Ще у 2008 р. експерти констатували тенденцію «поширеного, гнучкого та потужного застосування сил і засобів інформаційно-психологічного впливу інформаційної війни в сучасних збройних конфліктах» і «неухильне зростання ролі засобів масової інформації у збройних конфліктах, які дають змогу ефективно та швидко формувати позитивне ставлення громадськості своєї країни і світової спільноти до політики в зоні конфлікту, нейтралізації інформаційної структури об'єкта впливу, налагодження своїх теле- й радіомовлення в регіоні; контроль за власним інформаційним простором; забезпечення сприятливих умов для дій військ» [36].

Як зазначає В. Горбулін, в українському випадку маємо справу не просто з ворожою пропагандою, а з тим, що фахівці-інформаційники слушно характеризують як «війну смислів/сенсів» (початок якої можна умовно віднести до 2006–2007 рр.). Для ретрансляції цих смислів задіяно всю множину каналів донесення інформації. Основним структурним елементом у цій війні стають симулякри – образи того, чого в реальності не існує. Стратегічна мета експлуатації цих симулякрів – замінити об'єктивні уявлення цільових груп про характер конфлікту тими «інформаційними фантомами», які потрібні агресору [30].

Доволі показовим є результат, виявлений опитуванням газети «Дзеркало тижня»: на Донбасі російсько-українське протистояння називають війною частіше, ніж в інших регіонах Східної України. У Донецькій та Луганській областях сумарно так вважають 20,3 % респондентів, а в Дніпропетровській, Запорізькій та Харківській областях – сумарно 16,4 %. Така тенденція може бути пояснена тим, що жителі Донеччини бачать цю війну «в обличчя», а одесити і харків'яни – по телевізору, причому найчастіше по телевізору «чужому», відповідно, з куди меншим реалізмом, ніж, власне, на Донеччині та Луганщині [37].

Така ситуація фактично поставила перед політиками, медійниками, експертами, ученими як тактичне завдання вироблення та реалізацію термінових заходів, спрямованих на подолання критичної вразливості вітчизняного інформаційного простору, насамперед припинення потоку ворожого щодо України контенту, очищення інфопростору від не просто рудиментів, а засилля постколоніальних і посттоталітарних смислів. Тож як про завдання стратегічне йдеться не лише про формування належних

інформаційних інфраструктур, необхідних для протистояння цілеспрямованим інформаційним операціям, а й, у значно ширшому плані, про наявність належного національного інформаційного потенціалу для нейтралізації тих численних інформаційних впливів на уми та серця громадян, які мають латентний, неяскраво окреслений характер, але об'єктивно загрожують деформуванням загальних ментальних, світоглядних установок, соціальних і культурних орієнтацій співвітчизників [7].

Виконання цих завдань істотно ускладнене внутрішніми недоліками українського медіа-ринку, серед головних проблем якого медіа-експерт Н. Лигачова на сьогодні називає монополізм на медійному ринку, цензуру олігархів-власників, цензуру рейтингів, відсутність дієвої системи саморегуляції в ЗМІ, безвідповідальність і конформізм журналістів. Усі ці проблеми набувають особливої небезпеки під час інформаційної війни із зовнішнім агресором [38, 39]. Не можна не погодитися з тим, що українська журналістика просто не була готова до тих викликів, що постали перед нею в умовах стрімких і конфліктних суспільних змін одночасно із зовнішньою агресією, у тому числі з боку потужної машини російських інформаційно-психологічних спецоперацій, у результаті чого більшість українських ЗМІ умисно чи ні розпалюють у країні атмосферу істерії, нетерпимості чи навіть ненависті.

Прикладом заповнення ефірів з багатомільйонними аудиторіями в умовах фактичної війни на Сході України й анексії Росією Криму розважальним продуктом країни-агресора є контроверсійність цього продукту для українського суспільства, розколотого на сьогодні ціннісно, культурно, ідеологічно, став скандал навколо новорічного репертуару каналу «Інтер», що транслював російські новорічні шоу, причому ті, що записувалися в Москві в розпал українсько-російського конфлікту за участі артистів, які схвалюють агресію Росії проти України. Резонансна акція «Інтер на цвинтар», що прокотилася на початку січня 2015 р. українськими соцмережами, лише вивела в центр уваги ті проблеми інформаційного простору, про гостроту яких воліли не згадувати практично всі роки незалежності, навіть після Революції гідності.

Суспільний резонанс стимулював артикуляцію та дискусію навколо дійсно насущних питань українського медійного буття. Медіа-експерт Н. Лигачова серед таких проблем називає відсутність в Україні культури

соціальної відповідальності та культури саморегуляції діяльності медіа; наявність у країні «п'ятої колони», що просуває інтереси країни-агресора, у всіх сферах життєдіяльності держави та суспільства, включно з інформаційною та культурною; відсутність у держави політичної волі на реальний, а не показний захист інтересів українського суспільства; відсутність в Україні культури державного регулювання медіа, тобто регулювання в інтересах платників податків, які найняли та утримують державу як інструмент захисту своїх прав і свобод [38].

Погодимось з думкою про те, що сформувати соціально відповідальні медіа неможливо виключно державним регулюванням, необхідні зусилля громадянського суспільства, безпосередньо медіа-спільноти, вироблення системи самообмежень на період нинішніх протистоянь усередині країни й боротьби із зовнішнім загарбником, з максимально виразними правилами гри та коректними інструментами корпоративного контролю за їх дотриманням.

Наразі зусиллями громадських медійних організацій, профільного парламентського комітету, а також Ради Європи, Європейського Союзу, західних донорів відбувається активний процес медіа-реформування – від термінового захисту інформаційного поля до його реструктуризації.

На початку 2015 р. Законом України «Про внесення змін у деякі закони України щодо захисту інформаційного телерадіопростору України» було заборонено російські серіали. Закон забороняє демонстрацію фільмів, що вироблені в Росії та пропагують силові структури країни-агресора. Згідно із Законом, під заборону розповсюдження та демонстрації потрапляють фільми (аудіовізуальні твори, у тому числі телевізійні серіали та окремі серії), що популяризують або пропагують органи держави-агресора або їхні окремі дії, створюють позитивний імідж працівників держави-агресора або працівників радянських органів державної безпеки, які виправдовують або визнають правомірною окупацію території України. Закон передбачає внесення змін у законодавство про кінематографію про заборону публічного використання (трансляції, покази в кінотеатрах тощо) будь-якої аудіовізуальної продукції, яка шкодить національній безпеці України, зокрема прославляє збройні формування держави-окупанта. Заборона поширюється на демонстрацію будь-яких фільмів незалежно від країни походження, виробництва після 1 серпня 1991 р. Також забороняється «трансляція

інформаційних, музичних, розважальних, спортивних, навчальних, рекламних і будь-яких інших програм і передач, вироблених, починаючи з 1 січня 2014 р., фізичними та юридичними особами Російської Федерації, а також тих, які пропагують (включаючи подачі позитивної інформації) діяльність правоохоронних органів, збройних сил, інших військових або силових формувань РФ». Паралельно було передбачено створення переліку осіб, які створюють загрозу національній безпеці, – публічний перелік, до якого включені особи, які своїми діями, у тому числі публічними висловлюваннями, створюють наявну або потенційну небезпеку життєво важливим національним інтересам України, загрожують охороні громадського порядку, забезпеченню охорони здоров'я, захисту прав і законних інтересів громадян України та інших осіб, які проживають на території України. Крім того, Національна рада з питань телебачення і радіомовлення розпочала моніторинг ефірів телеканалів на предмет показу забороненого контенту.

Інша законодавча ініціатива матеріалізувалася в законопроект «Про внесення змін до Закону України “Про телебачення і радіомовлення (щодо участі іноземних осіб в телерадіоорганізаціях)”» від 15.01.2015 р. № 1768. Його авторами стали народні депутати України А. Левус, С. Висоцький, М. Величкович. Головний, так би мовити, «тренд» проекту закону – це заборона участі іноземних фізичних чи юридичних осіб у статутному капіталі телерадіоорганізацій, якщо такі особи є резидентами держави, визнаної згідно із законодавством України державою-окупантом або визнаної згідно з нормами міжнародного права державою-агресором. Така сама заборона стосується юридичних осіб України, засновниками (учасниками) або власниками істотної участі яких є іноземні юридичні чи фізичні особи, якщо такі особи є резидентами держави, визнаної згідно із законодавством України державою-окупантом. Забороняється участь у статутному капіталі телерадіоорганізацій юридичних осіб України, засновниками (учасниками) або власниками істотної участі яких є іноземні юридичні чи фізичні особи, якщо такі особи є резидентами держави, визнаної згідно із законодавством України державою-окупантом [40].

Водночас позиція органів державної виконавчої влади у сфері захисту інформаційного простору України стала теж більш жорсткою та послідовною. Так, для прикладу, варто згадати, що на початку поточного року колегія Державного комітету з питань телебачення та радіомовлення

України одним із пріоритетів своєї діяльності визначила захист від зовнішнього інформаційного впливу зі сторони північного сусіда Української держави. Паралельно Держтелерадіо запропонувало Кабміну внести в перелік товарів, заборонених до ввезення в країну, книги антиукраїнського спрямування, за авторством переважно одіозних українофобів, таких як Е. Лимонов, С. Доренко, прихильників праворадикальних, екстремістських, імперських ідей, таких як О. Дугін та ін.

Потреба в таких заходах очевидна: під час війни на Донбасі з Росії в Україну майже безперешкодно ввозять багатотисячні наклади книжок з назвами «Київська хунта», «Кінець України», «Незалежна Україна: крах проекту», «Поле бою – Україна. Зламаний тризуб». На думку комітету, такі книги підпадають під ст. 28 Закону України «Про видавничу справу», яка забороняє розповсюдження продукції, яку можуть використати для закликів до ліквідації незалежності України, зміни конституційного ладу силовим шляхом, насильства, розпалювання міжетнічної, расової та релігійної ворожнечі. Водночас можливостей наповнити український ринок подібною «літературою» достатньо: значна частина книжкових крамниць в Україні мають російських власників, згідно із змінами до Митного кодексу, без перевірок одна людина може ввезти в Україну книжок на суму до 500 євро; величезна роздрібна мережа реалізації в храмах і монастирях відомої проросійськими настроями УПЦ Московського патріархату державою не контролюється в принципі. При цьому необхідно враховувати й збереження попиту на російську літературу, хоча вже й дещо меншого, незважаючи на те, що Верховна Рада звільнила від оподаткування доданої вартості практично на всіх операціях з виготовлення та розповсюдження книжок вітчизняного виробництва [41]. Росія все ще лідер на українському ринку психологічної, економічної, військової та історичної літератури, маніпулятивні елементи в якій виявити та нейтралізувати доволі важко – хоча б з огляду на масштаби книжкового імпорту.

Медіа-експерти, висловлюючи загалом традиційні застереження щодо загрози фактичного обмеження свободи слова, підтримують упорядкування вітчизняного інформаційного поля. Так, виконавчий директор «Інтерньюз-Україна» К. Квурт переконаний, що інформаційна сфера потребує таких кардинальних змін набагато швидше, ніж навіть економіка держави, оскільки інакше на країну чекає два сценарії: російська окупація або

контрреволюція. Журналіст Ю. Макаров переконаний, що, враховуючи фактор війни та той факт, що російські гроші прийшли на вітчизняний медіа-ринок у позаринковий спосіб, звільняти вітчизняний інформаційний простір від агресивного російського впливу треба схожими методами.

Інформаційна війна є завжди частиною війни мілітарної, і перемогти в інформаційній війні можна лише «відключивши» супротивника, що треба було зробити ще всередині 2014 р., переконаний політичний психолог О. Покальчук [42]. Ідея з податком на демонстрацію російського продукту здається більш реалістичною, подібний досвід щодо кіно є в деяких країнах Європи. І, головне, така практика має не однозначно заборонний, а протекціоністський характер для національного продукту, не конфліктує і з правом на свободу поширення інформації.

У березні 2015 р. було ухвалено Закон про створення суспільного мовлення [43]. Він передбачає створення на базі всеукраїнських і регіональних державних ТРК єдиного публічного акціонерного товариства «Національна суспільна телерадіокомпанія України». Органом правління стає сформована громадськістю та політичними фракціями Наглядова рада (не виключено, що пункт про присутність у Наглядовій раді політиків буде переглянуто, принаймні про це заявив П. Порошенко, підписуючи закон). Суспільне мовлення в Україні охоплюватиме два загальні (суспільно-політичний та культурно-освітній) та 26 регіональних телеканалів, а також не менше трьох загальнонаціональних ефірних радіоканалів (суспільно-політичний, культурно-освітній, молодіжний). Уся структура працюватиме за принципом «об'єднаного ньюзруму». Рада відмовила виключити із закону обласні ТРК та дати змогу місцевій владі мати «регіональне суспільне мовлення». Суспільне мовлення з цього року фінансується окремим рядком державного бюджету, що повинно стати однією із запорук незалежності суспільного мовлення. З іншого боку, непідконтрольність мовника офіційній владі має забезпечити форма, у якій він працюватиме, – це буде публічне акціонерне товариство, а не державне підприємство.

Водночас ухвалений закон лише запустив процес реформування, НТКУ, що потребує повної модернізації. Як зазначає данський медіаексперт, співзасновник Європейської мовної спілки (ЕВУ) Б. Еріксен, щоб суспільне телебачення в Україні було ефективним, йому потрібно завоювати 25 % аудиторії (середня цифра по Європі – 27 %, водночас як НТКУ має частку

телеперегляду 1–2 %, данські суспільні мовники DR і TV2 мають 68 %) [44]. Для нового суспільного мовлення необхідно створити мультимедійну платформу, посилити присутність у соціальних мережах, створити сильний потужний новинний департамент.

Водночас паралельно після багаторічних державних спроб створити громадське мовлення в Україні його започаткували українські журналісти (ідея громадського мовлення передбачає створення джерел інформації для задоволення інформаційних потреб суспільства, не залежних у своїй діяльності від держави чи бізнес-структур, з прозорим і незалежним фінансуванням) ⁷. Напередодні Революції гідності, влітку 2013 р. під дією ряду різноманітних чинників (звільнення авторів проектів із традиційних ЗМІ, незадоволення частини суспільства та медійників роботою українських ЗМІ, затягування державою процесу створення класичного суспільного мовлення) стартувало одразу кілька ініціатив, наприклад проект «Громадське телебачення» та некомерційне громадське інтернет-телебачення «Спільнобачення».

«Громадське телебачення» (Громадське.ТБ, Hromadske.tv), зареєстроване як недержавна організація, позиціонує себе як незалежний медіаканал, що фінансується напряму глядачами через краудфандинг ⁸. Громадське.ТБ спеціалізується на виробництві студійних проектів у форматі інтерв'ю із запрошеними гостями. У листопаді 2014 р. стало відомо, що під час Революції гідності канал «Громадського телебачення» на YouTube став найбільшим каналом в історії сайту за кількістю годин, показаних у прямому ефірі: за статистикою компанії Google, ролики телеканалу переглянули 126 млн разів, а у YouTube каналу Громадське.ТБ – 307 тис. передплатників [44].

Громадське інтернет-телебачення «Спільнобачення» (Spilno.tv) існує з травня 2013 р., під час Революції гідності цілодобову онлайн трансляцію подій Євромайдану подивилося понад 50 млн людей з усього світу – це

⁷ Наприклад, найбільший громадський мовник США Public Broadcasting Service (PBS, <http://www.pbs.org>) об'єднує близько 350 телестанцій, фінансується за рахунок федеральних і місцевих грантів, а також через пожертви від приватних осіб і комерційних компаній; громадське радіо – National Public Radio (NPR, <http://www.npr.org>) об'єднує до 900 місцевих радіостанцій. Доволі популярне та поширене.

⁸ Краудфандинг (англ. Crowdfunding, crowd – «натовп», funding – «фінансування»), також спільнокішт – це співпраця людей, які добровільно об'єднують свої гроші або інші ресурси разом, як правило через Інтернет, щоб підтримати зусилля інших людей або організацій.

найбільша кількість переглядів для Інтернет ТБ. Базується на мультимедійній платформі – поєднує відео, графіку, текст і характеризується інтерактивністю – наявністю зворотного зв'язку та постійного діалогу з глядачами – їх залучають до формування програмної сітки шляхом голосування за найцікавіші проекти, вибору гостей інтернет-ТБ, що повинно створити додаткові соціальні ліфти для експертів, які раніше були невідомі широкому загалу, що, у свою чергу, призведе до появи нових облич у медіа-просторі. Ідеться також про поєднання професійного та аматорського контентів так званих стрімерів – осіб, що здійснюють аудіо- та/або відеотрансляцію подій у режимі реального часу через мережу Інтернет (стрім-трансляція) ⁹.

Українські онлайн-мовники піднялися на політичній хвилі – виникнувши за кілька місяців до Євромайдану, журналістські ініціативи надавали громадянам та учасникам Майдану не просто альтернативну, але і максимально оперативну, у режимі онлайн, інформацію про події в Києві та країні. Їхня поява та успіх показали суспільну затребуваність у незаангажованих, оперативних, інтерактивних джерелах інформації. Водночас розвиток альтернативних медій лише підтвердив неодноразово констатоване експертами падіння якості журналістики, ігнорування стандартів професії в українських ЗМІ.

Здебільшого це пов'язано з уже згадуваною олігархічною природою власності на основні медіаактиви в Україні і, відповідно, використання ЗМІ для досягнення політичних і бізнес-інтересів. Незважаючи на різноманітність медіа-середовища, більшість медіа залишаються під відчутним впливом своїх власників і політиків. Свого часу посол ЄС та голова делегації ЄС в Україні Я. Томбінський, коментуючи особливості українського медіа-бізнесу, узагальнив, що мова в ньому йде в першу чергу про можливість політичного впливу [45]. В останньому звіті Комісії ЄС про результати впровадження Європейської політики сусідства в Україні у 2014 р. зазначено, що недостатній рівень прозорості власності ЗМІ все ще залишається проблемою.

⁹ Для прямих трансляцій використовується сервіс потокового відео Ustream – функціонально це гібрид YouTube і Skype. Сервіс після реєстрації користувача дає змогу при наявності Wi-Fi або 3G транслювати в прямому ефірі відео із зовнішньої веб-камери або з камери, вбудованої в смартфон, планшет або ноутбук. Після закінчення прямої трансляції відеозапис можна зберегти окремим відеороликом. Сервіс також дає можливість не тільки вести трансляцію, а й просто записати подію та подивитися пізніше. Ролики можна викласти в YouTube.

Стійка монополізація кількома потужними угрупованнями та медіа-магнатами як мінімум актуалізує питання прозорості фінансування медіа, відтак – зрозумілості для громадянського суспільства виконуваних ними завдань, тим більше, що європейські норми передбачають баланс між свободою ЗМІ та необхідним правовим регулюванням: здійснення свобод одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади та незалежно від кордонів «не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств [46].

Європейські норми передбачають важливість плюралізму та різноманітності ЗМІ, та підкреслюють, що прозорість медіавласності є необхідною умовою для формування в населення уявлення щодо того, як оцінювати інформацію й думки, отримані з різних ЗМІ.

У Рекомендації CM/Rec(2007)2 Комітету міністрів Ради Європи про плюралізм ЗМІ та різноманітність медійного контенту [47] також підкреслюється важливість прозорості медіа-власності, яка б дала можливість органам влади, відповідальним за впровадження процедур щодо плюралізму ЗМІ, приймати проінформовані рішення, а також забезпечити громадськості можливість самостійно аналізувати інформацію, ідеї та думки, висловлені в ЗМІ. Для забезпечення плюралізму держави-члени мають розглянути можливість прийняття правил, спрямованих на обмеження впливу, який окрема особа, компанія або група можуть мати в одному або декількох медійних секторах, а також для забезпечення достатньої кількості різноманітних медіа; можливо, передбачати встановлення граничних вимог на основі таких об'єктивних і реалістичних критеріїв, як частка аудиторії, тираж, валовий оборот/прибуток, акціонерний капітал або контрольний пакет акцій.

Стосовно прозорості медіа-власності у Рішенні міститься рекомендація державам-членам забезпечити доступ населення до наступних видів інформації щодо наявних медіа: інформація стосовно осіб або органів, які входять у структуру власності ЗМІ, та стосовно характеру та масштабу відповідної участі таких осіб або органів у відповідній структурі та, за можливості, кінцевих вигодонабувачів такої участі; інформація стосовно характеру та масштабу капіталовкладень вищезазначених осіб та органів в інших ЗМІ або медійних підприємствах, навіть в інших галузях економіки; інформація

про інших осіб або органи, які, імовірно, можуть істотно впливати на програмну або редакційну політику; інформація про підтримку, надану ЗМІ.

Рекомендація Ради Європи № R(94) 13 про заходи щодо сприяння прозорості ЗМІ містить перелік керівних принципів для держав-членів стосовно порядку забезпечення доступу до інформації про структуру власності ЗМІ шляхом внесення відповідних положень у національне законодавство: доступ населення до інформації про ЗМІ; обмін інформацією про прозорість ЗМІ між національними органами влади; розкриття інформації при наданні після надання ліцензій на мовлення службам мовлення; повноваження та відповідальність органів влади, відповідальних за забезпечення прозорості, повинні бути чітко визначені в законодавстві.

Підписана Україною Європейська конвенція про транскордонне телебачення 1996 р.¹⁰ передбачає, що інформація про телерадіомовника (назва, вид, місцезнаходження та статус мовника, дані юридичного представника, структура капіталу, характер, мета та порядок фінансування програмної послуги) повинна надаватися на запит уповноваженого органу однієї держави аналогічним органом іншої держави. Пояснювальний звіт до Договору підкреслює, що «необхідно, щоб інформація про телерадіомовника була загальнодоступною. Через зростання кількості та диверсифікацію програмних послуг, з одного боку, та через транскордонний характер трансляції, з іншого боку, як державам, так і глядачам важливо знати, хто за що несе відповідальність».

Поки що ж кількість українських ЗМІ, дані про власників яких містяться в сірій зоні, структура капіталовкладень в українські медіаактиви дають підстави для висновку про те, що перед ними стоїть завдання служити інструментом впливу на прийняття якихось рішень, а не отримувати прибуток. Більше того, циркулюючі чутки про прямий чи опосередкований зв'язок цілого ряду ЗМІ з російськими капіталами дають підстави для їхніх оцінок, що коливаються в діапазоні від «прямий рупоро кремлівської пропаганди та ідей сепаратизму» та інформаційна «п'ята колонна» до висновків

¹⁰ Зобов'язуючий договір, який набрав чинності в Україні у 2009 р., застосовується до «будь-якої програмної послуги, яка транслюється або ретранслюється організаціями чи технічними засобами, що перебувають під юрисдикцією однієї зі сторін, кабельними каналами, за допомогою наземного передавача або супутника, і яка може прийматися, прямо або опосередковано, на тери-торії однієї чи більше сторін».

про «медіа окупацію» [48]. Так, медіаексперти, скажімо, неодноразово вказували на антиукраїнську спрямованість газети «Вести» [38, 49, 50, 51], як такої, що постійно трансліює тези російської пропаганди, послідовно створює негативний образ суспільно-політичної реальності в нашій країні, посиляючись, зокрема, і на дані контент-аналізу, який показує, що газета «Вести» фактично у кожному номері трансліює дві-чотири тези російської пропаганди [51] (рис. 3.3).

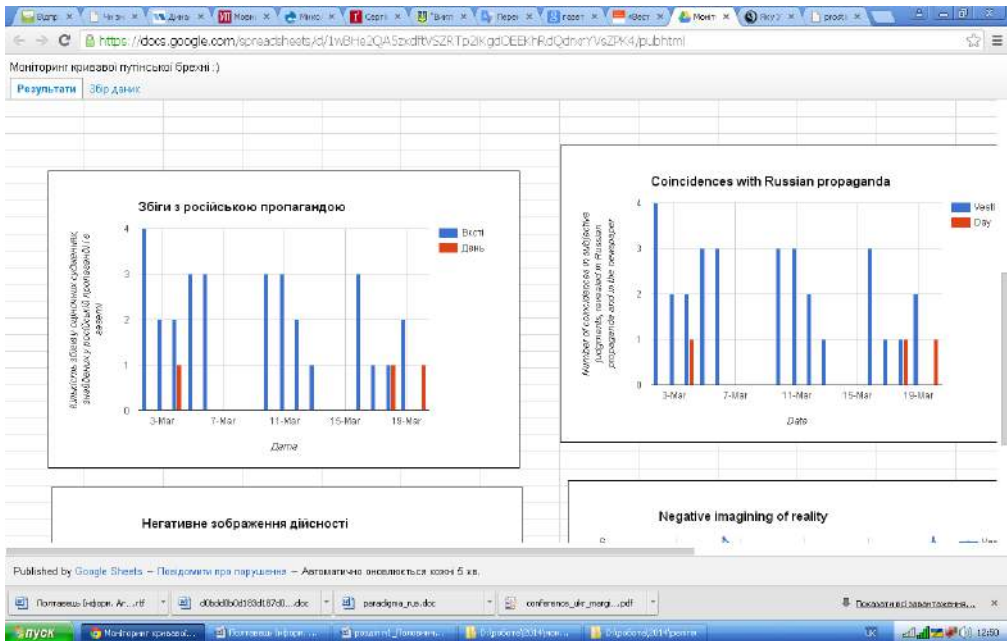

Рис. 3. 3. Кількість збігів з російською пропагандою

Джерело: http://osvita.mediasapiens.ua/trends/mediacriticism/vesti_translyuyut_rosiysku_propagandu_kilkisne_dovedennya/

Не менш важливим є той факт, що за підсумками дослідження TNS в Україні, у 2014 р. аудиторія одного номера газети «Вести» зростає на 15 % (на 92 тис. осіб) порівняно з попереднім періодом. Аудиторія одного номера становить близько 700 тис. осіб. Більше того, завдяки системі безоплатної дистрибуції, «Вести» охоплюють аудиторію, закриту для інших ЗМІ: 73 %

аудиторії газети – це люди, які не читають інші щоденні суспільно-політичні видання. При цьому, незважаючи на безкоштовний формат, ядро аудиторії газети становлять люди в активному віці (25–55 років), з доходом середній і вище – керівники, фахівці, службовці; значна частина читачів (близько 71 %) зосереджена у великих містах [52].

У сукупності з тією обставиною, що джерела фінансування холдингу «Мультимедіа інвест груп», що видає безкоштовну газету «Вести», а також істотно дешевший за аналогічні тижневики журнал «Вести. Репортер»¹¹ і включає найпотужніше радіо «Вести», невідомі (при цьому активно мусується версія про «російський слід» вливань), наведені вище характеристики – маніпулятивний антиукраїнський характер публікацій та впливовість дають змогу говорити про інформаційну загрозу, навіть якщо абстрагуватись від публіцистичних визначень на кшталт «п'ята колона». Слід зазначити, що наведений приклад, хоч і належить до найбільш кричущих, є далеко непоодиноким. Є питання до джерел фінансування «Українського медіа холдингу», власником якого є С. Курченко, який перебуває в міжнародному розшуку (деякі його рахунки, відповідно, заарештовані) і переховується, імовірно, на території РФ; каналу «112 Україна», на що навіть вказав у своїй заяві Комітет Незалежної медіа-профспілки України (НМПУ) [53]; телеканалу «Інтер», щодо якого наразі Генпрокуратура порушила кримінальне провадження за фактом фінансування тероризму в рамках угоди про викуп Д. Фірташем і С. Львовичіним 29 % акцій у російського «Первого канала». Актуальним, проте поки що риторичним, залишається запитання, який вплив на редакційну політику українських ЗМІ здійснюють гіпотетичні чи офіційні співакціонери з Росії.

Відтак забезпечення прозорості власності засобів масової інформації є як важливим аспектом інформаційної безпеки, так і пов'язано із взятими Україною зобов'язаннями в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС [54], що передбачає поступове наближення законодавства України до нормативно-правової бази ЄС, а також міжнародних інструментів у сфері аудіовізуальної політики. Директива ЄС про аудіовізуальні медіапослу-

¹¹ Див., наприклад, виступ засновника та редактора журналу «Новое Время» В. Сича та дискусію на його Фейсбук-сторінці: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=911533135569640&id=100001388857120.

ги (AMSD) з метою недопущення будь-яких дій, що можуть призвести до обмеження плюралізму та свободи інформації, вимагає від держав-членів забезпечити доступність інформації про постачальників аудіовізуальних медіапослуг: ім'я (назва) власника ЗМІ, адреса, назви виконавчих органів і представників власника ЗМІ, уповноваженого представляти компанію, та імена членів наглядової ради. До рекомендованих для оприлюднення належать також дані стосовно пропорційного обсягу власності, акціонерних прав, голосування контрольного пакету акцій стосовно всіх осіб, які мають пряму або опосередковану участь у акціонерному капіталі власника ЗМІ, будь-які приховані частки власника медіа. Особи, які є власниками прямих або опосередкованих часток, власники трастів, засновники або вигодонабувачі фондів повинні бути зобов'язані на запит власника ЗМІ передати йому дані, необхідні для виконання власником ЗМІ своїх зобов'язань щодо розкриття інформації.

Відповідно, 16 червня 2015 р. Верховна Рада прийняла за основу законопроект № 1831 «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення прозорості власності засобів масової інформації, а також реалізації принципів державної політики в сфері телебачення і радіомовлення», внесеного народними депутатами М. Княжицьким і В. Денисенком, покликаний забезпечити прозорість власності на засоби масової інформації (на момент підготовки монографії законопроект очікує на друге читання).

Закон зобов'язує суб'єктів інформаційної діяльності (телерадіомовників і провайдерів програмної послуги) розкривати інформацію про реальну структуру власності та надавати відомості про кінцевого бенефіціарного власника (контролера) компаній; запровадити механізми контролю за достовірністю наданих відомостей про фактичних власників суб'єктів інформаційної діяльності (надання декларацій про доходи заявлених бенефіціарних власників); надати Національній раді України з питань телебачення і радіомовлення права запитувати додаткові відомості про структуру власності телерадіоорганізацій та бенефіціарних власників; запровадити процедуру оприлюднення інформації про фактичних власників телерадіомовників і провайдерів програмної послуги на їхньому інтернет-сайті; заборонити створення та діяльність телеорганізацій, учасником яких є юридичні особи, зареєстровані в офшорних зонах, фізичні особи та особи без громадянства.

Відповідний закон, у випадку його ухвалення, не розв'яже повністю проблему відсутності незалежних ЗМІ в Україні, але, принаймні, дасть можливість обмежити дію медіа агентів впливу. Як показує аналітична записка, підготовлена М. Хутером¹² на запит спільної програми Європейського Союзу та Ради Європи «Зміцнення інформаційного суспільства в Україні» щодо впровадження вимог прозорості власності ЗМІ, досвід Австрії та Грузії, де успішно діють відповідні закони, показує, що ефективною є практика, коли не лише регулятор, а й медіа зобов'язане оприлюднити інформацію – контактні дані, інформацію про офіційних представників і власників. Завдяки вимозі чітко позначати та зручно розміщувати інформацію про власників на веб-сайті медіа (та, за можливості, на екранній інформаційній системі медіаорганізації) знайти таку інформацію та скористатися нею зможуть більше споживачів.

Водночас без запровадження справжньої фінансової прозорості ЗМІ український медіаринок не зможе повністю уникнути існування номінальних власників, тобто проблеми непрозорості медіавласності нинішній законопроект остаточно не вирішує. Не виключено, що вимога фінансової прозорості – оприлюднення інформації про те, якими є прибутки медіа, скільки дотував власник і з яких джерел надійшли ці дотації – стане наступним етапом у реформуванні прозорості медіа-власності. Законотворці, за висновком М. Хутера, також мають розглянути можливість введення вимоги про надання інформації власниками та кінцевими бенефіціарами щодо інших об'єктів власності в медіасекторі, наприклад, постачальники інтернет-послуг, оператори DVB-T/T2, оператори кабельних мереж тощо. Кабельні оператори сьогодні якщо не визначають, то принаймні істотно впливають на структуру медіа ринків; у великих містах значний вплив на медіасередовище також здійснюють інтернет-провайдери.

Показово, що в Австрії закон про засоби масової інформації містить істотні обмеження щодо володіння однією особою різними видами медіа. Українські законотворці також можуть розглянути можливість введення вимог щодо прозорості структури власності, які будуть застосовуватися до постачальників аудіовізуальних послуг, таких як оператори кабельних ме-

¹² М. Хутер є активістом з питань прозорості та консультантом з питань боротьби з корупцією, відкритих даних і доступу до інформації. Наразі він працює у Відні та здійснює правозахисну роботу щодо доступу до інформації як виконавчий директор НҀО Informationsfreiheit.

реж, оператори DVB-T/T2 тощо, оскільки ці компанії можуть здійснювати функції контролю доступу/отримання інформації стосовно відповідного медіа. У деяких обставинах існує ризик зловживання такими компаніями своєю владою на ринку, якщо існує зв'язок між постачальниками контенту та операторами платформ і мереж передачі. Додаткова прозорість дасть змогу виявити та зменшити такі ризики. Крім того, важливо зазначити, що регуляторний орган потребує достатніх ресурсів, спроможності та політичної незалежності, а також дієвих положень для запобігання виникненню будь-яких конфліктів інтересів.

Очевидно, що зупиняти поширення відверто ворожого антиукраїнського контенту необхідно – як книжкового, пресового, так і відео, так і за допомогою відповідних експертних інституцій та силових структур вирішувати питання про ретрансляцію російських каналів, що мають пропагандистську складову, на території нашої країни. Водночас заборонні та протекціоністські заходи не розв'язують проблему в стратегічній перспективі – вона вирішувана лише через створення дієвої системи вироблення та поширення власного контенту високої якості.

Цікавою в цьому контексті може виявитись ініціатива групи «#Кіно-Країна», створеної рядом українських теле- та кіновиробників, що презентувала представникам держави й громадськості модель виробництва кіно-та телепродукту для масового глядача. За даними StarLightMedia, протягом 2014 р. топ-6 українських каналів показали 29 тис. год художнього контенту, включно з повторами. П'ятдесят п'ять відсотків з них – кіно та серіали російського виробництва. Запропоновані реформаторами заходи мають збільшити частку українських фільмів і серіалів в ефірі загальнонаціональних каналів утричі. На думку учасників ініціативи, масове вітчизняне виробництво могли би запустити два інструменти: прямі державні інвестиції (80 % від загального бюджету для кінофільмів і 50 % – для серіалів) та повернення з бюджету частини витрачених коштів (25 % коштів, вкладених компанією-продюсером у зйомки на території України, та 10 % витрат на гонорари іноземних акторів і членів знімальної групи). Пропонується, щоб для участі в програмі державного фінансування компанія-продюсер мала пройти спеціальний конкурс (сертифікацію) і так званий «український тест» – за аналогією з «культурним тестом», прийнятим у європейському кіновиробництві.

Одночасно Держагентство України з питань кіно представило проект закону «Про державну підтримку кінематографії в Україні» [55], розробленого робочою групою, до якої увійшли представники кіно-та телеіндустрії, а також урядовці. Документ передбачає повернення до 20 % коштів, витрачених на зйомки в Україні, та до 10 % гонорарів, виплачених іноземним акторам – і поширювати ці пільги лише на іноземні продакшн-компанії.

Ключові норми законопроекту передбачають встановлення мінімальної частки щорічних видатків на кіно – 0,1 % загальних видатків Держбюджету; створення Ради з управління коштами Державного фонду підтримки кіновиробництва за участі державних структур і громадських галузевих організацій; збереження можливості 100-відсоткового фінансування за держзамовленням дитячих, просвітницьких, документальних, анімаційних фільмів і дебютних робіт. Решта кінофільмів зможуть отримати до 80 % державної фінансової підтримки, серіали – до 50 %.

Наразі триває дискусія щодо запровадження бальної шкали оцінки як фільмів, які претендують на статус національних, так і фільмів, вироблених країною-агресором: донедавна доволі поширеною була практика, коли фільм виробляє російський продюсер і знімає російський режисер за російським сценарієм, головні ролі грають російські актори, смисли в ньому траншуються цілком російські – збереження подібної практики за рахунок українського бюджету було б, м'яко кажучи, недоцільним. Потребує врегулювання питання про частку екранного часу для національного та європейського кінопродукту. Ще одне питання – функціонування Державного фонду підтримки кіновиробництва: за оцінками ініціаторів «#КіноКраїни», для вироблення мінімум 5 тис. год. українських серіалів і 75 касових українських фільмів протягом п'яти років, потрібна державна інвестиція в сумі 250 млн дол. Законодавче оформлення виділення необхідних коштів та їхній розподіл навряд чи виявиться недискусійним [56].

Загалом розвиток масових комунікацій сучасної України необхідно розглядати у контексті розв'язання проблеми подолання тоталітаризму, що, за висновком С. Квіта [57], проявляє себе скрізь, де тільки суспільство втрачає пильність або здатність опиратися його проявам.

Одним з перших кроків у подоланні пострадянської спадщини стала ліквідація Національної комісії із захисту суспільної моралі – рудименту радянської системи державного втручання в ідеологічну сферу, до чого

кілька разів закликала Незалежна медіа-профспілка України. Відповідні зміни до Закону України «Про захист суспільної моралі» – вилучення положень щодо визначення статусу та засад діяльності Національної експертної комісії з питань захисту суспільної моралі – набрали чинності в березні 2015 р. «Контроль за додержанням вимог законодавства у сфері захисту суспільної моралі в межах своєї компетенції здійснюють Міністерство внутрішніх справ України, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері культури, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері кінематографії, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, державну політику у сфері державної митної справи, державну політику у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового, митного законодавства, Державний комітет телебачення і радіомовлення України та Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення», ідеться в законі [58]. Ці зміни, за висновком Інституту медіа права та руху «Стоп цензурі», «поряд із скасуванням усіх повноважень НЕКу щодо державного контролю повністю вилучає будь-які згадки про цей псевдо-експертний орган із законодавства, чим усуває юридичні перешкоди для остаточної ліквідації “моральної комісії” в Україні», ідеться в їх спільній заяві [59].

Експерт з питань інформаційної безпеки Д. Золотухін стверджує, що для того, аби адекватно реагувати на російські інформаційні загрози, Україна повинна вибудувати чітку ієрархію управління всередині державних структур і між ними. Цей шлях має містити: ідентифікацію загрози в інформаційному просторі; застосування нормативно-правової бази для чіткого її опису; жорстку та чітку реакцію держави для нівелювання іноземної інформаційної агресії [60].

У травні 2015 р. Експертна рада при Міністерстві інформаційної політики України представила Проект «Концепції інформаційної безпеки України». У Концепції окреслені два найважливіші напрями діяльності державних структур: забезпечення сталого розвитку інформаційного простору України з метою досягнення ним такого рівня, який завдяки своїм властивостям міг би протистояти зовнішнім і внутрішнім загрозам; забезпечити створення та функціонування системи захисту процесу розвитку інформаційного простору від загроз [61]. Серед загроз інформаційній безпеці України автори Концепції зокрема виділяють: «Загрози комунікативного

характеру у сфері реалізації потреб людини і громадянина, суспільства та держави щодо продукування, споживання, розповсюдження та розвитку національного стратегічного контенту та інформації містять:

1) зовнішні негативні інформаційні впливи на свідомість людини та спільноти через засоби масової інформації, а також мережу Інтернет, що здійснюються на шкоду державі та мають на меті: спроби змінювати психічні та емоційні стани людини, її психологічні та фізіологічні характеристики; здійснювати керований вплив на свободу вибору, шляхом поширення у національному інформаційному просторі культу насильства та жорстокості, зневажливого ставлення до людської та національної гідності, розпалювання міжрелігійної, міжетнічної та міжнаціональної ворожнечі, ненависті за етнічною, мовною, релігійною та іншими ознаками; поширення закликів до сепаратизму, повалення конституційного ладу чи порушення територіальної цілісності держави;

2) інформаційний вплив на населення України, у тому числі на особовий склад військових формувань, мобілізаційний резерв, з метою послаблення їхньої готовності до оборони держави та погіршення іміджу військової служби;

3) поширення суб'єктами інформаційної діяльності викривленої, недостовірної та упередженої інформації для дискредитації органів державної влади, дестабілізації суспільно-політичної ситуації, що значно ускладнює прийняття політичних рішень, завдає шкоди національним інтересам чи створює негативний імідж України;

4) загрози свободі слова, що виражається у: втручанні в редакційну політику з боку власників засобів масової інформації; відсутності правової бази для посилення ролі творчих (трудових) колективів і редакцій у процесі здійснення редакційної політики засобами масової інформації всіх форм власності; монопольна концентрація власності на засоби масової інформації та засоби донесення інформації до споживача, що надає можливість здійснювати цілеспрямований вплив на користувачів інформації; створення адміністративних і нормативно-правових передумов для обмеження свободи слова, маніпулювання суспільною свідомістю як під зовнішнім впливом, так і з боку внутрішніх політичних організацій, комерційних структур та окремих осіб;

5) створення, розповсюдження, передача та зберігання інформації з метою підтримки, супроводження чи активізації злочинної та терористичної діяльності».

Як видно зі змісту Концепції, в Україні, нарешті, зроблені правильні висновки з тих складних економічних, політичних і особливо інформаційних реалій, у яких опинилася Україна. Перебуваючи фактично в стані інформаційної війни з Російською Федерацією, нашій державі, нашому суспільству доводиться протистояти негативним впливам на всіх рівнях зовнішнього ворожого тиску значно потужнішого супротивника. При цьому переважна більшість експертів, як вітчизняних, так і зарубіжних, визнають, що Україна виявилася не готовою до так званої «гібридної війни», яку проводить Росія. Лише в останні декілька місяців стає зрозумілим масштаб можливостей російської політичної еліти до протистояння з Україною. Специфіка інформаційної війни при цьому орієнтована на дуже серйозний результат, пов'язаний із загрозами ментальним основам самоідентифікації українців, що створюють загрози розмивання ментального імунітету нації, незворотності результатів негативних інформаційних впливів.

3.4. Інформаційна політика висвітлення військових дій: світовий досвід

Незалежність ЗМІ під час висвітлення конфліктів визнається ЮНЕСКО важливим аспектом переведення таких конфліктів у статус «неруйнівних». У матеріалах «ЗМІ: запобігання конфліктам і постконфліктному відновленню» акцентує увагу на тому, що медіа окреслюють безпечне поле, на якому можуть відбуватися неруйнівні конфлікти. Засоби масової інформації можуть аналізувати інтереси, що є підґрунтям позиції кожного учасника конфлікту. Це може допомогти почати врегулювання конфлікту, знайти спільні інтереси або принаймні забезпечити потрібною для розв'язання конфлікту інформацією [62].

Водночас сучасна історія переконливо доводить, що незалежно від рівня демократії в суспільстві, держава завжди додатково обмежує право на доступ і поширення інформації й свободу слова в умовах ведення воєнних дій чи екстремальних ситуацій. Зокрема, очевидно складною є проблема

відносин військових із журналістами під час спеціальних операцій. Хоча рекомендації Парламентської асамблеї Ради Європи «Мас-медіа і тероризм» підкреслюють: попри те що держави змушені протидіяти інформаційній війні, яку ведуть терористи, використовуючи сучасні інформаційні технології, від цього не повинна страждати проінформованість громадян, інтереси терористів і мас-медіа можуть парадоксальним чином збігатися. Для злочинців терористичної спрямованості одна з основних цілей, переслідуваних під час інциденту, полягає у максимальному розголосі. Західні кримінологи вважають, що засоби масової інформації ніяким чином не повинні сприяти терактам ні шляхом прямого втручання, ні їхнім «смакуванням», ні перебільшенням і драматизацією. Показово, що низький рівень терористичних проявів у соціалістичних країнах експерти пояснюють тим, що там не вели переговори з терористами, їх діяльність не одержувала широкого висвітлення, що доповнювалося суворими заходами контролю, зокрема на кордонах [57, 63, 64].

Відповідно проблема протидії тероризму чи спроби недопущення паніки, хаосу, витоків секретної військової інформації супроводжується втручанням влади у діяльність медій, самоцензури в редакціях, невизначеності у ставленні до суперечності між принципами свободи слова і права публіки на інформацію та, водночас, існуючою небезпекою мимовільного сприяння терористам через оперативне інформування про перебіг подій. З одного боку, обмеження в інформуванні, як, знову ж таки, показує практика, створюють підґрунтя для зловживань як самих урядовців, так і військових. З іншого – і в Європейській Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, і в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, і в конституціях більшості держав світу – і Конституція України не є винятком – зазначається, що право на свободу думки і слова та право на збирання, зберігання та поширення інформації може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку.

Донедавна в Україні не було розроблено нормативних документів, що регламентують інформаційне забезпечення спеціальних операцій органів внутрішніх справ чи військових операцій. Ці питання розглядаються в ряді інструкцій та настанов, розроблених різними інституціями. Так, об'єднаним Центром допомоги журналістам Національної спілки журналістів

України та Незалежної медіа-профспілки України було розроблено рекомендації для журналістів, редакторів і власників ЗМІ щодо роботи в умовах інформаційної війни, яка «супроводжує бойові дії і щодня триває в головах і душах людей». Журналістам рекомендовано обов'язково пройти офіційну акредитацію в СБУ. Під час висвітлення конфлікту на Сході України рекомендовано уникати моментів, що здатні справити деморалізуючий вплив – не показувати тіла загиблих і не зловживати показом похоронів; не показувати відео, яке в YouTube викладає ворожа сторона. Існує небезпека при показі обличчя учасників бойових дій, тим більше при оприлюдненні номерів частин і назв підрозділів, особливо у прив'язці до місць дислокації. Журналістів закликають уникати матеріалів про внутрішні розбіжності, не завершувати репортажів навіть про поразки безнадією; про проблеми, пов'язані із забезпеченням бойових дій, рекомендовано супроводжувати розповідями про можливість її вирішення [65].

Керівник прес-центру СБУ М. Остапенко серед рекомендацій для журналістів наголошує на тому, що законодавством встановлено юридичну відповідальність за поширення інформації з обмеженим доступом. Заборонено поширення через ЗМІ або в інший спосіб інформації, яка: розкриває спеціальні технічні прийоми й тактику проведення антитерористичної операції (АТО); може затруднити проведення антитерористичної операції та (або) створити загрозу життю та здоров'ю заручників та інших людей, які перебувають у районі проведення зазначеної операції або за його межами; має на меті пропаганду або виправдання тероризму, містить заклики до вчинення терористичних актів або висловлювання осіб, які чинять опір чи закликають до опору проведення антитерористичної операції; містить деталізовані дані про предмети та речовини, які можуть бути використані для вчинення актів технологічного тероризму; розкриває дані про персональний склад співробітників спеціальних підрозділів і членів оперативного штабу, які беруть участь у проведенні АТО, а також про осіб (без їхньої згоди), які сприяють проведенню зазначеної операції; розголошує персональні дані осіб, постраждалих від теракту, та їхніх близьких родичів» [66].

Фахівцями Фонду Томсона¹³ було розроблено посібник із практичними порадами щодо того, як убезпечитися, перебуваючи в епіцентрі подій,

¹³ Фонд Томсона – авторитетна міжнародна організація, понад 50 років працює у галузі розвитку засобів масової інформації, зокрема, підготовки журналістських стандартів. Співпрацює із ЗМІ,

так і спрямованими на об'єктивне висвітлення конфлікту в Україні, «який вже забрав понад п'ять тисяч життів і торкнувся мільйонів українців, – напевно, найскладнішого із завдань, з якими коли-небудь доведеться стикатися» [67, с. 5]. Для українських журналістів було проведено ряд семінарів з особливостей висвітлення конфлікту.

Загалом серед рекомендацій, що генерувалися українськими та зарубіжними журналістами та експертами і поширювалися в ЗМІ, можна виділити такі, що орієнтовані на безпеку журналіста – наприклад, наголошення на неприйнятності навіть тримати в руках зброю чи фотографуватися з нею; вдягатися в камуфляж чи одяг, який за кольором чи виглядом може бути ідентифікований як форма, враховувати, що професійна камера може бути здалеку схожа на гранатомет, а відблиск камери на сонці або підсвітка вночі – на снайпера. Звідси – доцільність максимально помітно позначати одяг і техніку написами PRESS або TV. Так само важливою є необхідність мати посвідчення журналіста та міжнародної прес-карти, а також спеціально визначені документи, наприклад, посвідчення журналіста, який знаходиться у небезпечному відрядженні. Згідно з міжнародними конвенціями, власник такого документа має право на ставлення до себе як до цивільної особи, напад на яку є військовим злочином (надання саме такого міжнародного статусу в Україні потребує законодавчого врегулювання) [68].

Частина рекомендацій спрямовані на уникнення шкоди для військових: заборона на повідомлення імен, обставин мобілізації учасників АТО, найменування та номерів військових частин, кількості особового складу того чи іншого формування, стану забезпечення підрозділів; скільки людей вирушило в зону бойових дій, скільки повернулось, яка кількість і якого виду техніки відправляється на Схід, а також повідомлення про ушкодження бойової техніки; заборона фотографам та операторам знімати загальні плани, за якими можна розпізнати місце розташування підрозділів, фіксувати на фото чи відео номерні знаки техніки та шеврони військових; необхідність обов'язково попереджати військовослужбовців про те, що ведеться зйомка і взагалі давати в ефір інформацію тільки після дозволу командування.

органами влади, громадянського суспільства та комерційними структурами, бажаючих спонсорувати професійної майстерності в комунікації. Заснована у Великобританії, працює в понад 100 країнах світу.

Не менш важливими, особливо з огляду на масштабність впливу на суспільство, є етичні норми роботи журналіста: уникати демонстрації загиблих і поховань, оскільки це сприяє ворожій пропаганді, а головне – рідні повинні дізнатись про смерть військового від психолога, а не зі ЗМІ; не займатися пропагандою та контрпропагандою, дотримуватися журналістських стандартів у висвітленні незалежно від контроверсійності питань і проблем; не викривляти інформацію про перебіг бойових дій та ситуацію на прифронтових та окупованих територіях, не замовчувати суспільно важливої інформації; уникати мови ворожнечі стосовно мешканців Донеччини та Луганщини чи інших регіонів, не створювати міфи, що посилюють протистояння; поряд із висвітленням просування сил АТО приділяти належну увагу післявоєнному розвитку звільнених територій, шукати «історії миру».

Водночас загалом наведені правила мають рекомендаційний характер, поширюються розрізнено, тому надзвичайно важливим є вироблення для медіа спільного документа щодо саморегуляції у висвітленні подій у зоні АТО та проведення професійних дискусій стосовно дотримання базових журналістських стандартів при висвітленні ситуації на Сході України. Оптимально, щоб правила роботи журналістів у зоні АТО були розроблені та узгоджені медіаспільнотою разом із військовими та СБУ.

Більше того, включеність держави у воєнні конфлікти різного характеру, що, на сучасному етапі стало актуальною проблемою і для України, ставить питання про таке явище, як цензура, під якою мається на увазі постійно діюча організаційна структура, метою якої є запобігання певних публікацій у ЗМІ, здатних завдати шкоди національним інтересам і, насамперед, державній безпеці. У цьому випадку йтиметься про такий тип цензури, який ізраїльські дослідники [69] визначають як цензуру з міркувань безпеки. Військова цензура як попередній нагляд за змістом публікацій у різних формах діяла в багатьох демократичних державах, особливо в контексті локальних і обмежених у часі військових конфліктів, як правило – на обмежені терміни. Утім, у Ізраїлі військова цензура діє постійно і саме тому досвід цієї держави найбільш ілюстративний в обговоренні такого непростого питання, як обмеження свободи слова.

Одразу обмовимося, що доцільно розрізняти три основні форми нагляду та цензури: зовнішня (нав'язана) – закони, розпорядження тощо, угода – різні форми співпраці між ЗМІ та органами влади, що ставлять перед собою

мету запобігти публікації деяких матеріалів, які або заборонені або шкідливі, без того, щоб застосовувати законодавчі обмеження, з одного боку, і при цьому не покладати всю повноту відповідальності виключно на ЗМІ; нарешті, внутрішня самоцензура – обмеження, які ЗМІ накладають на себе.

Як уже згадувалось, у сучасному світі Ізраїль є чи не єдиною демократичною державою, у якій на законних підставах діє попередня військова цензура на будь-які публікації, теле- і радіопередачі та газетні статті. Військова цензура, яка існує в Ізраїлі, виникла ще в період британського мандату: британські Ордонанс про пресу від 1933 р. та Звід правил на випадок надзвичайного стану 1945 р., що зобов'язували, зокрема, подавати на попередню перевірку будь-яку друковану публікацію, після проголошення незалежності Держави Ізраїль були включені в ізраїльське законодавство, а повноваження видавати дозволи або закривати газети були передані Міністерству внутрішніх справ. Бази ізраїльської військової цензури розташовуються в Тель-Авіві – місті, де перебувають головні редакції більшості газет, журналів і видавництва; у Єрусалимі (займається, крім друкованої преси, електронними ЗМІ, телебаченням і радіо, редакції яких розташовуються в цьому місті). У надзвичайних ситуаціях і у воєнний час цензура відкриває тимчасові канцелярії в тих місцях, де діють закордонні репортери. На чолі Військової цензури Держави Ізраїль стоїть армійський офіцер у чині бригадного генерала, він призначається на посаду міністром оборони, що надає головному цензору широке поле діяльності та незалежність у прийнятті рішень.

При цьому влада відмовляється від попередньої перевірки більшості матеріалів, однак залишає за собою право застосування санкцій вже після публікації у випадку оприлюднення інформації, що здатна поставити під загрозу безпеку держави. Тобто, газети та інші ЗМІ повинні передавати цензурі тільки ті репортажі та статті, які стосуються заздалегідь обумовлених тем. Цей список тем передається цензурою всім, без винятку, газетам і час від часу оновлюється. До списку тем, щодо яких цензура однозначно встановила необхідність контролю та попередньої перевірки, належать показ техніки, характер пошкоджень після ворожих ударів, кількість і склад підрозділів, існує заборона на повідомлення про кількість жертв серед військових. На практиці цензура обмежується тим, що заздалегідь повідомляє видавцям про їхні обов'язки представити на попередню перевірку будь-яку публікацію, яка зачіпає тему армії та безпеки. В окремих випадках видавці

або автори віддають публікації в руки цензури за власною ініціативою, щоб уникнути можливого притягнення до суду за звинуваченням у розголошенні державної таємниці. Тож фактично, хоча існування цензури передбачене ізраїльським законодавством, на практиці законодавчі обмеження замінила добровільна угода між військовими та представниками преси на основі суспільного консенсусу.

Добровільне прийняття цензури можна розглядати, з одного боку, як наслідок перманентного стану війни, у якому перебуває Ізраїль з моменту створення держави, і, відповідно, мілітаризованості ізраїльського суспільства; з іншого – закріплення статусу та повноважень цензури в неформальній угоді, яка передбачає, що обмеження не поширюються на політичні огляди, інтерпретації та оцінки, за винятком тих випадків, коли вони можуть бути джерелом інформації, що стосується армії та органів безпеки. Рівень сучасних технологічних інновацій, що сприяють плинності інформації та роблять практично неможливим контроль над нею, також ставить під сумнів ефективність директивного запровадження цензури, єдиним виходом може бути відповідальність журналістів. Зазначимо, що в силу згаданих вище особливостей ізраїльського суспільства, журналісти, як правило, колишні військовослужбовці, які з власного досвіду розуміють важливість недопущення небезпеки для солдат і співгромадян, відповідно, добровільно підтримують дієвий комплекс негласних етичних правил.

Цікаво також те, що в надмілітаризованому суспільстві обговорення воєнних дій є доволі активним, тому прес-служба Ізраїльської армії працює із журналістами дуже тісно: прес-офіцери мають супроводжувати журналістів – без цього репортерів чи операторів зазвичай до підрозділів не допускають. За військовим уставом, військовослужбовці не мають права спілкуватись із ЗМІ без дозволу, незважаючи на це, останні наземні операції висвітлювалися журналістами доволі активно. Ще один важливий аспект – адаптивність цензурних вимог відповідно до суспільних потреб. Як наголошує експерт Центру близькосхідних досліджень С. Данилов, «у країні, яка реально воює, а не робить вигляд, військова цензура – це невід’ємна частина кампанії». Проте після закінчення війни в Ізраїлі починають діяти незалежні комісії, що мають доступ до всієї закритої інформації, право брати свідчення та оцінювати накази, а потім виносити рішення для виявлення помилок [70]. Так, події Війни Судного дня 1973 р. призвели до

того, що політики та ЗМІ були змушені критично проаналізувати свої дії в минулому, відмовившись відтоді від лінії самоусунення від публічних дебатів з питань оборони. З іншого боку, комісія, яка розслідувала дії ізраїльського керівництва під час Другої ліванської війни у 2006 р., дійшла висновку про необхідність перегляду вільної можливості доступу репортерів до місця воєнних дій та ведення прямих репортажів із місця подій. За висновками комісії, такі репортажі мали негативний вплив на розвиток усєї військової кампанії, у тому числі на велику кількість жертв серед ізраїльських військових. Під час воєнної операції «Литий свинець», здійснюваної проти палестинських терористів у 2008–2009 рр., уже діяли нові обмеження. Кількість людських втрат зменшилася, проте рейтинг Ізраїлю в оцінках свободи преси значно знизився [71].

Однією з найбільш ефективних практик військової цензури вважається робота американського Управління цензури в 1942–1945 рр. Під час Другої світової війни Ф. Рузвельт сформулював два принципи роботи ЗМІ в умовах воєнних дій: американці мають право отримувати від журналістів точні та правдиві повідомлення про війну; публікації не повинні допомагати ворогу. Інструментом, який забезпечував чітке розуміння, про що не слід повідомляти в ЗМІ, стали так звані «Кодекси військової практики», уперше опубліковані в січні 1942 р. і періодично оновлювані, з максимально чіткими формулюваннями із вичерпним переліком тих тем, які Управління цензури просило не висвітлювати, поки не буде отримано особливого дозволу. У такі списки включалась, як правило, інформація про реальні або заплановані ворожі атаки та повідомлення про втрати, завдані ними; назви, рух або плановане пересування збройних сил, флоту або морської піхоти; точний склад, характер і спорядження військ; ідентифікація бійців тих чи інших підрозділів, повідомлення про бойові втрати підрозділів – до тих пір, поки ця інформація буде оприлюднена відповідними департаментами. Усі чутки та непідтвержені повідомлення необхідно було негайно повідомляти в установи, які перевіряли їхню правдивість [72].

Під час війни в Іраку було вперше застосовано принцип закріплення журналістів за військовими підрозділами. На початку війни до військових підрозділів США було прикріплено 775 репортерів і фотографів. Усі вони попередньо підписали контракт, де зазначалося, яку саме інформацію не мають права розголошувати. Пентагон розробив кодекс поведінки

для журналістів в Іраку, який згодом охрестили, за ключовим терміном *embedding*, тобто «прикріплення». У кодексі було обумовлено, що поведінка журналістів має бути суворо регламентованою. Цей пункт отримав своє практичне втілення під час усієї військової кампанії. Приблизно на 50 сторінках викладено рекомендації Пентагону «прикріпленим» кореспондентам; їм заборонили повідомляти будь-яку інформацію, яка могла зірвати або поставити під загрозу американський наступ, про жертви серед військових і цивільного населення також. До того ж журналістів розмістили безпосередньо у військах. Уряд мотивував «закріплення журналістів за військовими» намаганням забезпечити ЗМІ доступ до військових дій, на брак якого вони скаржилися під час війни у Перській затоці та війни в Афганістані. Водночас неодноразово висловлювалися думки про інші мотиви такого кроку: журналісти впродовж тривалого часу працювали та спілкувались з військовими, формувались дружні відносини між представниками ЗМІ та військовими, тональність їхніх репортажів була побудована на самоідентифікації з діями військових, відтак тональність їхніх репортажів була побудована на самоідентифікації з діями військових, що впливало на інтонацію висвітлення подій [73, 74].

На сьогодні американська модель цензури полягає у покладанні відповідальності на ЗМІ та на редакційні колеги – редактори зобов'язані задалегіть пересвідчитися в тому, що та чи інша публікація не несе в собі загрози державній безпеці або правопорядку. Вимоги, що пред'являються до відеоряду під час висвітлення військових дій, доволі суворі. При цьому самоцензура журналістів має пріоритетне значення. Одна з основних концепцій «візуального» мовлення під час військових конфліктів і катастроф CNN, BBC World та Euronews ґрунтується на щадному та співчутливому ставленні до глядачів. Так, сцени насильства та трупи не показуються без достатніх на це підстав. Телемережі уникають демонстрації гнітючих наслідків перестрілок або нещасть. Людські жертви, понівечені люди роблять у край сильний вплив на аудиторію, а особливо на дітей. Жорсткі обмеження на показ і демонстрацію насильства мають під собою серйозні підстави, оскільки не допускають зниження порогу чутливості аудиторії, свого роду емоційної десенсибілізації.

У законодавстві Великобританії існує положення, згідно з яким влада має право заблокувати оприлюднення будь-якої інформації, якщо вона, на

думку уряду, може завдати шкоди національній безпеці. При цьому заборона на публікацію виносить закритий суд за позовом влади. Після завершення тримісячної Фолклендської війни 1982 р. парламентський комітет з питань оборони в Лондоні проводив розслідування того, як військові поводитися з пресою та з інформацією загалом. Частина цензурних обмежень були визнані необхідністю в умовах війни, зокрема для збереження військових таємниць, але також були визнані і «перегини» військової цензури [75].

Яскравими прикладами механізмів внутрішньої цензури є діяльність Комісії з розгляду скарг (Press Complaints Commission) для преси Великобританії або Ради редакторів щоденних газет в Ізраїлі. Отже, ЗМІ як соціальний інститут, прагнучи уникнути зовнішнього контролю, створюють внутрішні механізми нагляду, що стосуються, в основному, питань моралі та вторгнення в приватне життя громадян. Можливий варіант, коли редакції встановлюють звід правил або загальні рамки – наприклад, «Редакційні настанови Бі-Бі-Сі» – це документ на понад 200 сторінках з правилами, що є «наслідком досвіду, здорового глузду, а також редакційних та етичних норм, при зіткненні зі складними редакційними проблемами» (http://journalib.univ.kiev.ua/BBC_Guidelines_Ukr.pdf). На індивідуальному рівні прийнятність тієї чи іншої публікації визначається ціннісними та нормативними установками журналіста.

Британська телекомпанія Бі-Бі-Сі визначила загальні принципи висвітлення війни, конфліктів і терору в розділі «Війна, терор та надзвичайні випадки», що регулюються відповідно до вимог закону про тероризм (2000), та запровадила свої правила щодо ведення прямого ефіру: не брати інтерв'ю у правопорушників у прямому ефірі; не показувати у прямому ефірі будь-який відео- чи аудіоматеріал, наданий правопорушником – лише за узгодженням зі старшим редактором; цензурувати матеріали із занадто великим рівнем насильства; враховувати поради та прохання поліції, під час репортажів, пов'язаних з викраденням літаків, захопленням заручників, облог, та інших владних установ про будь-які матеріали, які можуть загострити ситуацію.

Варто зазначити, що в країнах, які мають безпосередній досвід актів міжнародного тероризму, уряди встановили спеціальні закони щодо висвітлення тероризму. Наприклад, у Великобританії заборонено подавати

в ефір інтерв'ю з членами Ірландської республіканської армії. «Водночас у країнах, які лише повідомляють про акти міжнародного тероризму, що сталися за кордоном, і на території яких терактів не було, подібних законів немає», – стверджує шведський дослідник А. Йохансон. Засоби масової інформації цих країн не вважають за потрібне не лише розробляти етичні кодекси щодо висвітлення міжнародного тероризму, а й взагалі не розробляють правила роботи під час висвітлення міжнародного тероризму, бо вважають, що загального досвіду журналістської практики цілком вистачить [75].

Для України сьогодні є актуальним врахування світового досвіду у питанні інформаційного супроводу кризових ситуацій, оскільки при його неякісній чи, у гіршому випадку, інспірованій ззовні організації навіть військові перемоги можуть бути нівельовані. Першочерговими задачами інформаційного забезпечення дій сил охорони правопорядку в таких умовах є: проведення конкретних заходів щодо дискредитації екстремістськи налаштованих лідерів, їх авторитету в очах власних громадян і світової громадськості; забезпечення морального схвалення дій сил охорони правопорядку, включаючи підтримку заходів світового впливу, якщо їх застосування виявиться необхідним; викриття справжніх цілей екстремістів; усебічна протидія розпаленню суперечностей між конкретними соціальними верствами, національними групами, релігійними конфесіями; інформування про можливі наслідки антигромадських вчинків, кримінальної, адміністративної відповідальності за їхнє здійснення; роз'яснення заходів, вжитих державними органами для зниження гостроти суперечностей, що виникають тощо [76].

Необхідно при цьому розуміти, що такі контртерористичні операції завжди спричиняють великий суспільний резонанс і при цьому можуть мати явних противників в особі політиків, правозахисників і журналістів, у тому числі і заздалегідь ангажованих. У їхніх оцінках може використовуватися подвійний стандарт, залежно від кон'юнктури та власної вигоди. Помилки чи навіть диверсії (елементи психологічної та інформаційної війни, заздалегідь сплановані та організовані акції) при висвітленні кризових ситуацій створюють загрозу політичній стабільності в країні. Тому протидія інспірованим конфліктам із застосуванням усіх форм і методів психологічного впливу на громадську думку, що мають у своїй основі

реально існуючі або штучно створені соціальні, економічні, міжнаціональні, міжконфесійні суперечності, потребує, як показує світовий досвід, консолідації суспільства, досягнення в ньому консенсусу та вироблення суспільної відповідальності медіа та водночас інформаційної культури громадськості. Співпраця медіа та влади з метою поліпшення взаємодії між ними може містити спільні навчання із взаємодії представників влади та журналістів; заснування інформаційного урядового центру; заохочення використання медіапулів з узгодженою діяльністю між самими журналістами; розробка та популяризація самими медіями відповідних настанов [57].

Діяльність у напрямі реалізації останнього пункту в Україні вже започаткована. Наведемо приклади рекомендацій для різних учасників, які працюють в інформаційному полі, розроблених за результатами експертного обговорення, яке відбулося під час круглого столу «Протидія російській інформаційній агресії: спільні зусилля задля захисту демократії» 20 березня 2015 р. [77]. Серед рекомендацій можна виділити:

- відмову від пропаганди та контрпропаганди, дотримання журналістських стандартів;
- збільшення обсягів контенту, присвяченого темам, які є предметом маніпуляцій у російському пропагандистському дискурсі (із залученням фахових експертів у відповідних сферах, а також спеціалістів із дослідження пропаганди);
- збільшення обсягів контенту, спрямованого на зниження рівня конфліктності та відновлення довіри в Україні;
- забезпечення об'єктивного висвітлення життя на окупованих територіях;
- збільшення обсягів контенту, спрямованого на забезпечення інформаційних потреб і забезпечення інтересів громадян окупованих територій;
- уникати негативних стереотипів стосовно мешканців окупованих територій, розділяти українських громадян під окупацією й тих осіб, які воюють проти України.

Поряд із цим прокуратура та СБУ мають забезпечити реальне застосування норм законодавства за розпалювання міжнаціональної ворожнечі та підтримку сепаратизму. Існує необхідність у виробленні уніфікованого документа, у якому чітко зазначити ті категорії інформації, яка не має підлягати розголошенню, а також забезпечити ефективну роботу військових

структур, відповідальних за комунікацію з населенням та інформаційний супровід дій армії на територіях, їй підконтрольних. Доречною видається думка про створення єдиного аналітичного центру з вивчення ситуації на окупованих територіях із залученням до його роботи науковців і громадських експертів.

Список використаних джерел до розділу 3

1. *Валлерстайн И.* Конец знакомого мира: Социология XXI века / И. Валлерстайн / пер. с англ. ; под ред. В. Л. Иноземцева ; Центр исследований постиндустриального общества. – Москва : Логос, 2003. – 368 с.
2. *Постчеловечество* / науч. ред. М. Б. Ходорковский. – Москва : Алгоритм, 2006. – С. 7.
3. Тенденції впливу глобального інформаційного середовища на соціокультурну сферу України розвиток / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2013. – 224 с.
4. *Кремень В. Г.* Політична безпека України: концептуальні засоби та система забезпечення / В. Г. Кремень, І. Ф. Бінько, С. І. Головащенко. – Київ : МАУП, 1998. – 92 с.
5. *Горовий В. М.* Особливості розвитку соціальних інформаційних баз сучасного українського суспільства : монографія / В. М. Горовий. – Київ, 2005. – 332 с.
6. Національний інформаційний суверенітет у контексті розвитку новітніх інформаційних технологій / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2011. – С. 143–153.
7. Національний інформаційний комплекс і його роль у глобальному інформаційному просторі / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2011. – С. 17–18.
8. Соціальні мережі як інструмент взаємовпливу влади та громадянського суспільства / [С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2014. – С. 9–23.

9. *Маца К. А.* Земная планетарная система (Опыт исследования системной организации Земли) : монографія / К. А. Маца. – Киев : Издательство географической литературы «Обрії», 2012. – С. 17.

10. *Cardoso C.* Para una sociologia do ciberespaco: comunidades virtuais em portuques. Oeiras, Portugal : Celta Edito.ra, 1998.

11. Особливості прояву соціальних мереж в системі інформаційних обмінів українського суспільства // Соціальні мережі як інструмент взаємовпливу влади та громадянського суспільства / [С. Онищенко, В. М. Горювий, В. І. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2014. – С. 9–41.

12. Інформаційна складова соціокультурної трансформації українського суспільства : [монографія] / [О. С. Онищенко, В. М. Горювий, В. І. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2012. – 202 с.

13. Социальные сети побеждают поисковиков [Электронный ресурс]. – 2011. – 26.04. – Режим доступа: <http://chip.com.ua/854408.html/>. – Загл. с экрана.

14. *Шестаков В. І.* Визначення характеристик інформаційного впливу на складові інформаційно-телекомунікаційних систем в умовах інформаційного протиборства / В. І. Шестаков, С. В. Чернишук // Проблеми створення, випробування, застосування та експлуатації складних інформаційних систем. – Вип. 4. – Житомир : ЖВІ НАУ, 2011. – С. 162.

15. *Макарова М. В.* Економічна інформатика / М. В. Макарова, С. В. Гаркуша, Т. М. Білоусько, О. В. Гаркуша. – Суми : Університетська книга, 2011. – С. 192.

16. *Сапожник А. И.* Использование социальных сетей для организации революций / А. И. Сапожник // Людство на початку ХХІ століття: виклики і шляхи рішення. – Севастополь : СевНТУ, 2011. – С. 16.

17. *Чилачава Т.* Модели информационной войны [Электронный ресурс] / Т. Чилачава, Н. Кереселидзе. – 2010. – 16.03. – Режим доступа: <http://www.apsny.ge/analytics/1268790856.php>. – Загл. с экрана.

18. *Лодатко Е.* Методологические основы моделирования социокультурных процессов [Электронный ресурс] / Е. Лодатко. – 2007. – № 15. – 25.10. – Режим доступа: <http://www.relga.ru/Environ/WebObjects/tgu-www.woa/wa/Main?textid=2080&level1=main&level2=articles>. – Загл с экрана.

19. *Полтавець С.* Ретроспективні документи з історії українського козацтва у формуванні національного інформаційного простору / С. Полтавець // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – 2015. – Вип. 41. – С. 416–424.

20. *Горовий В.* Соціальні інформаційні комунікації, їх наповнення і ресурс / В. Горовий ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; наук. ред. Л. А. Дубровіна. – Київ, 2010. – 360 с.

21. *Vandiver J.* SACEUR: Allies must prepare for Russia 'hybrid war' [Electronic resource] // Stars and Stripes. – September 4, 2014 / John Vandiver. – Mode of access: <http://www.stripes.com/news/saceur-allies-must-prepare-for-russia-hybrid-war-1.301464>. – Title from the screen.

22. *Панарин И. Н.* Информационная война и геополитика / И. Н. Панарин. – Москва : Поколение, 2006. – С. 6.

23. Міжнародно-правові акти в інформаційній сфері. Т. 5 / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка, І. С. Чижа / Інформаційне законодавство : зб. законодавчих актів : у 6 т. – Київ : Юрид. думка, 2005. – 328 с.

24. Правове регулювання інформаційної діяльності в Україні / упоряд. С. Е. Демський ; відп. ред. С. П. Павлюк. – Київ : Юрінком Інтер, 2001. – 688 с.

25. Закон України «Про інформацію» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>. – Назва з екрана.

26. Доктрина інформаційної безпеки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/514/2009>. – Назва з екрана.

27. Випуск видавничої продукції в Україні у 2009 році [Електронний ресурс] // Книжк. палата України. – Режим доступу: http://www.ukrbook.net/statistika/statistika_2009.htm. – Назва з екрана.

28. Становище української мови в Україні в 2014–2015 роках : аналітичний огляд [Електронний ресурс] // Простір свободи. – 2015. – 8.07. – Режим доступу: <http://dobrovol.org/article/334/>. – Назва з екрана.

29. Української стало трохи більше в ресторанах і на транспорті, в медіа незмінно домінує російська (інфографіка) [Електронний ресурс] // Texty.org.ua. – 2015. – 8.07. – Режим доступу: <http://texty.org.ua/pg/article/kulch/read/60860/>. – Назва з екрана.

30. *Горбулін В. С.* «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу / В. С. Горбулін // Стратегічні пріоритети. – 2014. – № 4. – С. 5–12.

31. Концепція формування інформаційного простору Співдружності Незалежних Держав. Міжнародний документ від 18.10.1996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_185. – Назва з екрана.

32. *Сліпченко К.* Чому росіяни досі контролюють українські кінотеатри? Заборона фільму «Номер 44» оголила залежність українського кінопрокату / К. Сліпченко // *Zaxid.Net*. – 2015. – 16.04. – Режим доступу: http://zaxid.net/news/showNews.do?chomu_rosiyani_dosi_kontrolyuyut_ukrayinski_kinoteatri&objectId=1348038. – Назва з екрана.

33. *Кісь Р.* Глобальне – національне – локальне (соціальна антропологія культурного простору) / Р. Кісь. – Львів : Літопис, 2005. – 300 с.

34. *Шульга І.* Кібербезпека держави / І. Шульга // Громадська думка про правотворення : інформаційно-аналітичний бюлетень на базі оперативних матеріалів. – 2014. – № 24 (82) груд.– С. 20–22.

35. *Карпенко В.* Інформаційний простір як чинник національної безпеки України [Електронний ресурс] / В. Карпенко. – Режим доступу: <http://www.ualogos.kiev.ua/fulltext.html?id=76>. – Назва з екрана.

36. *Савінцев В.* Війни та збройні конфлікти сучасності. Досвід проведення інформаційно-пропагандистської кампанії у ході конфлікту в південній Осетії та Абхазії (за результатами аналізу відкритих джерел) / В. Савінцев // *Воєнна історія*. – 2008. – № 6 (42).

37. *Война* [Електронний ресурс] // *Зеркало недели*. – Режим доступу: <http://opros2014.zn.ua/war/>. – Загл. с екрана.

38. *Лигачева Н.* «Интер» как зеркало гибридного медиапространства Украины [Электронный ресурс] / Н. Лигачева // *MediaSapiens*. – 2015. – 6.01. – Режим доступа: http://osvita.mediasapiens.ua/authors_view/inter_kak_zerkalo_gibridnogo_mediaprostranstva_ukrainy/. – Загл. с екрана.

39. *Лигачева Н.* МедиаОБОЗ или медиаАВАНГАРД? [Электронный ресурс] / Н. Лигачева // *MediaSapiens*. – 2015. – 20.04. – Режим доступа: http://osvita.mediasapiens.ua/trends/1411978127/mediaoboz_ili_mediaavangard. – Загл. с екрана.

40. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про телебачення і радіомовлення» (щодо участі іноземних осіб в телерадіоорганізаціях) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53594. – Назва з екрана.

41. Закон України «Про внесення зміни до Податкового кодексу України щодо підготовки, виготовлення, розповсюдження книжок та періодичних видань друкованих засобів масової інформації вітчизняного виробництва» // Відом. Верховної Ради. – 2015. – № 17. – ст. 119.

42. *Закусило М.* Експерти про законопроекти щодо інформаційної безпеки: Це все потрібно було обмежити ще півроку тому [Електронний ресурс] / М. Закусило // Телекритика. – 2015. – 3.02. – Режим доступу: <http://www.telekritika.ua/pravo/2015-02-03/103268>. – Назва з екрана.

43. Закон України «Про Суспільне телебачення і радіомовлення України» // Відом. Верховної Ради. – 2014. – № 27. – ст. 904.

44. *Ворона Т.* Самые рейтинговые украинские СМИ на YouTube и мировой рекорд «Громадського ТВ» – исследование Google [Электронный ресурс] / Т. Ворона // AIN.UA. – 2014. – 25.11. – Режим доступа: <http://ain.ua/2014/11/25/551883>. – Загл. с экрана.

45. *Петренко Г.* Законопроект про прозорість медіавласності: чи дізнаємося ми правду про власників усіх ЗМІ? [Електронний ресурс] / Г. Петренко // MediaSapiens. – 2015. – 19.06. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/media_law/law/zakonoproekt_pro_prozorist_mediavlasnosti_chi_diznaemosya_mipravdu_pro_vlasnikiv_usikh_zmi/. – Назва з екрана.

46. European Convention on Human Rights [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf. – Council of Europe F-67075 Strasbourg cedex.55ст., p. 11.

47. Recommendation CM/Rec(2007)2 of the Committee of Ministers to member states on media pluralism and diversity of media content [Electronic resource] // Council of Europe. Committee of Ministers. – Mode of access: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1089699>. – Title from the screen.

48. *Стукало А.* Українські медіа як бізнес: проблеми і перспективи [Електронний ресурс] / А. Стукало // European Journalism Observatory. – 2014. – 20.11. – Режим доступу: <http://ua.ejo-online.eu/1986/сфери-висвітлення/медіа-журналістика/українські-медіа-як-бізнес-проблеми-i>. – Назва з екрана.

49. *Піддубний О.* Яку Україну конструюють Весті? [Електронний ресурс] / О. Піддубний // Piddubny.com. – 2014. – 6.07. – Режим доступу: <http://piddubny.com/yaku-ukrajinu-konstruyuyut-vjesti>. – Назва з екрана.

50. Романюк О. Страх і ненависть газети «Вести» ІМІ, для «Телекритики» [Електронний ресурс] / О. Романюк, О. Голуб. – 2015. – 27.02. – Режим доступу: <http://www.telekritika.ua/kontent/2015-02-27/104278>. – Назва з екрана.

51. Захарченко А. «Вести» трансюють російську пропаганду. Кількісне доведення [Електронний ресурс] / А. Захарченко. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/trends/mediacriticism/vesti_translyuyut_rosiysku_propagandu_kilkisne_dovedennya/ 30 березня. – Назва з екрана.

52. «Вести» наращує аудиторію [Електронний ресурс] // Українська асоціація видавців періодичної преси http://uapp.org/press_releases/. – 2014. – 5.09. – Режим доступу: http://uapp.org/press_releases/12967.html. – Назва з екрана.

53. Медіа-профспілка: конфлікт навколо «112 Україна» висвітлює ряд гострих проблем [Електронний ресурс] // Незалежна медіа-профспілка України. – 2015. – 10.03. – Режим доступу: <http://nmpu.org.ua/2015/03/media-profspilka-konflikt-navkolo-112-ukrajina-vysvitlyuje-ryad-hostryh-problem/>. – Назва з екрана.

54. Association agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other [Electronic resource] // Official EN Journal of the European Union. – 2014. – 29.05. – Mode of access: http://eeas.europa.eu/ukraine/docs/association_agreement_ukraine_2014_en.pdfhttp://eeas.europa.eu/ukraine/docs/association_agreement_ukraine_2014_en.pdf. – Title from the screen.

55. Проект Закону України про державну підтримку кінематографії в Україні [Електронний ресурс] // Державне агентство України з питань кіно. – 2015. – 10.07. – Режим доступу: http://dergkino.gov.ua/ua/events/show/387/derzhkino_vzyalo_uchast_u_prezentatsiyi_programi_rozvitku_virobnitstva_kino_ta_serialiv_v_ukrayini_kino.html. – Назва з екрана.

56. Петренко Г. Тоненький промінь кінематографічного світла в кінці довгого тунелю, який ще треба пройти [Електронний ресурс] / Г. Петренко // Телекритика. – 2015. – 13.07. – Режим доступу: <http://www.telekritika.ua/rinok/2015-07-13/109148>. – Назва з екрана.

57. Квіт С. Масові комунікації / С. Квіт. – Київ : Києво-Могилянська академія, 2008. – 206 с.

58. Закон України «Про внесення змін до Закону України “Про захист суспільної моралі”» // Відом. Верховної Ради. – 2015. – № 16. – ст. 106.

59. Спільна Заява щодо захисту суспільної моралі [Електронний ресурс] // Інститут Медіа Права. – 2015. – 12.03. – Режим доступу: <http://medialaw.org.ua/news/spilna-zayava-shhodo-zahystu-susplilno/>. – Назва з екрана.
60. Золотухін Д. Передмова до доктрини інформаційної безпеки України [Електронний ресурс] / Д. Золотухін // БлогиUkrinform. – 2014. – 15.10. – Режим доступу: <http://blogs.ukrinform.gov.ua/blog/dmitro-zolotuhin/peredmova-do-doktrini-informaciyunoji-bezpeki-ukrayini>. – Назва з екрана.
61. Проект «Концепції інформаційної безпеки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mip.gov.ua/done_img/d/30-project_08_06_15.pdf. – Назва з екрана.
62. Пудефатт Е. ЗМІ: запобігання конфліктам і постконфліктному відновленню [Електронний ресурс] / Е. Пудефатт. – Режим доступу: <http://www.ic.ac.kharkov.ua/RIO/v41/15.pdf>. – Назва з екрана.
63. Омельченко С. Медіа та тероризм: вплив ЗМІ на розвиток терористичного руху / С. Омельченко. – Київ, 2006.
64. Дубко Ю. В. Висвітлення спеціальних операцій у засобах масової інформації / Ю. В. Дубко // Вісн. Нац. ун-ту внутр. справ. Спецвипуск. Харків, Нац. ун-т внутр. справ, 2002. – С. 215–219.
65. Пам'ятка для працівників ЗМІ щодо висвітлення бойових дій [Електронний ресурс] // Незалежна медіа-профспілка України. – 2014. – 23.06. – Режим доступу: <http://nmpu.org.ua/2014/06/pamyatka-dlya-pratsivnykiv-zmi-schodo-vysvitlennya-bojovyh-dij/>. – Назва з екрана.
66. Марина Остапенко: Редакції відповідальні за журналістів, яких посилають на схід [Електронний ресурс] // Національна спілка журналістів України. – 2014. – 4.06. – Режим доступу: <http://nsju.org/article/3811>. – Назва з екрана.
67. Вебстер М. Висвітлення конфлікту в Україні: практ. посіб. для журналістів / М. Вебстер ; за ред. Б. Петерс. – Thomson Foundation, [б. р.], 20 с.
68. Жилиєва С. Як журналістам спланувати відрядження в зону бойових дій [Електронний ресурс] / С. Жилиєва // Телекритика. – 2014. – 13.07. – Режим доступу: <http://www.telekritika.ua/profesija/2014-07-13/95733>. – Назва з екрана.
69. Носек Х. Военная цензура в Израиле: зтяжной временный компромисс между противоборствующими цінностями / Х. Носек, Й. Лимор // Национальная безопасность и демократия в Израиле: Хрестоматия. В 4-х т. – Т. 3: Влияние армии на гражданское общество:

конфликты и противоречия / под ред. Б. Нойбергера, И. Бен-Ами и А. Д. Эпштейна. – Раанана : Открытый университет Израиля, 2009.

70. *Демчук С.* Ізраїльський досвід висвітлення війни: цензура на відзняте відео, повідомляти про втрати заборонено [Електронний ресурс] / С. Демчук // Texty.org.ua. – 2015. – 11.03. – Режим доступу: http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/58904/Izrajilskij_dosvid_vysvitlenna_vijny_cenzura_na_vidznate. – Назва з екрана.

71. *Гельман М.* Русский способ. Терроризм и масс-медиа в третьем тысячелетии. / М. Гельман. – Ч. 2, гл. 2. Опыт зарубежных коллег. – Москва, 2003.

72. *Ожеван М. А.* Свобода слова та її обмеження в умовах війни: американський досвід та його проєкції на Україну / М. А. Ожеван // Міжнародні відносини. – 2015. – № 5. – (Серія «Політичні науки»).

73. *Пашніна О. М.* «Патріотичний журналізм» у висвітленні військових конфліктів у США в контексті етичних журналістських стандартів / О. М. Пашніна // Наук. записки Ін-ту журналістики. – Київ, 2008. – Т. 31. – С. 59–62.

74. *Кондратюк М. О.* Інформаційна війна та роль мас-медіа в міжнародних конфліктах / М. О. Кондратюк // Вісн. Харків. держ. акад. культури. – 2013. – Вип. 41. – С. 108–113.

75. *Гетьман А. О.* Висвітлення подій міжнародного тероризму на телебаченні у режимі реального часу / А. О. Гетьман // Наук. записки Ін-ту журналістики. – Київ, 2007. – Т. 27.

76. *Дубко Ю. В.* Висвітлення спеціальних операцій у засобах масової інформації / Ю. В. Дубко // Вісн. Нац. ун-ту внутрішніх справ. Спецвипуск. Харків, Нац. ун-т внутр. справ, 2002. – С. 215–219.

77. Як протидіяти російській інформаційній агресії (рекомендації ГО «Телекритика») [Електронний ресурс] // MediaSapiens. – 2015. – 14.04. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/monitoring/advocacy_and_influence/yak_protidiyati_rosiyskiy_informatsiyiy_agresii_rekomendatsii_go_telekritika. – Назва з екрана.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВНЕСОК ГРОМАДСЬКИХ ІНСТИТУТІВ У ЗМІЦНЕННЯ ВІТЧИЗНЯНИХ ПОЗИЦІЙ У ІНФОРМАЦІЙНІЙ ВІЙНІ

4.1. Державна інформаційна політика і суспільні інститути

Сучасна політика має одну істотну відмінність від політики минулого: раніше держави та політичні діячі у своїй боротьбі з іншими державами використовували виключно зброю, орієнтовану на знищення живої сили та інфраструктури противника. Сьогодні ж спочатку хаос сіється в головах людей, а вже потім переводиться у форму збройних протистоянь. Більш значущою зброєю сьогодення стають не танки чи гармати, а інформаційні джерела.

Події, що відбуваються в Україні впродовж останніх півтора року (анексія Кримського півострова, боротьба з проросійськими сепаратистами, стрімкий спад економічного розвитку, корупція у всіх ланках владного апарата), є похідними інформаційної агресії РФ проти нашої держави, спрямованої на дестабілізацію внутрішньоукраїнської ситуації та погіршення іміджу нашої держави на міжнародній арені. Українське суспільство саме в цей період доволі гостро відчуло на собі прояви інформаційної агресії та провали в державній інформаційній політиці України в період глобально-входження в інформаційний етап розвитку інформаційного суспільства.

На жаль, найгостріші проблеми для сучасної Української держави відкладаються державно-владним механізмом у далеке та невизначене майбутнє, незважаючи на потужність впливу російської дезінформації на руйнування суспільства зсередини та держави в цілому. Офіційна реакція української влади на такі засоби ведення «гібридної» війни, що «влучають» прямо у свідомість українських, і й не тільки, громадян, є доволі кволою,

а іноді і взагалі відсутня. І хоча на всіх державних рівнях офіційні особи говорять про те, що нинішня ситуація в Україні – це перш за все «війна за розум», проте можновладці не надто готові залучати фінансові ресурси в інформаційну боротьбу за прихильність своїх же громадян. Нагадаємо, що Стратегія формування розвитку єдиного інформаційного простору України була затверджена лише в травні поточного року (більше року після початку конфлікту та Сході України), а Доктрина інформаційної безпеки вже рік розглядається українським парламентом. При цьому важливим є нерозуміння (чи небажання розуміти) чиновниками того факту, що інформаційна політика держави, яка хоче бути захищеною від інформаційних атак ззовні на своїх громадян, має виходити далеко за межі лише проблем цензури чи то формування сітки віщання теле- та радіоканалів. У державі має працювати розгалужена система стратегічних інформаційних комунікацій, без якої говорити про перемогу в боротьбі за голови громадян просто неможливо. Однієї лише заборони на показ кінострічок, що були виготовлені на кошти країни-агресора і які прославляють її силові структури, виявляється дуже замало, якщо не сказати, що це взагалі нічого не варто на противагу тому, що роблять інші потужні держави, які дбають про свою національну безпеку, у тому числі (і в першу чергу!) й інформаційному вихованню своїх громадян, починаючи змалечку.

Наймасштабнішими негативними наслідками такого ставлення на державному рівні до цієї інформаційної війни є минулорічна анексія Росією Кримського півострова, збройний конфлікт («гібридна» війна, АТО, як би ми це не називали, суть зберігається та сама) на Сході України та неспроможність Української держави домогтися повноцінної підтримки від міжнародної спільноти. Адже незважаючи на той факт, що проведення референдуму про статус Криму було незаконним з точки зору юридично-формальних процедур і практик, більшість кримчан (серед них навіть були кримські татари, офіційна позиція яких проявляється в різко негативному ставленні до втручання російської влади у внутрішні справи півострова) висловилися за приєднання кримської території до складу Російської Федерації (РФ) (таких було більше половини від усіх, хто взяв участь у волевиявленні), подібні результати, навіть з урахуванням усіх фальсифікацій, було оприлюднено на територіях, що перебувають під контролем так званих ДНР і ЛНР, де наразі вирують збройні протистояння.

Зруйнована економіка та інфраструктура, яка впадає в око в першу чергу на цих територіях, насправді для інформаційної війни є другорядними наслідками. Головний показник таких впливів – морально-психологічний клімат регіону. Ми повинні визнати, що на окупованих територіях сприйняття української дійсності є серйозно спотвореним – і це є наслідком потужного кремлівського впливу. Сьогодні всім зрозуміло, що свідомість масової аудиторії не є сталою та вічною величиною. І той факт, яким постійно маніпулюють російські можновладці, що нібито кримчани «одногосно висловили думку щодо приєднання свого регіону до РФ», – це здебільшого лише продукт довгострокового інформаційного впливу Росії та грубих недоліків української інформаційної політики.

Думку аудиторії можна формувати та коригувати. І сьогодні сила та безпека будь-якої держави визначається не в грошах чи золотовалютному запасі, а в здатності захистити свідомість, ментальні цінності своїх громадян, свій ментальний імунітет від впливів ззовні. Ідеться не тільки про гучні спорадичні висловлювання політиків, а й про активні інформаційні заходи, системний підхід до захисту інформаційного національного простору та про ефективну державну інформаційну політику.

Варто зазначити, що у своєму протистоянні з РФ в інформаційній сфері наша держава намагається опиратися на підтримку Заходу, водночас мало турбується про донесення до громадської думки дружніх країн достовірного трактування подій на Сході України. Українцям дуже важливо працювати з іноземною аудиторією, але для цього діалог у тих же соціальних мережах мають вести не боти, а реальні користувачі з персональними профілями у мережах. Власне, Міністерство закордонних справ України і Міністерство оборони України намагаються вести такий діалог, проте через брак співробітників, які залучені до такої роботи, вони звертаються за підтримкою до волонтерів, до патріотично налаштованих громадян, при цьому не забезпечуючи їх найнеобхіднішими ресурсами, у тому числі інформаційними. Необхідно підкреслити, що така діяльність, особливо в умовах інформаційної війни, потребує залучення професіоналів, що мали б організовувати роботу патріотичного активу. Однак держава поки що не готова фінансувати інформаційний захист свого суспільства. Натомість антиукраїнська пропаганда в країнах Заходу, на яку Росія виділяє безпрецедентні кошти, уже давно набула більш ніж загрозливих масштабів.

Такий стан речей, крім економічного, соціального та політичного підґрунтя, має у своїй основі повну відсутність української пропаганди національної ідеї та духовних цінностей серед громадян, громадських організацій протягом усіх 24 років нашої незалежності. С. Єременко, медіа-експерт, керівник проекту моніторингу регіональних ЗМІ, вважає, що українські ЗМІ до сьогодні програють інформаційну війну Росії й однією з причин є як низька медіа-грамотність суспільства, так і невідповідність інформаційної політики зі сторони держави. «Ми знаходимося під інформаційною окупацією Російської Федерації всі 23 роки нашої незалежності, адже весь цей час у нас виходили російські видання “Московский комсомолец”, “Комсомольская правда”, “Известия” тощо. В Україні працювали медіа-менеджери, журналісти, ведучі, які приховано чи відверто пропагували проросійські цінності, проросійські погляди, такі поняття, що ми “єдина країна”, “єдиний народ”, що у нас спільне минуле, то чому ж не може бути спільного майбутнього. У Криму, у Донецькій та Луганській областях працювали проросійські громадські організації, у які вкладалися величезні кошти сусідньою державою, щоб вони вели приховану чи відверту антиукраїнську пропаганду. Ми бачимо, що наші канали активно демонструють російські серіали, шоу, мультфільми, а у книгарнях донині переважають книжки, видані в РФ чи російськомовні», – наголошує експерт [1].

Усім відомо, що споживаючи інформацію, будь-яка аудиторія, безумовно, реагує на цю інформацію. І дійсно, на сьогодні аудиторія окупованих частин Донецької та Луганської областей давно перебуває під впливом російської пропаганди. Доречно згадати давню китайську мудрість: «Перед тим, як захопити місто, потрібно підготувати до цього населення цього міста». Тож Росія перед анексією Криму і перед вторгненням на Донбас активно «готувала» до цього населення, створюючи у цих регіонах власну інформаційну платформу: у медійному сегменті – це теле- та радіоканали, друковані ЗМІ та інтернет-сайти; серед елементів соціального тиску – різні ГО проросійського спрямування (товариства російської культури, козачі об'єднання тощо); у межах суспільно-політичного впливу – організації з російськими джерелами фінансування (проурядовими) – наприклад, рух «Русскоязычная Украина» тощо. Тож коли відбулася окупація українських територій, спрацювала так звана «п'ята колона» Донбасу за підтримки російських «босів». Певна частина місцевих мешканців фактично стала но-

сіями проросійських та антиукраїнських ідей, не чинили активного опору (або ж узагалі не чинили ніякого опору) російським ідеологам «русского мира» і терористам.

До речі, російський інформаційний потік потужно впливає на інформаційний простір регіону на Донбасі й донині. Проросійських джерел у регіоні достатньо для маніпулювання масовою свідомістю: так, у Луганському регіоні працює, наприклад, «Радіо Новоросії», радіохвиля «Донская волна» тощо; у Донецькому регіоні ведуть трансляцію телеканали «Новоросія TV», «Первый республиканский телеканал ДНР», «Оплот ТВ», радіостанції «Радио ДНР», «Голос Росии» та ін.

Мешканці окупованого Донбасу вже більше року перебувають під масованим сильним пресом інформаційної пропаганди РФ. Донеччани та луганчани чують і дивляться новини, у яких дійсність перевернута «з ніг на голову». Тому можна говорити про те, що свідомість цих людей опинилася в кремлівській системі координат. Провина за такий стан речей лежить на владних інститутах, які не спроможні захистити своїх громадян від такої атаки. По суті, мешканці Донбасу та Луганщини, особливо на окупованих територіях, нині – це переформатоване населення, яке живе в російській інформаційній «оболонці», втрачає український ментальний імунітет, національну самобутність. При цьому активних намірів з боку офіційної влади в Києві виправити таку ситуацію на інформаційному фронті на користь України, на жаль, не спостерігаємо.

Якщо бути об'єктивними та неупередженими, то можна констатувати, що нинішні реакції владних інститутів в інформаційній війні, м'яко кажучи, не зовсім відповідають вимогам протидії інформаційному тиску. По-перше, на окуповану територію не орієнтовані спеціальні джерела інформації, у матеріалах яких відображалася б специфіка інформаційних запитів саме цієї категорії громадян. В Україні явно не вистачає продержавного медійного ресурсу, і в Інтернеті, зокрема, для проведення інформаційних заходів, що були б спрямовані на підтримку аудиторії окупованих територій. В інформаційному потоці надзвичайно рідко можна зустріти контент, що спрямований на підтримку українських громадян «не по наш бік» інформаційного простору. Створюється враження, що певна частина українських громадян за лінією фронту просто забута політиками, які перебувають у Києві.

По-друге, у тактиці ведення бойових дій у зоні АТО не приділяється зі сторони влади належної уваги проведенню заходів інформаційно-психологічних операцій. Такий висновок можна зробити, судячи з результатів моніторингу психологічного стану населення на окупованих і звільнених територіях. По-третє, для перешкодження проросійським теле- та радіо-передачам не застосовуються засоби радіоперешкод, хоча на озброєнні в Збройних сил вони неодмінно повинні бути в наявності якраз для таких цілей. І ще хотілося б зауважити надзвичайно важливий момент у контексті проблеми пропагандистських впливів. Ідеться про те, що в інформаційному полі ніколи не існує порожнин: якщо одна сторона конфлікту своєчасно не надає необхідної інформації, то інша сторона обов'язково цим користується і, переслідуючи свої власні інтереси, поповнює цей інформаційний вакуум. Дотримуючись саме цього правила, російська інформаційна машина створила для себе на Донбасі ідеальні умови для досягнення своїх цілей: окуповані регіони фактично перебувають в ізолюваному від України інформаційному полі Росії. На сьогодні можна констатувати, що громадська думка мешканців Донецької та Луганської областей майже повністю перейшла під контроль російських спецслужб.

Специфіка інформаційної війни полягає в тому, що вплив російської пропаганди не обмежується лише регіонами Донбасу та Луганщини. До зони інформаційного впливу Росії входить аудиторія практично всієї території України. Так, наприклад, є багато російськомовних регіонів України, де доволі відчутними є наслідки впливу такої пропаганди та серед місцевого населення сформувалися явно антиукраїнські настрої. Також в Україні є достатньо регіонів з компактним проживанням національних меншин, які активно підтримуються проросійськими рухами із сусідніх держав: болгари (Одеса, Запоріжжя, Миколаїв), серед яких функціонує ксенофобська націоналістична партія «Атака», яка закликала болгарську владу накласти вето на санкції проти РФ; угорці (Закарпаття), представники яких створили ультранационалістичний рух «Йоббік», що засуджує українську позицію у «гібридній» війні; румуни (Чернівці, Закарпаття) керують партією «Велика Румунія», представники якої вважають, що Україна має перебувати під повною опікою Росії.

Уся ця ситуація нагадує міну сповільненої дії, тому що на сьогодні такими морально-психологічно нестійкими регіонами українська влада зовсім

не займається, що не виключає повторення ситуації, яка сталася на Сході країни.

Основним об'єктом інформаційної війни зі сторони Російської Федерації наразі є саме масова свідомість українського народу (про масову свідомість своїх громадян російська влада «підчується» ще сильніше). Саме на оволодіння думкою української аудиторії концентруються російські пропагандистські впливи. Сучасні інформаційні технології змушують великі групи людей повірити в те, чого насправді не відбувається.

У цьому контексті варто пригадати ідеолога гітлерівської пропаганди Й. Геббельса, який доволі часто повторював свою улюблену думку про те, що брехня, повторена 100 разів, стає правдою. І що характерно, аудиторія під масовим впливом «ручних» засобів масової інформації починає дійсно вірити в нісенітницю, над якими раніше могла посміятися.

Підтвердженням дієвості ведення інформаційних воєн північним сусідом можна проілюструвати динаміку психологічних стереотипів, які супроводжують конфлікти, у яких брала участь РФ в останні десятиріччя. Якщо раніше «чеченець» в уяві кремлівських пропагандистів був представлений в образі терориста, то наразі українці самі опинилися «у шкурі чеченця». Нині за тією ж схемою українці у свідомості росіян (та й не тільки) постають як «фашисти», «хунта» тощо.

Нині Росія здійснює щодо України спецоперацію, у якій домінують три ключові імперативи: по-перше, це протидія інтеграційній політиці України в західному напрямку, оскільки її членство в НАТО та ЄС роблять саму ідею відродження російської неоімперії утопічною та нездійсненною; по-друге, це викорінення всього українського в межах і поза межами Росії, оскільки лише знищення української ідентичності може стати передумовою створення та запорукою існування такої неоімперії; по-третє, це постійне підтримання в Україні стану керованого хаосу та провокування сепаратистських настроїв і рухів, спрямованих на послаблення офіційних державно-владних інституцій, розчленування країни зсередини та руйнацію її державності в цілому.

Війна довела не тільки потужність російської пропаганди, а й загалом виявила тотальну засміченість українського інформаційного простору та інформаційну безпорадність наших громадян. З'ясувалося, що багато освічених і цілком адекватних людей часто користуються дуже сумнівними

джерелами інформації та посиляються на ресурси, створені спеціально, щоб поширювати фейки (свідомо вигадану інформацію, яку використовують для провокацій та збурення паніки серед людей). Інколи такі фальшивки не містять відвертих антиукраїнських висловлювань, тому їх тиражують навіть авторитетні вітчизняні ЗМІ. Але таким чином вони роблять самі ж собі «ведмежу послугу», бо насправді грають на руку агресору, оскільки за умови хоча б мінімального аналізу та співставлення фактів у цих так званих «новинах» можна віднайти антиукраїнські мотиви.

Нині потенціал інформаційного впливу є дорожчим за будь-яку зброю. Росія в особі представників її державно-владного апарату виявилася «інформаційною машиною», що вкладає величезну кількість матеріальних ресурсів на пропаганду (понад 1,6 млрд дол. на рік витрачається з російського держбюджету на підтримку проурядових ЗМІ; прибуток одного з російських каналів, станом на 2013 р., становить 900 млн дол.). Російська владна машина використовує широке коло комунікаційних та інформаційних методів і технологій, сповідуючи принцип «мета виправдовує будь-які засоби». Демократичні чи журналістські світові стандарти роботи, об'єктивність, неупередженість, незаангажованість, правові норми – це ті обмеження, які не використовують у своїй роботі «воїни інформаційного фронту Росії». Важливо, що росіяни швидко адаптують для своїх цілей будь-який інструментарій: це і маркетингові (рекламні) ходи, і соціальні мережі з участю проплачених тролей, чутки та вигадані постановочні сюжети без будь-якого підтвердження.

Використовуючи різні засоби й методи, російські пропагандисти чітко сегментують аудиторію свого впливу: населення власної держави; громадяни України на окупованому Сході та в Криму; громадяни неокупованої території України; іноземна аудиторія (яка за можливості також сегментується географічно).

Також використовується сучасне дороге обладнання, метою функціонування якого є також вплив на свідомість і діяльність людей. Пригадаємо лише як минулого року учасникам Євромайдану почали приходити смс-повідомлення із сумнівним змістом щодо їхньої участі в акціях протесту та можливих наслідків такої участі (смс з такою ж суттю на початку збройного конфлікту приходили й солдатам, які воювали на Сході України, і їхнім родичам).

Окрема робота дипломатичними російськими каналами ведеться на рівні керівництва інших країн (наприклад, немає сенсу витрачатися на громадськість Білорусі: там працює дипломатичний важіль і вплив російськомовних каналів). Також беруться до уваги методи підкупу окремих політичних сил у Європі. Уже доведеними є факти так званої співпраці Росії та ультраправих сил у Франції, які також мають свій електорат серед французів; окремі французькі політики навіть офіційно визнають анексію Криму. РФ використовує всі доступні їй канали комунікації: телебачення, Інтернет, радіо, пресу, чутки, дипломатію, експертне середовище. Тому Україна як держава повинна якомога ефективніше забезпечити уникнення стратегічних інформаційних атак і швидке адекватне реагування в разі їх виникнення. І це можна зробити, лише знаючи точки потужних інформаційних натисків з боку держави-агресора. Адже сама по собі інформаційна війна є не такою жахливою для об'єкта, на який вона спрямована, як її наслідки, тому що саме результати інформаційних впливів шокують найбільше – це і перевернута свідомість громадськості, і нічим реальним не підкріплені рейтинги політиків, і спотворені поняття моральності, а може навіть бути й переписана історія цілої держави. І це далеко не повний список підсумків «війни без пострілів».

Сьогодні можна помітити, що потроху вже починає викристалізовуватися офіційна українська державна позиція, але все одно в практиці інформаційної діяльності ця позиція ще слабо відчувається.

За таких умов ситуацію намагаються врятувати ті суб'єкти суспільного життя, які не є державно-владними інститутами, а представляють громадянське суспільство, що викристалізовується все швидше і швидше на тлі подій, які відбуваються в Україні. Роль недержавних громадських організацій, аналітичних центрів, академічної та наукової спільноти у наданні відповіді російській пропаганді зростає з кожним днем. І необхідно віддати їм належне: їм це вдається краще, аніж державі. Поясненням цьому є декілька причин, серед них основною є невисокий ступінь довіри українського суспільства до державно-владних інституцій, які потребують негайного реформування (як форми, так і змісту). У свою чергу, громадські організації та рухи, незалежні ЗМІ, релігійні об'єднання та інші суб'єкти громадянського суспільства не мають серед населення такої негативної репутації, як влада, оскільки складаються із самих же громадян і ними ж контролюються. Саме

тому наслідки та результати саме їхньої роботи в руслі протидії інформаційній війні є доволі позитивні та дієві.

Одним з основних суб'єктів протидії інформаційній війні з боку РФ та зміцнення українських позицій у цьому процесі виступають волонтерські рухи, які швидко зорганізувалися одразу ж після першої спроби силового розгону Євромайдану, а з початком збройної російської агресії набули небувалих масштабів. Звісно ж, така протидія не є головною метою їхньої діяльності, проте такий опір (як наслідок основної діяльності волонтерів) має доволі потужний вплив на свідомість громадян і допомагає в цьому сенсі боронити інформаційну безпеку нашої держави. Враховуючи специфіку своєї діяльності, волонтерські організації на рівні з українськими бійцями постійно перебувають на території безпосереднього ведення бойових дій. Це дає можливість їм фільмувати велику кількість матеріалу (що знімається безпосередньо на передовій), який урівноважує ту кількість відеоматеріалу, що відфільмовують для російських ЗМІ і подальшого використання як пропагандистського матеріалу. Такий відеоматеріал, відзнятий волонтерами чи українськими солдатами на передовій, значною мірою зменшує сумніви громадян у достовірності поданої інформації, вибиваючи тим самим ґрунт з-під ніг у тих, хто продукує фейки та заздалегідь неправдиві новини.

Неабияке значення в протидії інформаційній агресії має діяльність громадських організацій, що спрямована саме на таку протидію. Активісти таких організацій проводять ряд заходів, метою яких є привернення уваги як громадян, так і влади до проблеми інформаційних загроз зі сторони іншої держави. Так, наприклад, Київський міжнародний інститут соціології разом з ГО «Телекритика» проводив соціологічне опитування з метою виявлення рівня підтримки меседжів російської пропаганди в зоні конфлікту. Невтішні для України висновки в результаті цього опитування експерти вклали в одне речення: «Російська пропаганда впевнено перемагає на окупованому Донбасі» й підтвердили таку тезу вражаючими цифрами з дослідження [2].

Потужною силою протидії інформаційній агресії могли б виступати також професійні незалежні ЗМІ. «І у мирний час, і у період інформаційної агресії журналісти повинні відповідати за об'єктивність, оперативність і неупередженість у подачі матеріалу. Ці критерії в нашій роботі залишаються головними завжди. В іншому випадку довіри до медіа з боку громадськості

не буде», – зазначає О. Ковальчук, голова правління Дніпропетровської журналістської організації [1], тим самим окреслюючи критерії патріотичної діяльності професійних журналістів.

Враховуючи той дефіцит інформації, що склався в безпосередній зоні ведення бойових дій, патріотично налаштовані представники друкованих ЗМІ налагоджують випуск невеличких газет (такий собі «Бойовий листок»), які потім у співпраці з волонтерами доставляються до українських бійців у зону АТО. Ще один приклад у напрямі інформаційного об'єднання країни та протистояння пропаганді сепаратизму: павлоградське видання «Рідний край» налагодило обмін матеріалами місцевих авторів із львівською газетою «Високий замок». Усі ці кроки ініціюються безпосередньо представниками ЗМІ, без будь-яких вказівок і, головне, підтримки зі сторони владних структур, тим самим демонструючи зразок зрілості українського громадянського суспільства та його прагнення до щирої інтеграції на базі національних духовних цінностей та українського менталітету.

Проте робота з протидії та упередження зарубіжної інформаційної агресії була б більш плідною, якби була підкріплена відповідним сприянням з боку держави. В умовах, які нині переживає Україна, нагальною видається необхідність координації вітчизняної інформаційної діяльності, концентрації всіх ресурсів і сил для перемоги у «гібридній» війні. Також варто відзначити необхідність удосконалення роботи прес-служб державних органів, оскільки сьогодні журналісти нарікають на відсутність швидкої комунікації прес-служб державних осіб та установ з медіа.

Великий внесок у зміцнення українських позицій в інформаційній війні з Росією (особливо в очах іноземних громадян) робить громадський проект StopFake, метою якого є перевірка та спростування викривленої інформації та пропаганди про події в Україні. З ініціативою на початку березня 2014 р. виступили випускники Могилянської школи журналістики та програми для журналістів і редакторів Digital Future of Journalism. М. Гонтар, головний редактор StopFake, розповідає про велику кількість волонтерів, які допомагають активно моніторити медіа-простір стосовно України всередині самої країни та за її межами. За словами М. Гонтар, іноземні журналісти з різних видань доволі часто самі контактують із сайтом щодо його контенту, також український проект боротьби з фейками постійно згадують авторитетні іноземні медіа, на зразок BBC, що не може

не впливати на зростання позитивних оцінок українських подій іноземцями загалом. Активісти цього проекту намагаються знаходити людей, для яких англійська мова є рідною і які можуть правильно подавати інформацію для європейців, не так як це роблять українські журналісти англійською мовою (необхідне пояснення повністю всіх аспектів викриття фейків, подання так званого бекграунду). Проект StopFake здобуває дедалі більшу популярність серед європейського населення. Так, серед людей, що підписані на оновлення новин на сторінці організації у Facebook, є багато європейців, завдяки яким і принципу «сарафанного радіо» правдива інформація про Україну доноситься до дедалі більшого кола європейців.

Помітним у вдосконаленні протистояння інформаційній агресії є також і проект Hromadske International, який заснували журналісти на початку 2014 р. Його суть зводиться до вироблення такого контенту, що містить головні події, які відбуваються в Україні, англійською мовою (програма виходить щонеділі під назвою The Sunday Show). Заявлена мета проекту – показати міжнародній спільноті правдиві факти того, що відбувається на території нашої держави. Цільовою аудиторією такого проекту є іноземці, що цікавляться подіями в Україні та шукають об'єктивне інформування про українські процеси, – це і прості громадяни, і журналісти, і дипломати, і міжнародні аналітики. При цьому засновники проекту Hromadske International наголошують на тому, що важливою є їхня співпраця саме з великими закордонними ЗМІ, аудиторією яких є широкі верстви населення їхніх країн. Необхідно працювати таким чином, щоб ці великі медіа підхоплювали інформацію та транслювали її на своїх ресурсах.

Важливою подією в процесі протистояння фейковим новинам про Україну є поява англійськомовного телеканалу Ukraine Today, основний принцип роботи якого, за словами головного редактора Т. Пушнової, полягає в поданні правдивої та самокритичної інформації про події в Україні.

Значний внесок у посилення українських позицій в інформаційній війні роблять громадські організації, налагоджуючи зв'язки з авторитетними експертами закордоном, які коментують і дають власну оцінку українським подіям, розробляючи рекомендації для урядів своїх країн. Так, директор Інституту світової політики А. Гетманчук зауважує, що «українці ніколи не будуть настільки переконливими для європейської аудиторії, як громадяни ЄС. Рівень довіри до того, що і як ми говоримо, є дещо іншим, ніж, власне,

до громадян ЄС. Отож першу скрипку в цьому процесі мають відігравати саме європейці, які формують громадську думку в своїх країнах – від популярних політиків до впливових експертів та аналітиків».

Не можна не оминати увагою зростаючу активність українського громадянського суспільства в соціальних мережах, які мають набагато більшу аудиторію, ніж засоби масової інформації; така аудиторія не обмежена жодними територіальними кордонами. Популярність цих мереж пояснюється багатьма факторами, серед яких неабияку роль відіграє відсутність будь-яких цензурних обмежень, можливість коментарів та оперативного отримання оновленої інформації. Навіть деякі офіційні особи держави використовують власні сторінки в соцмережах як прес-служби для інформування громадськості щодо важливих подій у країні. Ефективність використання соціальних мереж у процесі протистояння інформаційній атаці доводиться тим, що саме ці ресурси мають дуже широку аудиторію, яка має можливість отримувати різні погляди на ті чи інші події і, аналізуючи їх, визначити власне бачення ситуації; через них оперативно організуються важливі заходи тощо. Адже всі пам'ятають, що Євромайдан розпочався саме з постів у Facebook.

Однак для перемоги в інформаційній війні діяльності патріотично налаштованих громадян у соцмережах недостатньо! Волонтерські спроби протистояти російській пропагандистській машині виступають лише ситуативною частиною контрпропаганди. Волонтери, патріоти та представники незалежних ЗМІ не готують до друку шкільних підручників, вони не знімають фільмів, що виходять на широкий екран, вони не регулюють дискурс державних структур і не відповідають офіційно на заяви іноземних політиків. Це є проблемою, яку Українська держава в особі представників владних структур має глибоко усвідомити та розв'язувати негайно.

З метою протидії негативному впливу інформаційної пропаганди та об'єднання українського суспільства навколо національної ідеї РНБО України вже прийняла Рішення «Про заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України». Зокрема, цим Рішенням передбачено необхідність розробки комплексу заходів, що повинні бути спрямованими на вдосконалення нормативно-правового забезпечення і запобігання та нейтралізації потенційних і реальних загроз національній безпеці в інформаційній сфері (розробку ряду

законопроектів про внесення змін до деяких законів України щодо протидії інформаційній агресії іноземних держав доручено Кабінету Міністрів, також планується розробка та впровадження комплексних заходів організаційного та роз'яснювального характеру щодо всебічного висвітлення заходів з реалізації державної політики у сфері забезпечення інформаційної безпеки та посилення контролю за додержанням законодавства з питань інформаційно-психологічної та кібернетичної безпеки; також у Рішенні зазначено необхідність вжиття заходів щодо забезпечення поширення серед світової спільноти об'єктивних відомостей про суспільно-політичну ситуацію в Україні). Але проблема полягає не стільки в розробці та прийнятті таких нормативно-правових актів, скільки в практичній їх реалізації, в об'єднанні навколо прийнятих рішень поряд з державними органами системи громадських організацій українського суспільства, формування міцної інформаційної основи стійкості української нації в нинішніх випробуваннях, зміцнення української ментальності – основи національного розвитку в інформаційному суспільстві.

4.2. Основні тенденції формування громадянської активності в протистоянні інформаційній агресії

Стрімкий розвиток новітніх інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), поява електронних ЗМІ, діалогових способів політичної комунікації, різке збільшення швидкості передачі повідомлень, формування «електронних спільнот» (наприклад, користувачів Інтернету) сформували принципово нові глобальні субстанції – інформаційне суспільство та інформаційний простір, які мають нині практично необмежений потенціал і відіграють провідну роль в економічному та соціальному розвитку кожної країни світу. Активно проникаючи у сферу політики, нові інформаційні та комунікативні технології не тільки якісно видозмінили, а й зламали багато старих уявлень, установок, стереотипів, форм поведінки, моделей взаємовідносин між індивідами й групами, політичними інститутами та структурами. «При цьому ствердження, що сучасні комунікаційні технології допомагають встановити нові дружні зв'язки між людьми, яких розділяють культурні бар'єри, державні кордони та фізичні відстані, як правило,

маскує безперервну боротьбу між провідними державами світу за встановлення власного домінування в інформаційному просторі і право розповсюдження необхідних соціально-політичних концепцій серед населення як своєї країни, так і інших держав» (використання за кордоном мережі Інтернет в інтересах ведення інформаційних війн) [3].

Іншими словами, об'єктивно зростаюча глобальність інформаційної сфери призводить до того, що створювана інформаційно-комунікаційна інфраструктура країни та національні інформаційні ресурси виявляються об'єктами, вельми уразливими для впливу з боку геополітичних конкурентів, терористичних організацій, кримінальних груп і окремих зловмисників. Тому на сьогодні цілком природно постала проблема контролю та подальшого врегулювання відповідних взаємовідносин шляхом побудови надійної системи безпеки інформаційного простору, відсутність якої може призвести до втрати політичної незалежності будь-якої держави світу, адже йтиметься про фактичний програш нею змагання невійськовими засобами та підпорядкування її національних інтересів інтересам протиборчої сторони.

У 2014 р. Україна зазнала прямої агресії з боку Російської Федерації. Спочатку було анексовано Автономну Республіку Крим, згодом через пряме втручання Росії та підтримку сепаратистських рухів виникла загроза втрати ще двох територіальних одиниць – Донецької та Луганської областей. Водночас ще задовго до загострення ситуації, що перетворилася у збройне протистояння, проти України велась зовнішня інформаційна агресія.

Відсутністю або недотриманням чіткої інформаційної стратегії Україна й до цього часто програвала на інформаційному фронті, що, власне, і поставило на сьогодні під загрозу національні інтереси держави в глобальному інформаційному просторі. Так, у Рішенні Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2014 р. «Про заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України» було чітко визначено факт поширення Російською Федерацією недостовірної, неповної, упередженої інформації про Україну та намагання маніпулювання суспільною свідомістю в Україні та за її межами [4]. Як і кожен критичний момент в історії, ця зовнішня інформаційна агресія оголила найслабкіші місця в питанні захисту українських інтересів.

Фактично в Україні впродовж усіх років незалежності питання інформаційної безпеки залишалось маргіналізованим. Те, що вся попередня українська влада не достатньо дбала про позитивний імідж країни та кіберпростір, можна зрозуміти з інформації, котру оприлюднило видання «Коментарі» навесні 2013 р. Відповідно до неї, близько 60 % згадувань в Інтернеті про Україну мали негативний зміст, 15–20 % – нейтральний і лише 20–25 % – позитивний. Себто Україна зовсім не дбала про свій вигляд в очах світу, тому й програвала майже всі можливі інформаційні кампанії.

Україна неодноразово ставала жертвою інформаційних атак. Інформаційні операції проти нашої держави стосувалися різних сфер: історії, політики, економіки та ін. Найвідоміші стосувалися українських радарних систем «Кольчуга»; Євро-2012; газових війн з Росією, спробою України вступити до НАТО у 2008–2009 рр. тощо. У всіх цих випадках Україна була об'єктом інформаційних операцій, а не суб'єктом. Це означає, що вона була і залишається прекрасною мішенню для таких атак, за допомогою яких інші країни мають змогу реалізувати свої інтереси на наших просторах. Власне, це була й одна з причин неможливості миттєво відбити потужні інформаційні впливи вже під час кримських подій, адже сусідня країна не один рік готувалася до цих дій, постійно вдосконалюючи методи та інструменти. Крім того, у пошуках основних причин вразливості інформаційного простору України до зовнішніх інформаційних впливів більшість дослідників також наголошують на нестабільності політичної ситуації в країні, відсутності дієвої державної політики у сфері інформаційної безпеки, вагомому соціокультурному впливі інших держав, відсутності потужного державного регулятора в питанні інформаційної безпеки, відсутності українського іномовлення, котре могло б доносити позицію України в усі кутки світу та формувати її позитивний імідж.

Необхідно також враховувати, що, крім протиборства із зовнішнім агресором, в Україні завжди залишалась актуальною протидія внутрішнім ворогам: проросійська «п'ята колона», що щільно розміщена в рядах політичної еліти, держорганів і силових структурах; протистояння амбіцій партійних лідерів, які штучно ділять суспільство (що сприймається ними винятково як електорат) за політичними уподобаннями; перевага регіональної ідентичності над державною; різноспрямований вплив лобістських груп, що відстоюють бізнес-інтереси олігархічних кланів; корумпований

та забюрократизований держапарат, який не сприяв, а, навпаки, гальмував на початкових етапах конфлікту розгортання та легалізацію патріотичного руху самозахисту тощо.

Саме наявність та активне функціонування внутрішніх ворогів і численних «агентів впливу» практично в усіх сферах життєдіяльності українського соціуму визначили найбільш уразливі сегменти для ефективного просування іноземної пропаганди по лінії комунікативних зв'язків «влада – влада», «влада – громадянське суспільство» і «влада – бізнес». Відповідно, основними складовими інформаційної агресії стали елементи суспільно-політичного впливу – політичні партії та організації з урядовим фінансуванням Росії, організації російських співвітчизників в Україні тощо; елементи соціального тиску – громадські організації проросійського спрямування (козачі дружини, патріотичні організації, російські земляцтва, товариства російської історії та культури); медійний сегмент – телеканали, FM-радіостанції, друковані видання, а також інтернет-простір.

Яскравим проявом деструктивного впливу організацій та структур – агентів пропаганди в політичному просторі стала діяльність окремих політичних партій, місцевих органів державної влади, політичних лідерів і посадовців, які, з одного боку, представляли інтереси осіб, які перебували в російському міфологічному полі, а з іншого – вели активну пропаганду цих ідей у розрахунку на розширення своєї соціальної бази. Наприклад, політичні партії проросійського спрямування (Опозиційний блок, КПУ, ПСПУ, «Родина», «Русский блок», «Единая Россия», «Справедливая Россия», КПРФ), місцеві громадські організації («Русичи» та «Русский мир» у Луганську, «Оплот» у Харкові, «Куликове поле» в Одесі, «Русская община Крыма», «Севастополь – Крым – Россия», «Евразийский союз молодежи» в Криму), у східних регіонах провідниками іноземної пропаганди стали й органи місцевої влади, які частково вливалися в сепаратистсько-терористичні структури (Донецька міська рада, Луганська обласна рада). Цей пул організацій створювався систематично із середини 2000-х років зусиллями Росспівробітництва та Фонду «Русский мир». На початку 2014 р. ці структури виступили єдиним фронтом на підтримку російської агресії та процесів дезінтеграції України.

Окремо необхідно згадати регіони компактного проживання національних меншин, що активно продовжують підтримуватися проросійськими

ультранаціоналістичними рухами із сусідніх країн: болгари (Одеська, Запорізька, Миколаївська області) – ксенофобська націоналістична партія «Атака»; угорці (Закарпатська область) – ультранаціоналістична партія «Йоббік»; румуни (Чернівецька та Закарпатська області) – партія «Велика Румунія».

Наявність цих та інших негативних чинників потребувала відповідної протидії як з боку органів державної влади, політичних партій і рухів, так і численних громадських організацій та об'єднань. У контексті інформаційного протистояння на Президента України та вищі органи державної влади покладалася вирішальна роль у відстоюванні вітчизняних інтересів не лише всередині країни, а й на міжнародній арені. У січні 2015 р. Президент П. Порошенко підписав Указ «Про введення в дію Рішення Ради національної безпеки і оборони України “Про надзвичайні заходи протидії російській загрози та проявам тероризму, що підтримуються Російською Федерацією”» (від 25 січня 2015 р.). Згідно з Рішенням органам державної влади було доручено вжити невідкладних заходів щодо припинення російської інформаційної агресії, здійснюваної з використанням іноземних і вітчизняних засобів масової інформації; активізувати інформаційно-роз'яснювальну роботу з метою нейтралізації небезпечного впливу Росії на суспільно-політичну ситуацію в Україні та її окремих регіонах; організувати своєчасне і всебічне інформування української та міжнародної громадськості, зокрема, шляхом створення відповідних веб-сайтів, сторінок у соціальних мережах та інших інтернет-ресурсів.

При цьому формування антипропагандистської риторики органів державної влади передбачало й масштабні зміни інституційного ландшафту та правил гри в інформаційній сфері, що позначилося на створенні структур, покликаних відстоювати проукраїнські позиції, шляхом надання об'єктивної інформації про події в Україні, протидії негативним інформаційним впливам на українських громадян і негативізації міжнародного іміджу держави. До таких, зокрема, можна віднести Об'єднаний інформаційно-аналітичний центр «Єдина Країна», Інформаційно-аналітичний центр Ради національної безпеки і оборони України, Єдиний прес-центр з висвітлення АТО на базі СБУ, Український кризовий медіа-центр та ін.

Так, Об'єднаний інформаційно-аналітичний центр «Єдина Країна» [5] є офіційним інформаційним ресурсом поширення оперативних повідом-

лень представників органів державної влади, які мають сприйматися як офіційна позиція України щодо подій в країні, у тому числі російсько-українського протистояння. Центр докладає зусилля щодо єднання суспільства перед фактом внутрішніх економічних труднощів і зовнішніх воєнних загроз. Діяльність центру охоплює як цілодобове наповнення відповідного веб-ресурсу [6], так і підготовку інформаційно-аналітичного вісника «Єдина країна», покликаного допомогти широкому колу працівників мас-медіа зорієнтуватися в потоці суспільно важливої інформації, обрати орієнтири для висвітлення ключових подій сьогодення, протидіяти в інформаційній війні, розгорнутій проти України.

До основних завдань Інформаційно-аналітичного центру Ради національної безпеки і оборони України належать забезпечення аналітичного та прогнозного супроводження діяльності РНБО щодо здійснення координування діяльності органів виконавчої влади з питань національної безпеки в інформаційній сфері; підготовка пропозицій стосовно інформаційного супроводження діяльності органів виконавчої влади та правоохоронних органів щодо забезпечення стабілізації суспільно-політичної ситуації в Україні [7].

Єдиний прес-центр з висвітлення АТО [8] на базі Служби безпеки України створений з метою забезпечення інформування суспільства про перебіг антитерористичної операції. Для цього в цілодобовому режимі здійснюється моніторинг, підготовка текстових, відео- й аудіоматеріалів для засобів масової інформації, проводяться брифінги з метою поширення достовірної інформації.

Український кризовий медіа-центр (УКМЦ) [9] започаткований зусиллями провідних вітчизняних експертів у сфері міжнародних відносин, комунікацій та зв'язків з громадськістю і виконує функцію публічного майданчика для виступів представників української влади, експертів, представників міжнародних організацій та дипломатичного корпусу з оперативними заявами й аналізом ситуації в країні. Центр надає практично цілодобову підтримку всім представникам засобів масової інформації, які висвітлюють події в Україні. УКМЦ проводить щоденні брифінги, здійснює постійний моніторинг українських медіа та готує інфографіку з актуальних питань, у тому числі спільно з Міністерством оборони України щодо ситуації в зоні АТО. З 2014 р. було проведено понад 1400 прес-брифінгів, у яких

узяло участь понад 3000 спікерів, серед яких державні посадовці, дипломати, експерти та громадські діячі.

Діяльність цих структур передбачає в першу чергу роботу з контекстом, тобто зі змістом інформації, яка формує картину світу для людини та впровадження стимулюючих заходів для створення власного інформаційного продукту, зробленого на власному досвіді, з урахуванням власних цінностей та характеристик. Це свого роду втілення «стратегічних комунікацій» системи влади: з одного боку, інформування громадськості та форма звітності перед замовником-громадянином, а з іншого – чітке формулювання мети та постійний набір меседжів із приводу відстоювання національних інтересів держави. У такому комунікативному полі особливу роль починає відігравати й інформаційна діяльність громадянських структур, а саме в контексті здійснення моніторингу та оцінювання державної інформаційної політики; вироблення моделей ефективної організації інформаційного супроводу суспільно-політичних процесів, а також рекомендацій щодо стратегії й тактики їх втілення; моніторингу закордонного медійного простору та вироблення рекомендацій щодо державної інформаційної політики за кордоном (частково і її реалізації); ініціювання та здійснення програм візитів в Україну представників західних медіа для об'єктивного висвітлення подій в Україні тощо. Завдяки підтримці такого постійного зворотного зв'язку держави з інститутами громадянського суспільства підвищується й ефективність діяльності органів влади.

Яскравим прикладом такої взаємодії стала інформаційна діяльність Міністерства закордонних справ України, яке в межах своїх повноважень робить багато для того, щоб протидіяти антиукраїнським інформаційним кампаніям з використанням громадських каналів. Так, у соціальних мережах, серед громадськості, ЗМІ і дипломатичного корпусу України та країн дипломатичної присутності нашої держави поширюються аудіовізуальні матеріали, що являють собою доказову базу російської агресії в Україні, спростування фальшивих інформаційних повідомлень російських ЗМІ. Міжнародним партнерам систематично надаються фактологічні, відео- та фотодокументальні матеріали, які підтверджують пряму російську агресію, незаконний перетин українського кордону важкою технікою з території РФ. Із залученням громадських організацій проводиться ряд просвітницьких заходів, наприклад виставка трофейної військової техніки РФ

(лютий 2015 р., м. Київ); видання та розповсюдження (у тому числі на міжнародному рівні) «Чорної книги Кремля», підготовленої на основі даних місцевих органів влади щодо економічних і людських втрат в областях; розміщення матеріалів на доступних інформаційних платформах (<http://www.dokaz.org.ua/>; <http://mip.gov.ua/content/dokazi-dlya-gaagi.html>; <http://ukraineunderattack.org>). За минулий рік було здійснено за кордоном понад 2376 інформаційних і публічних заходів.

Вагомим кроком у врегулюванні інформаційно-політичного дискурсу стала заборона діяльності ряду проросійських партій та прийняття Закону України «Про засудження комуністичного і націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні і заборона пропаганди їх символіки» (№ 317-19 від 09.04.2015 р.), який фактично усунув КПУ з політичного поля України та політичні партії, програмні цілі або дії яких спрямовані на пропаганду комунізму або націонал-соціалізму.

При цьому питання підвищення ролі партій у відновленні проукраїнських позицій не втрачає своєї гостроти, адже як активні учасники політичного процесу вони мають колосальний пропагандистський ресурс і основні канали інформаційного впливу, забезпечують інституціоналізацію політичної участі громадян і здатні мобілізувати широкі народні маси шляхом проведення зборів та інших зустрічей із громадянами, організації мітингів, походів, демонстрацій, пікетів; влаштування публічних дебатів, дискусій, круглих столів, прес-конференцій; оприлюднення в ЗМІ виступів, інтерв'ю, відеофільмів, аудіо- і відеокліпів, публікацій та повідомлень; розповсюдження своєї символіки, листівок, плакатів, друкованих матеріалів, розміщення інформації на носіях зовнішньої реклами; проведення концертів, вистав, спортивних змагань, різноманітних публічних заходів. Ідеться не лише виключно про передання партійних меседжів до громадськості, а й про готовність самих політиків відстоювати національний інформаційний суверенітет і коригувати свою та партійну інформаційну політику відповідно до зовнішніх викликів.

У контексті інформаційної політики формування цільової аудиторії та її потреб здебільшого відбувається під масштабним впливом ЗМІ (традиційні, електронні, Інтернет, соціальні мережі). Висвітлюючи ту чи іншу проблематику, вони не просто передають факти, а й, що головне, впливають на їх сприйняття аудиторією, тим самим формують конкретну думку

про подію чи явище, зумовлюють виникнення позитивних чи негативних емоцій. З початку інформаційної агресії російська пропаганда поширювалась як через сепаратистські, так і деякі національні й місцеві ЗМІ, а також численні соціальні медіа (Classmates.com, Facebook, Vk, Twitter, Writemore.ru, Reddit). Останні, зокрема, перетворилися не лише на простір побудови комунікативних зв'язків, а й стали об'єктом численних інформаційних атак з метою дискредитації як особистих, так і державницьких інтересів. В Україні частка мережевих комунікацій становить на сьогодні чи не найбільший і найвагоміший сегмент інформаційного простору держави, адже нині в мережі представлено більшість державних органів, урядових і громадських організацій, бізнес-структур. Спільним для них є те, що в умовах зовнішньої інформаційної агресії всі вони є потенційними жертвами таких засобів впливу, як тролінг, фейк, спам, флуд, офтоп, бот тощо, які можуть містити численні заклики антидержавницького характеру, або ж спонукання до масових протестних рухів. Крім того, соціальні мережі являють собою своєрідну базу даних, тому постійно перебувають у зоні ризику вірус-атак.

Так, Україна увійшла до топ-15 країн з найбільшою кількістю DDoS-атак. Ці дані отримала компанія Kaspersky Lab під час аналізу внутрішньої статистичної інформації за перші три місяці 2015 р. Кількість DDoS-атак з використанням ботнетів в Україні збільшилася порівняно з попереднім аналогічним періодом і становила 122. Усього в I кварталі 2015 р. кіберзлочинці здійснили понад 23 тис. DDoS-атак із застосуванням ботмереж на ресурси, розташовані в 76 країнах [10]. Як стверджує З. Циренжапов, «одним із основних інструментів деструктивного інформаційного впливу в умовах інформаційної агресії стали саме соціальні мас-медіа, оскільки об'єктами руйнування стали ціннісні орієнтири суспільства, національний менталітет, суспільний ідеал тощо. У зв'язку з цим однією з найважливіших цілей державної інформаційної політики необхідно визнати формування механізмів інформаційно-комунікативної протидії негативному впливу ззовні» [11].

У контексті цього механізм впливу громадськості на соціальні медіа сьогодні найбільш оперативно спрацьовує саме у випадку моніторингу та оперативного реагування активної аудиторії, блогерів, медіа-активістів і простих користувачів Інтернету. Це проявляється в таких сферах:

– активність звичайних користувачів – взаємодія громадськості зі ЗМІ відбувається через коментарі на сайтах та в соціальних мережах. Складність цього методу в тому, що б знати напевно, хто є справжньою людиною, а хто ботом. Крім того, пересічний користувач не завжди може виявити обман чи маніпуляції в медіа;

– блогери, які пишуть про ЗМІ. Їхня діяльність часто недооцінюється, проте сьогодні можна сказати, що їхня роль у суспільстві стрімко наближається до ролі журналістів. В Україні діяльність блогерів ніяк не визнається офіційно й не регулюється на законодавчому рівні. Блогери та медіа-активісти впливають на медіа-середовище різними доступними методами. Починаючи від написання постів чи окремих блогів про певний медіа-ресурс до відвертого тролінгу. Усе частіше аудиторія таких блогерів у соціальних мережах чи не більша від аудиторії самих ЗМІ;

– проекти, які критикують ЗМІ, політиків, блогерів, журналістів популярними сьогодні стають проекти, які намагаються критикувати різних представників медіа-сфери. З іншого боку, є тонка грань між маніпуляцією та реальною критикою, коли блогери намагаються дискредитувати владу чи журналістів;

– громадські організації, які контролюють ЗМІ (Інститут масової інформації, «Телекритика», MYMEDIA) – це ресурси, які займаються постійним моніторингом та аналізом ЗМІ, працюють з рівнем освіченості журналістів та якості їхніх матеріалів. Контроль від цих організацій систематичний, але такий оперативний, як у випадку з активними користувачами мережі;

– залучення користувачів мережі до контролю ЗМІ – прикладом може бути конкурс «Лови джинсу», який проводив Інститут масової інформації. У 2014 р. під час проведення парламентських виборів 2014 р. на конкурс було надіслано понад 550 матеріалів із 17 областей України. Метою конкурсу було популяризувати ідеї критичної оцінки медіа та підвищення медіа-грамотності населення;

– «економічні санкції», спрямовані проти ЗМІ. Можливість не купувати, не читати, не дивитися певне медіа, таким чином оголошуючи бойкот їхнім власникам. Найвідоміші випадки – акції, організовані громадськістю проти газети «Вести», бойкот російського кіно та серіалів.

Оскільки сферу мережевих комунікацій складно відслідковувати виключно методами державного регулювання, то особливого значення у відстою-

ванні вітчизняних позицій у цьому сегменті набувають медійні ініціативи громадських організацій та різноманітних об'єднань [12], як приклад:

1. Український кризовий медіа-центр (<http://uacrisis.org/ua>) – покликаний надавати світовій спільноті об'єктивну інформацію про події в Україні, виклики й загрози національній безпеці, зокрема у військовій, політичній, економічній, енергетичній, гуманітарній та інформаційній сферах. Центр надає підтримку всім представникам засобів масової інформації, які висвітлюють події в Україні, проводить щоденні брифінги, розсилає матеріали про українські події на адреси редакцій та журналістів світових ЗМІ.

2. Euromaidan Press (<http://euromaidanpress.com>, <https://www.facebook.com/maidanpr?fref=photo>) – фокусується на українських новинах і подіях, містить статті експертів, переклади з місцевих медіа, прагне бути «мостом між Україною та англomовним світом». Містить окремі рубрики, присвячені політиці Росії та інформаційній війні.

3. «Інформаційний спротив» (<http://sprotyv.info/ru>) – протидія зовнішнім загрозам в інформаційному полі, які постають перед Україною в різних сферах: воєнній, економічній, політичній та інформаційній. ІС функціонує як ініціатива неурядової організації «Центр воєнно-політичних досліджень» (м. Київ). Ресурс оперативно інформує про події в Україні, надає аналітику, підготовлену власними й запрошеними українськими та іноземними експертами з неурядових і державних організацій.

4. «Лікбез. Історичний фронт» (<http://likbez.org.ua>) – метою проекту є створення багатомовного інтернет-ресурсу, на якому б містився достатній обсяг інформації з історії України, формування Української держави, витоків українсько-російських конфліктів. На сайті публікуються матеріали, присвячені суперечливим питанням українсько-російських відносин, спростовуються негативні стереотипи та переколювання фактів української історії.

5. Boycott Russia Today (<https://www.facebook.com/boycotrussiatoday>) – вимога заборони в США трансляції каналу Russia Today, допоки він не припинить показувати антиукраїнську пропаганду. Поширює статті, що викривають пропаганду.

6. StopFake (<http://www.stopfake.org>) – перевірка та спростування спотвореної інформації й пропаганди про події в Україні, яка поширюється в ЗМІ. Сайт має російську та англійську версії.

7. «Українські кібервійська» (<https://www.facebook.com/eugene.dokukin>) – «кібербатальйон» для проведення оборонних і наступальних операцій в Інтернеті, для протидії сепаратистам і терористам та протидії інформаційній війні проти України. Блокування рахунків терористів, блокування сайтів, що поширюють терористичні гасла, фіксація переміщення російської військової техніки.

8. TrolleyBust.com (<http://trolleybust.com>) – відстеження та блокування інтернет-тролів, ботів та інших джерел антиукраїнської пропаганди. У просуванні зовнішніх негативних меседжів в українському інтернет-просторі особливої популярності набули саме боти (імітація діяльності людини в мережі), які постачають коментарями сайти для всіх популярних медіа країни, а також найпопулярніших інтернет-ресурсів суспільно-політичного спрямування. Основна тематика дописів і коментарів, як правило, стосується зовнішньої політики України й США, військових дій на Сході України, конфліктів між українськими владними та бізнесовими структурами, діяльності окремих політичних лідерів тощо.

Крім того, у рамках мережевого сегмента інформаційного простору за участі ЗМІ та громадських організацій здійснюється інформаційне просування України у світі шляхом створення якісних іншомовних версій сайтів провідних українських телеканалів з онлайн-трансляціями; створення інтернет-ресурсів, які містять вичерпні та оновлювані на постійній основі дані про участь російських регулярних військ і найманців у агресії проти України, зокрема з іншомовними версіями; інформування громадськості щодо програм прес-турів для іноземних журналістів; налагодження контактів українських журналістів із представниками російської регіональної та місцевої преси з метою надання альтернативних точок зору на події в Україні; проведення інтернет-конференцій з лідерами думок в експертних середовищах різних країн тощо.

Поряд з активним використанням інтернет-простору російський пропагандистський дискурс активно поширюється і в медіа-просторі, зокрема українськими телеканалами, афілійованими з бізнесово-політичними групами, орієнтованими на співпрацю з країною-агресором. Попри інформаційну агресію в українському мас-медійному просторі в 2014 р. продовжував функціонувати низькоякісний та пропагандистський російський контент. Спільнота «Бойкот російського кіно» провела 17-годинний

моніторинг ефіру десяти провідних українських телеканалів. За підрахунками активістів, частка російського телепродукту на українському ТБ перевищувала 40 %, що фактично дорівнювало обсягам українського телепродукту та майже у 2,5 раза перевищувало обсяги телепродукту з інших країн (див. рисунок) [13].

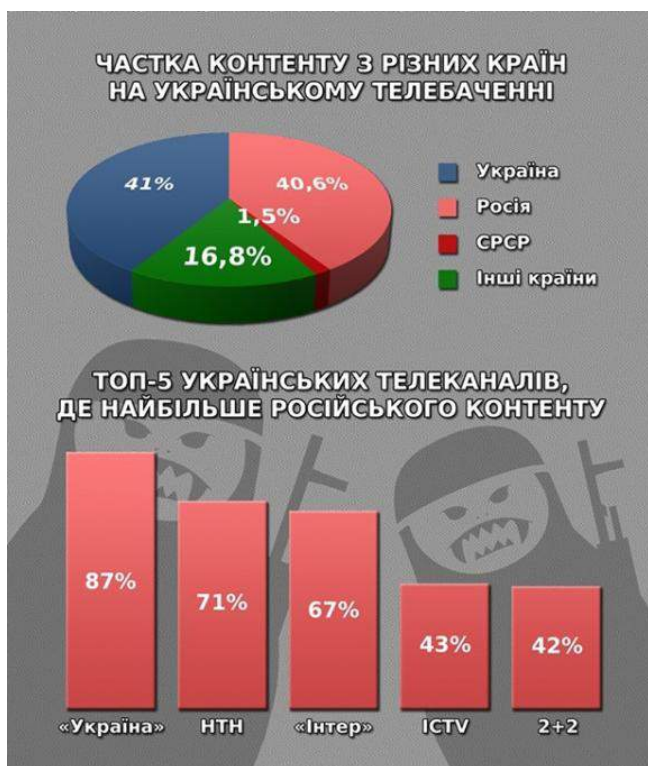

Рис. Частка іноземного контенту на українському ТБ

Джерело: http://espresso.tv/news/2014/09/30/sytuaciya_z_kilkistyuu_rosiyskoho_kontentu_na_ukrayinskykh_ekranakh_pohirshylasya___doslidzhennya

З метою нагляду за дотриманням законів України у сфері телерадіомовлення, здійснення регуляторних повноважень щодо аудіовізуальних ЗМІ, а також забезпечення інформаційного суверенітету України, зокрема, з

питань поширення суспільно важливої інформації в Україні та за її межами, функціонування державних інформаційних ресурсів, у 2014 р. було створено Національну раду з питань телебачення і радіомовлення та Міністерство інформаційної політики. Унаслідок численних домовленостей та експертних оцінок з метою захисту інформаційного простору від зовнішнього інформаційного впливу було обмежено ретрансляцію 19 російських телеканалів у зв'язку з підтримкою ними анексії Криму, пропагування війни та насильства в Україні. Ретрансляція шести російських каналів на території України була тимчасово заборонена ухвалами Окружного адміністративного суду м. Києва: «Первый канал. Всемирная сеть», «РТР-Планета», «НТВ-Мир», «Россия-24», TVCI і РБК-ТВ. Ще 13 каналів були обмежені в поширенні на території України рішеннями Національної ради з питань телебачення і радіомовлення: «Россия-1», НТВ, ТНТ, «Петербург-5», «Звезда», РЕН-ТВ, Life News, Russia Today та «История». На сьогодні ж «патріотично налаштовані провайдери» самі відстежують рішення Нацради про визнання каналів неадаптованими до умов українського законодавства та невідповідними до умов Європейської конвенції, самі переглядають ці канали, визначають, наскільки їх трансляція потрібна, і вимикають їх. З подібною метою створюються також громадські інспекції з аналізу вітчизняного телерадіомовлення, до яких входять депутати міських рад, представники громадянського сектору та ЗМІ.

Вагомим кроком у врегулюванні медійного питання стало також підписання у квітні 2015 р. Президентом України П. Порошенком Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту інформаційного телерадіопростору України» (№ 1317 від 05.02.2015 р.) [14], який передбачав заборону російських фільмів і серіалів, герої яких представляють ті чи інші силові структури, або ті, які пов'язані з цими відомствами сюжетно, а також усю російську кінопродукцію, випущену починаючи від 1 січня 2014 р., що мало підштовхнути великих гравців медіа-ринку, розпочати процес саморегуляції в медіа.

Актуальність цього рішення посилювалася тим, що український соціум почав активно гуртуватися на фоні загрози зі Сходу, що стало додатковим поштовхом для впорядкування вітчизняного інформаційного простору, зокрема медіа-простору. На початок 2015 р. частина телеканалів уже відмовилася від російського медіа-контенту, який всіляко глорифікує

російську та радянську армії, транслює кремлівський погляд на історію та сучасність, артикулює та насаджує цінності сусідньої держави-агресора. Варто пам'ятати, що російський медіа-продукт здебільшого не створений лише заради розваги аудиторії, а з чіткою пропагандистською метою. Звісно, ідеться не про абсолютне вилучення російського медіа-контенту з українського інформаційного поля, проте має відбутися збалансування його кількості порівняно з національною присутністю в інформаційному просторі України. І це має стосуватися не лише медіа, а й усіх інших сфер: культурної, економічної, політичної тощо. «При цьому українським медіа потрібно чіткіше позиціонувати себе як власне медіа; не допускати свого перетворення на ЗМІ; активніше насичувати інформаційне поле правдивою та перевіреною інформацією; урізноманітнювати поширювані повідомлення (подією, узагальнювальною, аналітичною тощо інформацією); істотно підвищити оперативність реагування на події й оперативність подаваної інформації; активніше диференціювати форму подачі залежно від каналу інформації (Інтернет, газета, радіо, телебачення)» [15].

Таким чином, крім захисної реакції, українська влада має використовувати й тактику контратак в інформаційному просторі. Особливу увагу, з конкретними прикладами потрібно привертати до тієї тематики, на котру цивілізований світ реагує вкрай болюче: ксенофобія, вияви неонацизму та фашизму, антисемітизму, порушення прав національних меншин, себто все те, у чому звинувачують Україну і що насправді куди більше притаманне саме країні-агресору.

Заборона російських телеканалів – один з потрібних, але далеко не єдиний необхідний крок в умовах нинішнього інформаційного простору. Усупереч цій забороні північні й окуповані райони й далі «ловлять» ворожі хвилі, а при переході з аналогового мовлення на цифрове російське телебачення все ще може стати потужним джерелом інформації. Так, російські телеканали в основному доступні за допомогою супутникової антени та кабельного ТБ (відповідно 42 та 38 % від тих, хто може їх приймати), а 6 % дивляться їх через Інтернет. Тому на сьогодні головними заходами, які дають змогу протистояти маніпулятивним впливам російських ЗМІ, можна вважати регулярні брифінги державних посадовців з найбільш «гарячих» питань, де пояснюється справжня ситуація та розвінчується брехня; створення на провідних телеканалах програм з метою протидії інформаційній

агресії; формування російськомовного проукраїнського теле- і радіомовлення, адаптованого для східних і південних регіонів України.

Таким чином, військова агресія стала саме тим продуктом, який по краплині створювався в тому числі й з використанням багаторічних інформаційних впливів. Анексувати Крим і захопити частину Східної України не становило особливих проблем зокрема або й насамперед тому, що населення цих територій було готове це прийняти. Майже повна відсутність україномовних ЗМІ та книг на фоні систематичного зомбування російськими медіа та проросійською владою сформувало в людей певний спосіб мислення, побудований на використанні стереотипних штампів, формулювань і уявлень, зруйнувати які в короткий термін просто неможливо. Тому найбільша проблема нині полягає в побудові адекватної інформаційної політики, що, на думку А. Манойло, дало б змогу «підготувати суспільство до активної протидії інформаційно-психологічній війні; протидіяти інформаційно-психологічним загрозам на державному рівні з активною участю інститутів громадянського суспільства; здійснювати цілепокладання, формування організаційної структури, методичне та ресурсне забезпечення системи державного управління за критеріями випереджаючого розвитку порівняно з системою здійснення інформаційно-психологічної агресії (війни); адекватно протистояти інформаційно-психологічній війні як постійному соціальному явищу (конфлікту)» [16].

Неодмінною умовою успішності реалізації закріплених положень має стати розгалужена система інститутів, здатних організувати та підтримати кампанії у форматі протидії зовнішній інформаційній агресії. До таких інститутів необхідно віднести:

- керівні та координуючі структури (різні державні органи, агентства національної безпеки, силові структури);
- інформаційні агентства, контрольовані державою та використовувані нею для просування своїх інформаційних цілей як усередині країни, так і на міжнародній арені;
- мережа джерел постійного інформування на певній території (резидентура або інші джерела інформування, що постійно перебувають за межами країни);
- окремі ЗМІ, що перебувають під контролем уряду та беруть участь у забезпеченні його інформаційних цілей;

- вітчизняні та зарубіжні групи інтересів;
- агенти впливу;
- наукові конференції, використовувані як механізм вираження думок експертного співтовариства для захисту інтересів держави; окремі міжнародні організації, що перебувають під контролем окремої національної держави.

Таким чином, захист інформаційного простору України, особливо в умовах неоголошеної війни, є важливою складовою національної безпеки країни. Тож ефективно протистояти інформаційним загрозам може лише добре організована державна система забезпечення інформаційної безпеки, що повинна здійснюватися за повної взаємодії органів влади, мас-медіа та інститутів громадянського суспільства. Злагоджена та скоординована робота такого типу інститутів забезпечує високу ефективність досягнення політичних цілей держави, її інформаційну безпеку. В умовах, коли негативний вплив інформаційної пропаганди іноземних і вітчизняних ЗМІ посилюється, україноцентричними є інформаційна обізнаність і консолідація українського суспільства навколо ідеї української державності. Перед Україною стоїть завдання об'єднання багатоетнічного українського суспільства в єдину політичну націю з високим рівнем національної свідомості. Оскільки інформаційна діяльність засобів масової інформації буде й надалі незмінно зростати та посилюватися, впливати на всі сторони життєдіяльності суспільства та держави, завдання полягає в тому, щоб ця діяльність відповідала українським національним інтересам, була включена до стратегії розвитку інформаційного простору та сприяла утвердженню незалежної Української держави.

4.3. Еволюція поглядів на проблему інформаційної безпеки в контексті розвитку інформаційних технологій

Інформаційна війна проти України з боку Російської Федерації розпочалася задовго до початку відкритої фізичної агресії цієї країни. Нині через професійне використання пропагандистських прийомів, які застосовувалися ще за часів фашистської Німеччини, 32 % мешканців РФ

вважають Україну ворогом, що загрожує Росії, тобто ставлять її на друге місце (після США) у рейтингу потенційних ворогів, а 81 % підтримують політику В. Путіна [17].

Зі свого боку Г. Касьянов, професор, керівник відділу сучасної історії та політики Інституту історії України, наголошує, що інформаційна війна з Україною з боку Росії стартувала не з початком військової агресії, а набагато раніше – з 2007 р. (це збігається, до речі, з роком заснування фонду «Русский мир»). «Я про це можу судити по своїй галузі – історії. Російські історики, урядові та неурядові організації почали системну активну діяльність, спочатку використовуючи історичні дати, пов'язані з іменами Бандери, Шухевича», – зазначив він [18].

Як стверджує В. Лизанчук, «відкриті джерела розповідають, що проти України працює десять потужних медіа-груп Російської Федерації, тисячі найнятих фізичних осіб, для яких журналістика – не творчий процес, а вигідний бізнес» [19].

Загалом фахівці виокремлюють такі основні методи інформаційної агресії проти України:

1. Дезінформування та маніпулювання.
2. Пропаганда.
3. Диверсифікація громадської думки.
4. Психологічний та психотропний тиск.
5. Поширення чуток.

Набір складових інформаційної агресії проти України, таким чином, дає підставу для висновку про те, що глибина впливу на об'єкт інформаційного тиску досягає тих рівнів, при яких потрібно вже говорити про ведення інформаційно-психологічної війни. Така війна орієнтована на знищення ментального імунітету, властивого цій нації, витіснення відповідних ментальних установок і підміну їх іншими, що відповідають інтересам агресора.

У статті «Усі брешуть. Конфлікт в Україні і трансформація російських медіа» Д. Догерті, колишньої журналістки CNN, що була опублікована Центром Шоренштейн із питань медіа, політики та суспільної політики (The Shorenstein Center on Media, Politics and Public Policy) при Гарвардському університеті, аналізуються процеси, що відбувалися в російських ЗМІ за останні роки, формування основ нинішньої російської пропаганди. Д. Догерті зазначає, що сьогодні російська пропаганда використовує як

традиційні методи – дезінформацію, напівправду й навішування ярликів, так і величезну кількість сучасної інформаційної зброї, включаючи електронні ЗМІ, цифрові комунікації, блоги та соціальні мережі [20].

Зі свого боку представник групи «Інформаційний спротив» В. Гусаров стверджує, що інформаційні атаки Кремля спрямовані на те, щоб підтримувати ескалацію конфлікту на Сході України, чинити тиск на українське керівництво з метою змусити його приймати московський сценарій з урегулювання конфлікту.

Експерт групи «Інформаційний спротив» виокремлює напрями, на яких ці атаки зосереджуються:

- нав'язування точок зору про неспроможність української влади керувати державою та приймати раціональні рішення;
- формування негативних суджень про воєнно-політичне керівництво України та про те, що хаотичні бойові дії призводять до невинуватих жертв серед сил АТО;
- поширення поглядів про те, що українська армія на Сході України деморалізована та неспроможна вести бойові дії, а також про недовіру особового складу до керівництва тощо.

В. Гусаров також пояснює, що цільовою аудиторією Кремля нині є населення РФ, російськомовна діаспора за кордоном, населення України, у тому числі в окупованих районах Донбасу, громадяни західних країн, а також країн БРІКС та Митного союзу, близьких Росії за політичними поглядами. Експерт резюмує, що сьогодні основну частину інформаційних заходів має взяти на себе влада та дипломатичний корпус за безумовної підтримки медіа [21].

Загалом можна констатувати, що в інформаційній війні проти України Росія застосовує практично весь арсенал впливу на свідомість людей. І, як наслідок, замість «братнього народу» в часи Радянського Союзу, українці для пересічного росіянина тепер постають «бандерівцями», «американськими маріонетками», ворожим народом. Відповідно змінилося і ставлення українців до росіян, адже такої масованої інформаційної атаки не було ні в часи «газових» чи торговельних воєн, ні у будь-які інші періоди загострення українсько-російських відносин.

На початку АТО експерти наголошували, що Україна програє інформаційну війну. Сьогодні вони констатують, що не відбулося ніяких

радикальних змін, і наполягають, що створювати стратегії протидії інформаційній агресії та втілювати їх у життя потрібно негайно.

Але не можна говорити, що за час ведення інформаційного конфлікту нічого не було зроблено. Позитивних зрушень хоч і недостатньо, але вони є. Зростає вплив в інформаційному протистоянні з РФ українського Кризового медіа-центру, інформаційно-аналітичного центру РНБО та прес-служби АТО, телеканалу Ukraine today, громадського руху «Інформаційний спротив» тощо.

Також Президент України П. Порошенко підписав указ про введення в дію Рішення РНБО «Про надзвичайні заходи протидії російській загрозі та проявам тероризму, підтримуваним Російською Федерацією».

Згідно з Рішенням РНБО уряду доручено вжити за участі Національної ради з питань телебачення і радіомовлення невідкладних заходів щодо припинення російської інформаційної агресії, здійснюваної з використанням іноземних і вітчизняних засобів масової інформації. Службі безпеки України, зокрема, доручено активізувати інформаційно-роз'яснювальну роботу з метою нейтралізації небезпечного впливу Росії на суспільно-політичну ситуацію в Україні та її окремих регіонах; організувати разом з місцевими органами виконавчої влади у двотижневий термін своєчасне та всебічне інформування населення Дніпропетровської, Донецької, Запорізької, Луганської, Миколаївської, Одеської, Харківської, Херсонської областей і Києва про порядок дій в умовах загрози здійснення терористичного акту, зокрема шляхом створення відповідних веб-сайтів, сторінок у соціальних мережах.

Доручення отримали також МВС, РНБО, Державна фіскальна служба, Держслужба фінансового моніторингу, голови Донецької та Луганської обласних державних адміністрацій [22].

Нині в державі активно дискутується питання, як розширити інформаційний вплив України.

«Перше, що ми маємо зробити, – вважає міністр інформаційної політики України Ю. Стець, – це залучити експертів з питань інформаційної безпеки, у тому числі іноземних, для розробки Концепції інформаційної безпеки. У травні ми плануємо представити її на обговорення суспільства, до вересня документ зможуть вивчити народні депутати, щоб восени розглянути його в парламенті. Я сподіваюсь, що до кінця року цю концепцію зможуть ухвалити... Нам потрібен телеканал іноземного мовлення. Те, що

свого часу зробив Євросоюз, створивши Euronews. Завдяки йому ми зможемо швидко доносити інформацію про те, що відбувається не тільки на Сході України, а й взагалі в державі. Україна має говорити назовні одним голосом, незалежно від того, яку силу представляє той чи інший політик» [18].

На думку ж експерта Центру дослідження Росії Д. Богуша, для початку треба поділити цільову аудиторію на п'ять напрямів: окупована територія Донбасу, зона проведення АТО, вільна Україна, Росія та світ. Для кожного з цих напрямів потрібно розробити схему діяльності й працювати відповідно до цієї схеми. Для ефективної протидії російській пропаганді теж потрібен чіткий план дій, зазначає експерт. «По-перше, потрібен професійний замовник від влади, але нині його немає, далі системність підходу, сила сигналу та максимальне охоплення. Нам потрібно думати охоптом, не просто зробити якийсь цікавий ролик в Інтернеті, треба мати серйозне охоплення, щоб достукатися до тих територій, які нам потрібні. Далі – блокування російського сигналу для цільових аудиторій, і це вже робиться, пройшов уже рік цієї агресії, і нині почали закривати російські канали, забороняти російські серіали тощо», – наголошує Д. Богуш [23].

Загалом експерти відзначають, що Україна ніколи не приділяла інформаційній проблематиці стільки уваги, скільки їй приділяли США та Росія. Відповідно, не була сформована своя теоретична, наукова, а відтак і правова бази, які би стали основою для формування державної інформаційної політики, у тому числі й безпекової. Відсутні конкурентні аналітичні розробки та серйозні дослідження. Не сформована власна школа науковців і дослідників (у тому числі й медіа-дослідників) із цієї проблематики. Ті праці та наукові розробки, які існують, здебільшого або втратили актуальність, або відірвані від реалій, їх неможливо застосувати на практиці. У владі відсутні кадри, здатні системно осмислити весь комплекс завдань, який стоїть перед державою в контексті захисту власних інформаційних інтересів [24].

Загалом можна констатувати, що інтенсивність російської пропаганди зростала з розгортанням воєнних дій на Сході України. Українська влада, зі свого боку, попри відсутність відповідних практик, змушена була віднайти механізми реагування. Вони не завжди були вдалимими, оскільки базувалися на політиці заборон. Це давало додатковий козир у руки російським

пропагандистам на Заході, а також у роботі з населенням окупованих територій. Більше того, спричинило критику міжнародних медійних організацій, покликаних захищати свободу слова.

До таких рішень можна віднести:

1. Створення Міністерства інформаційної політики.

2 грудня 2014 р. було створено Міністерство інформаційної політики. Міністром став колишній керівник 5 каналу, депутат від Блоку Петра Порошенка Ю. Стець. Створення цієї структури поділило практично навпіл громадську спільноту: частина вважала, що потрібна структура, яка буде боротися з російською пропагандою, інша частина висловлювала побоювання, що міністерство займатиметься цензуруванням українських ЗМІ. Україна також зазнала репутаційних втрат на міжнародному рівні – створення цього міністерства засудили представники міжнародних організацій. Наприклад, з різкою критикою (на момент його створення) виступила Д. Міятович, представниця ОБСЄ з питань свободи ЗМІ.

Поки що діяльність цього міністерства не відзначилася значною результативністю. Як негативний приклад можна навести створення Інформаційних військ України. Проект із перших же днів набув скандальності, після того як у мережу потрапила інструкція про створення підставних акаунтів.

2. Заборона трансляції російських телеканалів.

У 2014–2015 рр. в Україні було обмежено ретрансляцію 19 російських телеканалів у зв'язку з підтримкою ними анексії Криму, пропагування війни та насильства в Україні. Ретрансляція шести російських каналів на території України була тимчасово заборонена ухвалами Окружного адміністративного суду м. Києва.

У Нацраді пояснили, що вони не забороняють канали, а приймають рішення про наявність ознак того, що канал є неадаптованим до українського законодавства й суперечить Європейській конвенції про транскордонне телебачення. Визнання каналу таким, що суперечить Європейській конвенції та українському законодавству, означає, що провайдери не мають права його поширювати у своїх мережах. Натомість зміст російського телеканалу «Дощ» було визнано Нацрадою таким, що відповідає Європейській конвенції та законодавству України.

Тим не менше російські телеканали залишилися доступними в Інтернеті, через супутник, а також їх трансляція тривала на окупованих

територіях. Більше того, на Сході та Півдні населення продовжує дивитися російські телеканали: так, близько третини опитаного населення п'яти областей Сходу та Півдня України стверджують, що можуть приймати російський канал РТР, такий самий показник в НТВ та ОРТ, РБК «ловлять» 17 %. На територіях, не підконтрольних українській владі, цей показник зростає. Російські телеканали в основному доступні за допомогою супутникової антени та кабельного ТБ (відповідно 42 та 38 % від тих, хто може їх приймати). Шість відсотків дивляться їх через Інтернет.

3. Заборона російських серіалів.

2 квітня Президент України П. Порошенко підписав ухвалений Верховною Радою 5 лютого Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту інформаційного телерадіопростору України» (законопроект № 1317), який забороняє показ в Україні частини російських фільмів і серіалів. У Законі, зокрема, міститься така норма: «...заборона розповсюдження і демонстрування фільмів, що містять популяризацію або пропаганду органів держави-агресора та їхніх окремих дій, поширюється на розповсюдження та демонстрування будь-яких фільмів незалежно від країни походження, виробництва після 1 серпня 1991 р. Заборона трансляції фільмів, вироблених фізичними та юридичними особами держави-агресора, які не містять популяризації або пропаганди передбачених попереднім реченням органів та дій, поширюється на фільми, вироблені після 1 січня 2014 р.». Представники телеіндустрії побоюються, що зазнають фінансових втрат, також вони стверджують, що Закон містить широке поле для маніпулювання [24].

В. Іванов, президент Академії української преси, вважає, що «відповіді з українського боку важко назвати успішними. Ми намагаємося вести інформаційну війну за допомогою симетричних дій. У Криму відключають українські канали – ми теж саме робимо з російськими. Це свідомо програваний шлях. Відключення російських каналів проблеми не вирішує. Якщо вони б'ють наших журналістів, ми не повинні також вдаватися до подібних дій. Російські медіа діють на чужій території з чужою аудиторією – їм легше. Для українських медіа всі люди, навіть якщо вони мають якусь іншу, не популярну думку, – теж громадяни України, їх слід перетягувати на свій бік. Те, що відбувається в Криму, на Сході України – саме наслідок того, що значна частина людей цих регіонів вважає: їхню точку зору українські медіа

не презентують. Тобто ми діємо за логікою війни, але в цьому випадку у нас немає противника» [25].

Таким чином, інформаційна війна – це війна за свідомість, розум людей. Водночас війна інформаційно-психологічна – це війна за духовний світ, за духовно-ціннісні орієнтири людини та суспільства, це війна, у якій стійкість забезпечується ментальним імунітетом. У складних випробуваннях на своєму історичному шляху український народ гартував цей імунітет і він став запорукою національної самобутності українців.

Нинішній етап випробувань пов'язаний з розвитком інформаційних технологій, зростаючим впливом нових інформаційних масивів на людську свідомість, що прямо пов'язано з еволюцією ментальних установок особи та суспільства, із загрозою розмивання української ментальності та втратою національної самобутності. Особливо негативними такі впливи стають з розвитком технічних засобів і технологій інформаційних воєн – воєн нового інформаційного суспільства. У зв'язку з цим життєво важливою справою для нашого суспільства є швидка акліматизація до атмосфери нового суспільства, об'єктивної потреби ефективного використання інформаційних ресурсів, освоєння засобів протистояння інформаційній агресії.

Серед першочергових кроків, у яких практично одноставним є експертне середовище [24], називаються такі: напрацювання нової модерної законодавчої та нормативно-правової бази у сфері інформаційної політики; державна підтримка наукових розробок у сфері інформаційних технологій, інформаційної політики та інформаційної безпеки зокрема; стимулювання медіа-досліджень і моніторингу інформаційного простору; побудова нової комунікаційної стратегії влади, обов'язковими складовими якої мають бути комунікація з населенням (диференційований підхід до різних груп, різних регіонів); неконфліктна комунікація всередині влади; комунікація із зовнішнім світом; впровадження системи медіа-грамотності в школах і ВНЗ; перехід від політики заборон до політики стимулювання суспільно корисної діяльності в медіа-сфері.

Список використаних джерел до розділу 4

1. У Дніпропетровську за «круглим столом» обговорили як протидіяти інформаційній агресії [Електронний ресурс] // Новый формат. – 2014. – 1.08. – Режим доступу: <http://nf.dp.ua/2014/08/u-dnipropetrovsku-za-kruhlym-stolom-obhovoryly-yak-protidyaty-informatsiyuiy-ahresiyi>. – Назва з екрана.

2. Яким є рівень підтримки меседжів російської пропаганди у зоні конфлікту: соціологічне опитування [Електронний ресурс] // MediaSapiens. – 2015. – 20.03. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/research/yakim_e_riven_pidtrimki_mesedzhiv_rosiyskoi_propagandi_u_zoni_konfliktu_sotsiologichne_opituvannya. – Назва з екрана.

3. Кудряшов А. Использование за рубежом сети Интернет в интересах ведения информационных войн [Электронный ресурс] / А. Кудряшов. – 2011. – 16.06. – Режим доступа: <http://defpol.org.ua/site/index.php/ru/arhiv/alternativno/5986-2011-06-17-07-53-23>. – Загл. с экрана.

4. Про заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України : Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 квітня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0004525-14>. – Назва з екрана.

5. Концепція діяльності Об'єднаного інформаційно-аналітичного центру «Єдина країна» [Електронний ресурс] // Державний комітет телебачення і радіомовлення України. – 2014. – 31.03. – Режим доступу: http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=111479&cat_id=77135. – Назва з екрана.

6. Єдина країна : інформаційно-аналітичний центр [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrinform.ua/iac>. – Назва з екрана.

7. Про Інформаційно-аналітичний центр : Указ Президента України № 398/2014 від 12 квітня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.president.gov.ua/documents/17330.html. – Назва з екрана.

8. Інституційне забезпечення державної комунікативної політики: досвід країн Європи : аналіт. доп. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/public/File/2014_nauk_an_rozrobku/comunicat_depart.pd. – Назва з екрана.

9. Український кризовий медіа-центр [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uacrisis.org>.

10. Украина – в топ-15 стран с наибольшим количеством DDoS-атак [Электронный ресурс] // Internetua. – 2015. – 9.06. – Режим доступа: <http://internetua.com/ukraina---v-top-15-stran-s-naibolshim-kolicsestvom-DDoS-atak>. – Загл. с экрана.

11. Цыренжапов З. О. Информационно-коммуникативный потенциал имиджа Российского государства : автореф. дис. ... канд. полит. наук : спец. 10.01.10. – Журналистика (политические науки) / З. О. Цыренжапов. – Москва, 2008. – С. 3.

12. Протидія російській інформаційній агресії: спільні зусилля задля захисту демократії : аналіт. звіт. – Київ : Телекритика, 2015. – С. 77.

13. Кількість російського контенту на українських екранах збільшується, – дослідження [Електронний ресурс] // Espresso.tv. – 2014. – 30.09. – Режим доступа: http://espresso.tv/news/2014/09/30/sytuaciya_z_kilkistyurosiyskoho_kontentu_na_ukrayinskykh_ekranakh_pohirshylasya_doslidzhennya. – Назва з екрана.

14. Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту інформаційного телерадіопростору України : Закон України від 5 лютого 2015 р. [Електронний ресурс] // Відом. Верховної Ради. – Режим доступа: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/159-19>. – Назва з екрана.

15. Лубкович І. М. Місце українських медій в інформаційній війні 2013–2014 рр. / І. М. Лубкович // Наук. зап. Ін-ту журналістики. – 2014. – Т. 56. – С. 186.

16. Манойло А. В. Управление психологической войной в системе государственной информационной политики [Электронный ресурс] / А. В. Манойло. – Режим доступа: <http://psyfactor.org/lib/psywar26.htm>. – Загл. с экрана.

17. Тарасенко Т. Науковець Андрій Пазюк розповів студентам ЗНУ про шляхи боротьби з інформаційною агресією [Електронний ресурс] / Т. Тарасенко // Запоріж. Нац. ун-т. – 2014. – 7.11. – Режим доступа: http://sites.znu.edu.ua/news_details.php?news_id=17388&lang=ukr&news_code=-naukovets-andrij-pazyuk-rozpoviv-studentam-znu-pro-shlyakhi-borotbi-z-informatsijnoyu-agresi-yu. – Назва з екрана.

18. Як Україні виграти інформаційну війну з Росією на Заході [Електронний ресурс] // Ракурс. – 2015. – 10.03. – Режим доступа: <http://>

ua.racurs.ua/775-yak-ukrayini-vygraty-informaciynu-viynu-z-rosiieu-na-zahodi. – Назва з екрана.

19. *Лизанчук В.* Антиукраїнська інформаційна агресія в телерадіопросторі Росії та України / В. Лизанчук // *Наук. зап. Ін-ту журналістики.* – Т. 56. – 2014. – С. 20.

20. *Догерті Д.* Усі брешуть. Конфлікт в Україні і трансформація російських медіа [Електронний ресурс] / Д. Догерті // *MediaSapiens.* – 2014. – 21.09. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/ethics/manipulation/usi_breshut_abo_yak_transformovalisya_rosiyski_zmi. – Назва з екрана.

21. *Гусаров В.* Кремль розпочав нову інформаційну операцію проти України [Електронний ресурс] / В. Гусаров. – 2014. – 4.09. – Режим доступу: <http://osvita.mediasapiens.ua/material/34281>. – Назва з екрана.

22. Офіційне інтернет-представництво Президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua>. – Назва з екрана.

23. *Борщ Я.* Як ефективно протистояти інформаційній агресії Росії? [Електронний ресурс] / Я. Борщ // *Ракурс.* – 2015. – 2.04. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/26935502.html>. – Назва з екрана.

24. Аналітичний звіт «Протидія російській інформаційній агресії: спільні зусилля задля захисту демократії» [Електронний ресурс]. – 2015. – 20.04. – Режим доступу: <http://r-studies.org/post/ukr/analitichnij-zvit---protidiya-rosijskij-informatsijnij-agresiyi--spilni-zusillya-zadlya-zakhistu-demokratiyi--.html>. – Назва з екрана.

25. *Шклярська О.* Крим: уроки програної інформаційної війни [Електронний ресурс] / О. Шклярська // *Ракурс.* – 2014. – 14.03. – Режим доступу: <http://ua.racurs.ua/484-krym-uroky-progranoyi-informaciynoyi-viynu>. – Назва з екрана.

26. Про Концепцію Національної програми інформатизації : Закон України [Електронний ресурс] // Відом. Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/75/98-вр>. – Назва з екрана.

27. *Юридична енциклопедія: у 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.].* – Київ : Укр. енцикл., 1998. – Т. 2.

28. *Ліпкан В. А.* Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції [Електронний ресурс] / В. А. Ліпкан, Ю. Є. Максименко, В. М. Желіковський. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/16280414/politologiya/doktrinalna_grupa. – Назва з екрана.

29. Качкан А. Шахрайство в інтернеті – це 40 % від скоєних кіберзлочинів – МВС [Електронний ресурс] / А. Качкан // Радіо «Свобода». – 2015. – 4.08. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/media/video/27170704.html>. – Назва з екрана.

30. Тимченко Л. Актуальність проблеми боротьби з кіберзлочинністю надалі лише зростатиме [Електронний ресурс] / Л. Тимченко, В. Бездітний // Юрид. газ. – 2013. – 26.03. – Режим доступу: <http://yur-gazeta.com/interview/aktualnist-problemi-borotbi-z-kiberzlochinnistyuu-nadali-lishe-zrostatime.html>. – Назва з екрана.

31. Раді пропонують посилити спецслужби для боротьби з кіберзлочинністю [Електронний ресурс] // Укр. правда. – 2015. – 25.06. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/06/25/7072448>. – Назва з екрана.

32. Національний інформаційний суверенітет у контексті розвитку новітніх інформаційних технологій / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2011. – С. 5, 33.

33. Проблемы информационной безопасности, как одна из основ государственного суверенитета [Электронный ресурс] // Panarin.com. – 28.11. – Режим доступа: <http://panarin.com/comment/1053>. – Загл. с экрана.

34. Інформаційна агресія й інформаційне протистояння [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tov.lenin.ru/ideas/agressionukr.htm>. – Назва з екрана.

35. *Нашинець-Наумова А.* Інформаційна агресія як основний компонент інформаційної війни / А. Нашинець-Наумова // Підприємництво, господарство і право. – 2015. – № 6. – С. 68.

36. *Василенко В.* Агресія Росії: генеза, мета, способи протидії та правові наслідки / В. Василенко // Укр. тижд. – 2014. – № 12 (332). – 21–27 берез. – С. 6–10.

37. *Воропаєва Т.* Формування спільної ідентичності громадян України в контексті інформаційної безпеки / Т. Воропаєва // Культурологічна думка : щорічник наук. пр. – Київ : Нац. акад. мистецтв України, Ін-т культурології, 2011. – № 3. – С. 58–66.

38. *Гусаров В.* Протидія інформаційному тиску Кремля: першочергові кроки [Електронний ресурс] / В. Гусаров // MediaSapiens. – 2015. – 26.03. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/monitoring/advocacy_and_

influence/protidiya_informatsiyному_tisku_kremlya_pershochergovi_kroki/. – Назва з екрана.

39. *Казанський Д.* Інформаційне сміття / *Д. Казанський* // Укр. тижд. – 2014–2015. – № 52 (372). – 26 груд. – 15 січ. – С. 40–41.

40. *Казанський Д.* Війна як реаліті-шоу [Електронний ресурс] / *Д. Казанський* // Тиждень.ua. – 2015. – 6.02. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/129157>. – Назва з екрана.

41. *Крапивенко Д.* Сироватка правди [Електронний ресурс] / *Д. Крапивенко* // Тиждень.ua. – 2015. – 12.02. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Columns/50/129687>. – Назва з екрана.

42. *Конах В. К.* Загрози та виклики національним інтересам України в інформаційній сфері в умовах глобалізації / *В. К. Конах, О. А. Лазоренко* // Стратегічні пріоритети. – 2014. – № 2 (31). – С. 73–78.

43. *Лелич М.* Территория лжи / *М. Лелич* // Фокус. – 2014. – № 10 (373). – С. 36–39.

44. *Простаков Г.* 7 вопросов Валентину Бадраку / *Г. Простаков* // Вести. Репортер. – 2014. – № 8 (26). – 7–13 марта. – С. 12.

45. Що об'єднує та роз'єднує українців [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи». – Режим доступу: <http://dif.org.ua/ua/publications/press-relizy/sho-obednue-ta-rozednue-ukrainciv.htm>. – Назва з екрана.

ІНФОРМАЦІЙНЕ МАНІПУЛЮВАННЯ І ПРОБЛЕМИ ЙОГО НЕЙТРАЛІЗАЦІЇ

5.1. Маніпулювання ментальністю

Здобутки науково-технічного прогресу та розвиток глобалізації в останні десятиріччя дедалі більшою мірою переконують наукове середовище передових і наймогутніших країн світу в тому, що технологічні переваги, військова могутність самі по собі не забезпечують беззаперечного лідерства та світової гегемонії. Усе частіше всупереч цим аргументам гегемонії значна частина громадян багатьох країн світу діє, здавалося б, нелогічно, інколи навіть усупереч власним економічним та іншим інтересам, орієнтуючись на соціально-психологічні установки за межами прийнятними й пропонуваними сучасними реаліями суспільного життя. Згадаймо «кольорові революції» в Лівії (з одним з найвищих показників за рівнем життя в Африці), Тунісі, Єгипті та в деяких інших країнах світу. Більшою мірою останнім часом проявляється той факт, що ці механізми в суспільному житті є більш дієвими, ніж фактори економічні, воєнно-технічні та ін.

У зв'язку з цим ще в 90-х роках ХХ ст. американські фахівці дійшли висновку, що швидкий розвиток інформаційних технологій, насичення ними органів державного управління, силових структур і політичних інститутів істотно розширює можливості вирішення політичних, економічних і військових завдань за рахунок цілеспрямованого інформаційно-психологічного впливу (ІПВ) на ці структури. Використання таких ресурсів уже офіційно прийнято державними структурами США, Великої Британії, Китаю, Німеччини, Франції, Росії та багатьох інших держав.

Реалізація цих завдань здійснюється у двох напрямках діяльності. Один з них спрямований безпосередньо на країну – об'єкт впливу та потребує

Грунтовного вивчення цього об'єкта з точки зору факторів, що найбільше впливають на емоційну, психологічну сферу людини, її світосприймання та активну суспільну діяльність. При цьому йдеться:

– про сферу національних традицій, уявлень, вірувань, у якій виховувалася переважна більшість населення країни, витоки духовно-ціннісних орієнтирів, святково-обрядові механізми формування особистості. При цьому здійснюється аналіз цих факторів впливу на особу з точки зору придатності для використання в заходах ІПВ або ж необхідності дискредитації в разі недоцільності використання як архаїчних, що не відповідають завданням сучасного розвитку;

– історичні та ідеологічні особливості специфіки політичних процесів, політичних симпатій і антипатій у країні, їх використання з посиленням емоційних факторів впливу на громадян, специфіки таких впливів на різні їхні категорії з урахуванням соціально-етнічної структури суспільства, мовних особливостей, культурних особливостей тощо;

– вивчення особливостей суспільного впливу політичних лідерів цієї країни, діючого керівництва держави, чинників, мотивів, якими вони керуються у своїй діяльності, джерел популярності в суспільстві та механізмів впливу на них для реалізації цілей ІПВ або ж дискредитації та знищення (найчастіше політичного) в разі неможливості використання;

– визначення основних проблем, що хвилюють суспільство цієї країни: економічних, політичних, культурних, пов'язаних з національною безпекою, резонансних подій у житті країни, вироблення механізмів впливу на їх сприймання в суспільстві, використання цих факторів для дискредитації «недружніх» управлінських структур і політичних сил та підтримки потрібних для реалізації цілей ІПВ;

– вивчення наявних суперечностей з іншими державами, міжнародними організаціями, релігійними центрами, вироблення механізмів посилення емоційного забарвлення цих проблем для населення країни та використання в інтересах ІПВ.

Інший напрям враховує розвиток глобальних процесів у світі, формування глобального інформаційного простору та поширення інформатизації.

Загальноцивілізаційні ресурси та засоби їх використання становлять глобальний інформаційний простір, що перебуває в процесі прискореного

розвитку й задає загальний темп перетворень в інформаційній сфері кожної нації та держави.

У складі загальноцивілізаційної інформаційної бази електронних ресурсів, що швидко стає основним компонентом інформаційної основи розвитку нашої цивілізації, на сьогодні вже розмежовуються певні групи інформаційних ресурсів зі своїми характерними ознаками.

Глобальні інформаційні ресурси, таким чином, – це ресурси, що відображають рівень саме загальноцивілізаційного розвитку, на основі яких розв'язуються проблеми цього розвитку. Це та частина інформаційних ресурсів людства, що є спільною його власністю або ж пропонується в спільну власність і освячується авторитетом міжнародної спільноти.

Ця сукупність інформації розміщується в системі контрольованих міжнародними організаціями баз даних, у системі найбільших бібліотечних установ, інших загальносуспільних центрів, що забезпечують доступ до глобальних інформаційних ресурсів усім користувачам, що її потребують.

Поповнення глобальної інформаційної бази відбувається шляхом продукування нової інформації міжнародними організаціями та під їхнім керівництвом при реалізації проектів загальноцивілізаційного значення, ресурсу міжнародних правових актів, що стосуються організації всіх сфер суспільної діяльності, враховуючи інформаційну, методик протистояння негативним впливам інформаційних воєн і кіберзлочинності, всесвітньо значущих здобутків науки й культури, нового внеску в загальноцивілізаційні ресурси, здійснюваного державами, націями, найбільш прогресивними складовими соціальної структури суспільства, його окремими видатними представниками.

Видається за доцільне підкреслити, що загальноцивілізаційні ресурси самоорганізуються й мають певною мірою розвиток самостійний. Відповідно, метою їх використання має бути реалізація саме глобальних завдань розвитку нашої цивілізації. У комплексі вони створюють більш відчутний інформаційний, а за ним і психологічний вплив на населення будь-якої країни, яка може бути об'єктом ІПВ. І сьогодні ця властивість глобальних інформаційних ресурсів активно використовується в технологіях інформаційних впливів. Для цього розробляються спеціальні інформаційно-психологічні заходи, зовні замасковані інформаційно-аналітичними продуктами для цілеспрямованого тиску на глобальний інформаційний

простір і, таким чином, з опосередкованим використанням міжнародного авторитету, здійснюється корекція поведінки громадян країни, що перебуває під ІПВ.

Досвід інформаційно-психологічного впливу в міждержавних відносинах протягом останніх десятиріч показав його ефективність, що, у свою чергу, обумовило розширення його використання. Як зауважується в дослідженнях, «розроблений арсенал методів ІПВ дає змогу досягати поставлених політичних, геополітичних, військових тощо цілей, використовуючи стратегії “м’якої сили”» (soft power).

Збройні конфлікти кінця ХХ – початку ХХІ ст. переконливо говорять про те, що технологія ведення війни, спрямована на досягнення перемоги, поряд із засобами ураження та фізичного знищення противника, обов’язково містить спеціальні засоби його дезінформації, зниження морально-психологічної стійкості, паралічу волі до опору, формування депресивних і панічних настроїв населення, створення сприятливої для ініціатора війни соціально-психологічної ситуації [1, с. 320].

Науковцями доведено, що в представників різних етносів складається різний «образ світу». Цей «образ світу» як переживання індивідом навколишнього простору й часу необхідний для нормального протікання життя. Він виконує функцію забезпечення безперервності світу та підготовки індивіда для його освоєння. Проте тут потрібно зазначити, що менталітет не можна штучно відновити. Він існує здавна як спільна духовна настроєність етнічних утворень у процесі історичного розвитку. «Загублені» ментальні риси втрачаються назавжди, що, безсумнівно, відповідним чином впливає на збереження національної ідентичності тієї чи іншої нації.

Таким чином, сьогодні вже досягнення цілей у системі інформаційно-психологічних впливів не обмежується формуванням вигідних для інформаційного агресора настроїв на тому чи іншому етапі протистояння. Ідеться про здобуття остаточних результатів, незворотніх впливів на соціально-психологічний стан населення території враження, ліквідацію ментальних стереотипів, сформованих усією множиною попередніх поколінь на цій території, та заміщення цих стереотипів іншими, співвідносними із завданнями ІПВ.

Отже, досягнення результату передбачає остаточне розв’язання проблеми та не потребує повторної організації впливів.

Загалом, сучасні технології інформаційно-психологічних впливів, по суті, є технологіями ментальних впливів. Глибина ж психологічного враження та неможливість відновлення втрачених якостей людей, що зазнали цих впливів, при цьому дає підставу класифікувати їх як самодостатню інформаційно-психологічну війну, що має можливість забезпечення результату без застосування традиційних збройних сил. У сучасній інформаційно-психологічній війні вирішується ряд взаємопов'язаних завдань, що передбачають заміну наявних логічних та інформаційно-психологічних орієнтирів об'єкта впливу на орієнтири, закладені в структуру бойових інформаційних ресурсів, що є необхідними для вирішення загальних завдань цієї війни.

Необхідно зазначити, що оскільки ментальні характеристики сучасної людини сформовані під впливом комплексу чинників, то, відповідно, і впливи щодо коригування цих характеристик повинні мати також комплексний характер. І про роботу в цьому напрямі говорять дослідження останніх років. Маніпулятивний вплив, проєктований на ментальність населення, здійснюється, у першу чергу, засобами масової інформації. Він дедалі частіше сприймається відповідно до заданої маніпулятором схеми. І це зрозуміло, адже постійний вплив засобів масової інформації на людину стає своєрідним тренінгом у засвоєнні інформації. Здобутками цього тренінгу є зниження критичності в оцінці інформації індивідом, зменшення порогу психологічного опору, що базується, зокрема, і на ментальності. У результаті, як зазначає дослідник феномену масової культури К. Делкарков, «у подібній атмосфері людину формує не дійсність у всій повноті й різноманітності, не спілкування з природою, а багато в чому засоби масової інформації і масова культура. Людина стає дедалі легше керованою і навіть маніпульованою» [2].

Із становленням інформаційного суспільства засоби масової інформації, стаючи більш дієвим інструментом впливу на маси, усе меншою мірою відповідають ілюзіям суспільної нейтральності. З розвитком електронних інформаційних технологій вони містять у собі постійно розширюваний арсенал способів впливу на психіку окремого індивіда або мас з метою впровадження в підсвідомість психологічних установок і формування стереотипів поведінки та некритичного сприйняття на психічному рівні певних установок. Таким чином, ЗМІ мають можливість змінювати не тільки

звички людей, вводючи їм у підсвідомість нові установки, ініційовані владою і/або капіталом (маніпулятором), а й докорінно змінювати (нав'язувати) необхідні точки зору, бачення тієї чи іншої ситуації, погляди. За допомогою ЗМІ при постійній та системній роботі з використанням відповідних методик відбувається своєрідне зомбування масової свідомості. Отже, закодовані таким чином люди починають діяти в інтересах маніпулятора, абсолютно цього не усвідомлюючи.

Слід зазначити, що маніпулятивні інформаційні впливи, що направлені на ментальність того чи іншого народу, відбуваються за «загальними правилами», прийомами маніпулювання свідомістю будь-яких соціальних груп чи індивідів. М. Присяжнюк визначає на сьогодні найбільш застосовувані з них в інтернет-просторі та у ЗМІ. І дійсно, у публікаціях ми дедалі частіше стикаємось із посиланням на анонімний авторитет (людина близька до президентського оточення, високопоставлений посадовець у міністерстві, що просив не називати прізвище, тощо). Цей прийом введення в оману належить до так званої «сірої пропаганди». Відповідно, «авторитет» не ідентифікований і автор повідомлення не несе прямої відповідальності за недостовірну інформацію.

Ще один прийом, на який звертає увагу дослідник, зумисно буденна розповідь про трагічні події, економічні, політичні та інші прорахунки конкретних можновладців, що приносять страждання народу. Якщо потрібно «привчити» людей до якоїсь події або вкласти відповідне її сприйняття (наприклад, сприйняття насильства, вбивств, усякого роду лиходійств), то щодня в ЗМІ повідомляється про найяскравіші, найтяжчі з них. Через декілька тижнів такої обробки населення перестає реагувати на найжахливіші злочини, що відбуваються в суспільстві. Наступає психологічний ефект звикання.

Серед цих прийомів і створення ситуації, здавна відомої під закликком «тримай злодія», коли винні, відчуваючи провал, першими піднімають крик і направляють гнів народу в інший бік. Серед них і інформаційна блокада достовірної інформації, і відвернення уваги від найважливіших подій емоційним зосередженням на менш важливих, і прийом дозованої інформації, і чимало інших прийомів, використання яких диктується конкретною ситуацією [3]. У контексті розгляду інформаційного маніпулятивного впливу на ментальність населення представляє інтерес і

використання пресупозицій – базових принципів нейролінгвістичного програмування, в основу яких покладено узагальнення закономірностей функціонування (особливостей сприйняття, специфіки поведінки тощо) людини в навколишньому світі; твердження, ідеї, думки, що сприймають як аксіоми, на віру, без доказів для того, щоб надати сенсу комунікації. Загалом способів маніпулювання є доволі багато, але абсолютно очевидно, що головним є контроль маніпулятора над інформаційним апаратом та апаратом формування ідей.

Відповідно, необхідно зазначити, що на сьогодні, враховуючи стрімкий розвиток глобальних інформаційних ресурсів, їхній наявний і доволі дієвий уніфікуючий вплив на інформаційні ресурси окремої тієї чи іншої держави, проблема збереження ментальності стає дедалі актуальнішою та значущою. Адже для глобальних інформаційних ресурсів характерним є розмивання бар'єрів між народами, націями, релігіями тощо, що може призвести до втрати своєрідних ментальних цінностей та національної ідентичності. Ментальність формується століттями, залежно від традицій культури, соціальних структур і всього середовища життєдіяльності людини, і сама, у свою чергу, їх формує, виступаючи як важливий чинник культурно-історичної динаміки. Іншими словами, ментальність, з одного боку, є результатом культури й традицій, з іншого – сама є глибинним витоком розвитку культури.

При цьому звертає на себе увагу те, що з розвитком глобального інформаційного суспільства інформаційні впливи з використанням маніпулятивних технологій, маючи на меті утвердження відповідних політичних, економічних, релігійних та інших інтересів усередині певної держави або ж за її межами, проектуються саме на ментальність того чи іншого народу або соціальної групи, намагаючись змінювати або коригувати її в необхідному маніпулятору напрямі.

При цьому входження України в глобальні процеси має переважно пасивно-споживчу спрямованість, властиву країнам, що перебувають в умовах залежного розвитку, що актуалізує комплекс питань соціально-економічного та ментального характеру. Кризові явища в галузі національної культури разом з кризовим станом соціально-економічного середовища на тлі глобалізаційних процесів, що посилюються, власне кажучи, і можуть призвести до змасовлення культури, розщеплення, навіть стирання,

підміни ментальної своєрідності, що становлять загрозу національній безпеці України.

Ефективна робота в цій сфері гостро необхідна сьогодні, коли Україна фактично перебуває в стані інформаційної війни з Росією. Через стрімку еволюцію технологій основні характеристики інформаційного суспільства на сьогодні до кінця ще не з'ясовано, і тому навіть у середовищі фахівців ще не уявляються повністю можливості та наслідки інформаційної війни. На жаль, і в середовищі фахівців, і, тим більше, у громадській думці ще не усвідомлюється той факт, що з розвитком інформатизації, охопленням електронними інформаційними технологіями всіх сфер суспільного життя інформаційна війна здобуває всепроникаючі можливості. При цьому явище всепроникнення стосується не лише технологічної сфери, створеної сучасною людською спільністю, а здійснюється на значну глибину в свідомості самих людей. Не виключено, що наслідки цього протистояння можуть стати ще більш трагічними в перспективі, ніж трагедія, пов'язана з воєнним протистоянням в АТО.

Події на Сході України, українсько-російське інформаційне протистояння, пов'язане з ними, стали трагічною ілюстрацією розвитку уявлень про поняття війни, що поєднує в собі комплексне застосування інформаційних, у тому числі інформаційно-психологічних компонентів тиску на противника, підривних дій, від терактів до корупції, заходів з враження енергетики, економіки, фінансів, міжнародного іміджу країни в економічній та всіх інших сферах суспільного життя, активно підтримуваних відповідним інформаційним супроводом.

Ці події стали також переконливим доказом того, що комплексна інформаційна агресія в сучасних умовах потребує адекватних дій щодо її нейтралізації. Такі дії мають реалізуватися в чіткій координації всієї системи інформаційно-аналітичного забезпечення суспільства для донесення до свідомості громадян змісту державної політики, діяльності, спрямованої на нейтралізацію агресії, спростування неправдивої аргументації, для нейтралізації всіх інших негативних впливів на вітчизняну інформаційну сферу.

5.2. Бібліотечні технології в нейтралізації ментальних загроз

Як уже зазначалося, вплив на ментальні характеристики людських спільностей на певній території може бути ефективним у разі комплексної дії на:

- чинники, що впливають на формування ментальних установок;
- людську спільність у цілому, для зменшення стійкості ментальних уявлень, виключення взаємопідтримки при спробах їх відстоювання;
- успішне витіснення наявних ментальних установок іншими при опорі на частину цього населення, яка схильна до навіювання.

У зв'язку із цим в інформаційних діях, орієнтованих на менталітет, ініціатор впливів намагається використовувати якщо не всю множину, то найбільш впливову частину соціальних інформаційних комунікацій. Зважаючи на те, що електронні інформаційні технології практично вивели з-під територіального контролю держави інформаційні потоки, протистояння негативним зовнішнім впливам на національну ментальну сферу потребує концептуально нових підходів, вироблення нових технологічних рішень і організації сучасної інформаційної безпеки. Ці підходи мають враховувати стрімкий розвиток системи соціальних комунікацій під впливом соціального розвитку інформаційного суспільства. Працівники інформаційної сфери, задіяні для розв'язання проблем національної інформаційної безпеки, мають орієнтуватися в характерних особливостях розвитку сучасних комунікацій, у різноманітності цих процесів, пов'язаних з новими здобутками технічного прогресу, особливостями організації суспільного розвитку в умовах інформатизації, як, наприклад, з процесами розвитку соціальних мереж. Вони мають визначати і найбільш вразливі з точки зору зовнішніх негативних впливів складові чинної комунікаційної мережі, і найбільш перспективні складові мережі для нейтралізації цих впливів і організувати ефективну контрінформаційну діяльність.

Досвід останніх десятиріч говорить про те, що такими складовими мережі соціальних інформаційних комунікацій є бібліотечні установи. Незважаючи на те що в нинішній період суспільного розвитку в зв'язку із впровадженням електронних інформаційних технологій, забезпеченням доступу до Інтернету відбулося істотне зменшення уваги до них як до актуального інформаційного ресурсу (актуальність стає одним з найважливіших

чинників при зростаючих темпах сучасного життя), можна спрогнозувати, що значення бібліотек на новому, інформаційному етапі розвитку зростатиме. Доказом реальності цього прогнозу є ряд аргументів:

– по-перше, бібліотечні установи з часів союзної держави збереглися як загальносуспільна мережа інформаційних центрів із фондами літератури, періодики, у якій здебільшого представлені духовні традиції українського народу, світової культури. І хоча цей ресурс представлений переважно на паперових носіях, при належній популяризації його, розвитку традиційних форм бібліотечної роботи на основі комп'ютеризації він може бути ефективно задіяним у сучасній культурно-освітній роботі;

– по-друге, включення бібліотечних установ у систему сучасних інтернет-комунікацій здебільшого сприятиме реалізації державної програми інформатизації, забезпеченню доступу громадян до вітчизняних інформаційних ресурсів;

– по-третє, бібліотечні установи в процесі зміцнення їхньої техніко-технологічної бази зможуть стати сучасними інформаційними центрами з акумуляції найбільш затребуваної на сьогодні електронної інформації, здійснювати відбір суспільно значущих інтернет-ресурсів із глобального інформаційного простору, їх організації для ефективного використання в інтересах національного розвитку;

– по-четверте, сукупний інформаційний ресурс вітчизняної бібліотечної системи при його відповідній організації може стати важливим чинником якісного вдосконалення інформаційного обігу у вітчизняних соціальних мережах, важливим чинником протистояння негативним інформаційним впливам, орієнтованим на ментальну сферу українців.

Слід зазначити, що дослідники у сфері психології виділяють три рівні організації психологічного захисту:

1. Соціальний (у масштабах суспільства загалом).
2. Соціально-груповий (у межах різних соціальних груп і організацій).
3. Індивідуально-особистісний [4].

І на кожному із цих рівнів функції бібліотечної діяльності проявляються по-різному.

На першому рівні захист здійснюється через регулювання та організацію інформаційних потоків (через формування системи поширення інформації в суспільстві). На цьому рівні як суб'єкти захисту виступають

держава та суспільство через діяльність своїх соціальних інститутів (система освіти, система поширення цінностей, традицій, соціальних норм ментальності тощо). У сучасних умовах цей рівень організації ментальної безпеки потребує створення ефективної електронної мережі взаємодії бібліотечних установ, певною мірою об'єднання їхніх фондів, потенціалу каталогів інших пошукових інструментів, координацію роботи сайтів бібліотечних установ, організації обслуговування користувачів у загальнонаціональному масштабі, забезпечення лідерства в конкурентній боротьбі за користувача в рамках національного інформаційного простору на базі зміцнення національних інформаційних традицій.

На другому рівні психологічний захист здійснюється через використання внутрішньо групових інформаційних потоків і джерел, а також специфічних для конкретних соціальних груп і організацій способів соціальної взаємодії, переробки та оцінювання групових норм, орієнтації, переваг певних комунікаторів, регламентація правил і процедур роботи та взаємодії із зовнішніми інформаційними джерелами тощо. На цьому рівні як суб'єкти психологічного захисту особистості виступають сім'я, виробничі структури, громадські, політичні, релігійні та інші об'єднання та організації.

Такий рівень захисту ментальних характеристик певних груп людей, об'єднаних спільними суспільними інтересами, обумовлює необхідність розвитку активних форм бібліотечної роботи, пов'язаних з використанням електронних інформаційних технологій, розвитком прямого, адресного дистантного бібліотечного обслуговування, підготовкою тематичного матеріалу, аж до повнотекстового забезпечення, спеціальних інформаційно-аналітичних видань бібліотечних установ, орієнтованих на корпоративного замовника, а також налагодження з ним інтерактивного співробітництва в інформаційній сфері. Цей вид обслуговування має замінити значною мірою потребу користувача в інформації, що може становити ментальну небезпеку для колективів, соціальних структур в Україні.

На третьому, індивідуально-особистісному рівні психологічна безпека особистості забезпечується механізмами індивідуально психологічного захисту (комплекс захисних механізмів і способів поведінки окремої особистості). На цьому рівні захист від психологічного маніпулювання може бути як свідомим, так і неусвідомлюваним. Обидва рівні цього захисту

Грунтуються як на індивідуальному обслуговуванні в сучасних бібліотечних установах, так і на входженні бібліотечних установ у систему національних інформаційних комунікацій із суспільно значущою, актуальною інформацією, адресованою всій диференціації соціальних груп користувачів, аж до задоволення індивідуальних інтересів.

У рамках розвитку вітчизняної інформатизації бібліотечні установи мають постійно вдосконалювати форми своєї роботи з урахуванням розвитку інформаційних технологій, еволюції індивідуальних запитів людей, у тому числі й у зв'язку з проявом загальної закономірності – посиленням національної самоідентифікації. Розвиток інтересу до національної проблематики формує нові, важливі соціальні запити до бібліотечної діяльності, говорять про об'єктивну перспективу зростання суспільної затребуваності в еволюції традиційних бібліотечних установ у сучасні інформаційні та науково-інформаційні центри. Такі центри з відповідним технічним оснащенням дедалі ширше використовуються не лише для формування фондів книжкової продукції та створення умов для користування книгою в читальних залах, а й як джерело наповнення різноманітних сучасних інформаційних комунікацій суспільства, розвивають дистантні форми роботи, стають активними суб'єктами розвитку інформаційної діяльності в нашій державі в умовах інформаційно-психологічної агресії нашого північного сусіда.

Негативний інформаційний вплив на систему українських інформаційних комунікацій обумовлює необхідність активізації національних бібліотечних установ у забезпеченні цих комунікацій, по-перше, якісною, необхідною для національного розвитку інформацією в основних сферах суспільної діяльності; по-друге, концентрації у фондах бібліотек вітчизняної контрпропагандистської інформації та розкриття цього ресурсу в орієнтації на найширшу аудиторію.

Так, лише з використанням бібліотечних фондів, масивів інформації, що відображають досвід, генеровані людством знання, перевірені практикою і корисні для його існування та розвитку традиції, духовні цінності та все те, що становить реальну інформаційну основу існування цивілізації, гарантується ефективне використання змісту нової інформації в соціальних комунікаціях, її конкурентоспроможність із точки зору необхідного протистояння в умовах інформаційної війни. За допомогою бібліотечних установ – сучасних інформаційних центрів:

– знаходяться відповідні пропорції між змістовним наповненням комунікацій новою інформацією, що узагальнює нові явища дійсності, та інформацією, продукованою попередніми поколіннями, що може бути дороговказом, орієнтиром користувачам при оперуванні новими ресурсами;

– може бути підвищено ефективність використання спеціальної інформації, орієнтованої на протиставлення негативним інформаційним впливам. Для цього бібліотечні установи мають удосконалити з урахуванням вимог сьогодення стратегії комплектування інформаційними ресурсами, вдосконалити форми інформування потенційних користувачів про наявні ресурси (розвиток електронних каталогів, видання тематичних реферативних матеріалів, організація власної інформаційно-аналітичної та наукової діяльності, спрямованої на розкриття фондів, виявлення нових закономірностей розвитку інформаційних процесів у суспільстві та використання їх у практичній діяльності тощо);

– зважаючи на прояви інформаційної агресії, необхідність оперативного реагування на її аргументацію, має здійснюватися робота щодо первинної організації відповідних тематичних ресурсів для допомоги відповідним державним структурам у їхньому ефективному використанні в інформаційних контрзаходах. Для цього необхідне налагодження та підтримка широкого спектра дистантних зв'язків, у тому числі орієнтованих на тривалу перспективу;

– в умовах розвитку глобальних процесів, зростаючого впливу глобального інформаційного простору на мережу інформаційних комунікацій нашого суспільства може бути зміцнено процес національної самоідентифікації, духовно-ціннісних орієнтирів нашого суспільства;

– на основі ефективної сучасної організації як традиційних, на паперових носіях, так і електронної інформації має вдосконалюватися система національної інформаційної безпеки.

Варто також зазначити, що помітна вже сьогодні тенденція до об'єднання інформаційних ресурсів бібліотек та інших інформаційних структур обіцяє нові можливості поряд з удосконаленням технологій інформаційного виробництва як для розвитку соціальних структур нашого суспільства, так і для продуктивного співробітництва із зарубіжжям. Особливою, консолідуючою в цьому процесі, очевидно, має стати роль головних бібліотек нашої країни, що одержали статус національних. Під їх методичним

керівництвом, на їхньому прикладі бібліотечна система України має утвердитися як необхідний та ефективний елемент соціальних інформаційних комунікацій сучасної України.

Необхідність посилення власної інформаційної активності української держави та суспільства в умовах інформаційної війни проте не обумовлює орієнтацію на інформаційний ізоляціонізм. Такий індивідуалізм в умовах розвитку інформаційного суспільства є шкідливим, оскільки буде відрізати державу, націю від інновацій усіх аспектів суспільного розвитку. Більше того, в умовах нинішнього етапу розвитку суспільства такий курс був би згубним для нації. Необхідно також мати на увазі, що теоретики розвитку нинішнього суспільства передбачають інформаційні протистояння, інформаційні війни як постійну негативну ознаку нинішньої епохи. У зв'язку з цим життєздатність суспільства передбачає адаптацію до таких негативів і, більше, необхідність знаходження ресурсу для розвитку в таких умовах. У зв'язку з цим зростає значення більш ефективного використання глобальних інформаційних ресурсів. Пояснення в цьому випадку в тому, що:

– на сьогодні жодна країна не може дозволити собі виробництво нової інформації на всіх напрямках суспільного розвитку. Таким чином, у всіх країнах світу користувачі змушені виробляти методики залучення зарубіжних ресурсів в інтересах власного розвитку. Цей процес, у свою чергу, обумовлює необхідність формування відповідної правової бази;

– налагодження міжнародних інформаційних обмінів сприяє економії вітчизняних ресурсів на напрямках інформаційного виробництва, що не є постійно затребуваними, на яких економічно неоправданим є формування спеціальної інфраструктури для інфотворення;

– формування міжнародних інформаційних ринків як найефективніша форма інформаційних обмінів сучасності обумовлює як реалізацію власних інформаційних продуктів на цих ринках, так і придбання тих продуктів за рубежом, що забезпечують інноваційний розвиток, є корисними для держави й нації та виробництво яких в умовах нашої країни, порівняно із зарубіжними зразками, є нерентабельним.

За таких умов національні інтереси в умовах інформаційної війни диктують особливу увагу щодо необхідності дотримання власних інтересів в інформаційних обмінах. При цьому з усіх багатоаспектних дискусій у середовищі дослідників, що стосуються сфери інформаційних впливів,

можна на сьогодні зробити один висновок: вплив глобальних процесів на будь-яку інформаційну базу є позитивним лише до тих пір, поки сприяє творенню нової інформації в традиціях цієї людської спільності, інформації, що відображає навколишню дійсність і сприяє її освоєнню в інтересах цієї спільності [5].

Таким чином, і становлення українського ринку інформаційних послуг, і всі інші механізми інформаційних обмінів, що практикуються на сьогодні, мають розвиватися з урахуванням необхідних заходів, що забезпечують інформаційну, ментальну безпеку нашого суспільства. Вони мають нейтралізувати можливі загрози існуванню та розвитку України, забезпечувати захист економічного та політичного суверенітету, власної соціокультурної ідентичності. При цьому «зовнішня інформація асимілюється, перетворюється у внутрішню, внаслідок чого розширюється внутрішня різноманітність системи, що, у свою чергу, робить її придатною сприймати ще більшу зовнішню різноманітність» [6, с. 117].

Також важливим є в умовах сучасної інформаційної війни дотримання балансу між відкритістю інформації та суспільно необхідними обмеженнями на її поширення. Як зазначалося вище, у системі цих загроз на сьогодні найбільш істотними є ті, що становлять ментальну загрозу нашому суспільству.

Іншою помітною вже сьогодні складовою цих загроз є загроза національно-культурної уніфікації, за допомогою якої нейтралізується національна, професійна чи інша своєрідність розвитку, самоідентифікації. Така нейтралізація сприяє ліквідації можливого опору досягненню певних тактичних цілей провідних зарубіжних глобалізаторів і завдає шкоди загальносуспільному розвитку в цілому.

Сьогодні це особливо наочно видно на процесах поширення масової культури, новітніх релігійних течій, культу сили на телеекрані тощо. За твердженням дослідників, народження нового світового порядку базується не стільки на економічних трансформаціях, скільки на радикальних зсувах у духовній сфері. Ці зсуви базуються на комплексі проблем, нерідко доволі далеких від безпосередньо інформаційних процесів, однак вони обов'язково відображаються в цих процесах і, у цілому, при некритичному сприйнятті можуть створювати небезпеку для українського національного розвитку [7].

Комплексний вплив продукованих у світі інформаційних ресурсів на вітчизняну інформаційну основу розвитку суспільства обумовлює необхідність комплексної відповідної реакції. Таким чином, у сфері організації сучасної вітчизняної реакції на розвиток глобального інформаційного простору формується відповідна ієрархія завдань. При цьому на рівні загальнодержавному національні інформаційні інтереси мають узгоджуватися з тими, що відповідають інтересам міжнародного розвитку та враховувати підпорядковані інтереси системи власних соціальних структур. Розвиток інформатизації в Україні та посилення глобального інформаційного тиску на національні інформаційні ресурси, конкретизація загроз, пов'язаних із застосуванням електронних інформаційних технологій, необхідність, вкотре, удосконалення процесів, необхідних для підвищення ефективності використання інформаційних ресурсів, як основи інноваційного розвитку сьогодні обумовлює необхідність якісного вдосконалення інформаційної насиченості вітчизняного інформаційного простору, налагодження ефективних механізмів поповнення національного інформаційного ресурсу.

Таким чином, напрошується висновок про необхідність, по-перше, в умовах зростаючих глобальних впливів формування широкої загальнодержавної системи інформаційних структур, що задовольняли б запити суспільства на актуальну для розвитку інформацію, сприяли б її ефективному використанню в країні і в системі міжнародних обмінів, задовольняли б необхідні потреби в організації сучасної інформаційної безпеки, і, по-друге, налагодження централізованого контролю та вироблення чіткої загальнонаціональної політики стосовно організації суспільно корисної інформаційної діяльності в Україні. При цьому дуже важливим завданням у нинішніх умовах є налагодження широкого доступу до інформаційних ресурсів усім категоріям користувачів і організація інформування їх про зміст наявних ресурсів.

Задоволення цих потреб суспільства здійснюється трьома основними способами:

– виробництвом нової інформації, що відповідає напрямом суспільного розвитку, введенням її в суспільний обіг через систему національних інформаційних комунікацій, представленням через систему міжнародних комунікацій на міжнародні інформаційні ринки, а також спрямуванням на

комплектацію вітчизняних інформаційних баз, у тому числі й бібліотечних фондів;

– введенням у широкий суспільний обіг інформаційних ресурсів, що перебувають у фондах бібліотечних установ, архівних закладів, інших інформаційних баз і становлять національно-культурну духовну цінність, створену попередніми поколіннями українського народу і є системою важливих орієнтирів у сучасному національному розвитку;

– відбором необхідної в інтересах розвитку українського народу інформації з ресурсів глобального інформаційного простору [8].

При цьому якщо доставка нової інформації та інформації з наявних в Україні інформаційних баз відбувається через систему вітчизняних комунікацій і здійснюється відповідними інформаційними працівниками, орієнтованими на якісне інформаційне обслуговування (бібліотекарями, працівниками архівних установ, співробітниками аналітичних центрів чи фондів), то ресурси глобального інформаційного простору, за виключенням виконання певних договірних зобов'язань у рамках бізнес-проектів і здійснення зумисного впливу на інформаційний простір і бази України, не санкціоновані нею, просто представлені користувачу. І відбір інформації, і її вплив, і реагування на неї при цьому покладається на нього.

Складність цього відбору в умовах інформаційної війни, а також дефіциту часу, наявних величезних обсягів інформаційних ресурсів, структурної їх різноманітності та різної якості робить і науковців, і бізнесменів, і політичних діячів у сучасному інформаційному просторі, не зважаючи навіть на гіпотетично чітке уявлення про те, що вони намагаються знайти, дедалі зростаючою мірою вразливими до маніпуляційних технологій.

Одна з нових і дуже небезпечних загроз для національної ментальності проникає в Україну через інноваційні за своєю формою інформаційні комунікації – через соцмережі та блогосферу. Ці дуже популярні для громадян майданчики для взаємного інформування на горизонтальному рівні обміну інформацією протягом останніх років демонструють безупинний, стрімкий розвиток і широко та дієво використовуються в інтересах маніпулювання свідомістю в умовах інформаційної війни. Їхня дієвість обумовлюється тим, що «нові медіа часто дають людям те, що вони хочуть, навіть якщо довгоочікувані наслідки можуть виявитися негативними. На відміну від звичайних медіа, вони не мають зв'язків з іншими традиційними

соціальними інститутами, які несуть відповідальність перед суспільством. Адаптація до нових медіа та їхньої специфіки часто підриває існуючі соціальні ролі та зв'язки» [9].

Думка про відсутність належної відповідальності перед суспільством авторів інформації в соціальних мережах відображає комплекс нині існуючих проблем сучасної вітчизняної інфосфери. Серед них і невідповідність значної кількості активних учасників інформаційних обмінів, які під час розвитку інформатизації отримали доступ до сучасної інформації, і можливості власного инфосоздания. До цих причин можна віднести і відставання правової бази сучасної інформатизації від розвитку відповідних процесів. Серед цих причин і свідоме використання наявних проблем у розвитку інформатизації, використання маніпулятивних технологій для впливу на суспільну свідомість. При цьому використовується та обставина, що при нинішньому рівні суспільної свідомості при коментуванні будь-яких соціальних процесів провокативна інформація може бути позитивно сприйнята частиною користувачів, таким чином впливаючи на суспільну думку, настрій і певним чином мотивуючи до відповідних дій.

Водночас розвиток соціальних мереж зовсім не обов'язково означає безпорадність держави. Необхідно звернути увагу на те, що в Україні існує вже позитивний досвід використання соціальних мереж, блогів і, у цілому, будь-яких можливостей спілкування в Інтернеті. Такий досвід у сучасних умовах особливо цінний стосовно діяльності управлінських структур і політичних організацій. Розміщуючи там текстові та відеоматеріали, вони мають можливість впливати на громадську думку, поповнювати свої ряди та переносити власні погляди на суспільне життя вже в площину реальну практичну.

Активна присутність у соцмережах вітчизняних управлінських структур на сьогодні є особливо важливою з урахуванням наростаючого інформаційного протистояння, пов'язаного з процесами, що відбуваються на Південному Сході нашої країни, з діяльністю кремлівських пропагандистів, орієнтованих на інформаційний простір нашої країни. Ці пропагандисти не лише представляють своє суб'єктивне трактування подій у зоні АТО. Через соцмережі вони дискредитують українське керівництво, створюють уявлення про хаос в економічному, політичному житті країни, про історичну безперспективність Української держави тощо. При цьому «російська

пропаганда, а за нею і збройна агресія, отримали сприятливий ґрунт на Донбасі. Адже протягом усіх років незалежності тут здійснювалася недосконала, навіть злочинна гуманітарна політика» [10].

Дієвість цієї пропаганди на певну частину населення обумовлюється організованим використанням усіх видів інформаційного впливу, зокрема соціальних мереж, Російською Федерацією скоординовано на державному рівні.

Дослідники цього питання, зокрема, зазначають, що «в інформаційній війні проти України беруть участь:

1. Державні інформаційні агентства та ТБ.
2. Приватні медіа, власники яких пов'язані з Кремлем.
3. Популярні телеведучі та менеджери великих ЗМІ.
4. Міністерства та відомства.
5. Інтернет-боти» [11].

Водночас правомірним є твердження про те, українським блогам і соцмережам певною мірою не вистачає глибокого аналізу та стратегії розвитку, корисної для держави та суспільства в цілому. Активізація держави у сфері соціальних мереж повинна базуватися на ефективному розв'язанні певного кола проблем. І тут може йтися навіть не стільки про матеріально-технічне забезпечення, скільки про наповнення мереж сучасною, суспільно значущою інформацією державницького спрямування на базі існуючих ресурсів, якісного кадрового забезпечення цього напрямку діяльності, а також удосконалення правової бази цього виду інформаційної діяльності.

Об'єднуючою складовою цього виду діяльності має стати вдосконалення організації інформаційної діяльності, спрямованої на відсіч інформаційної агресії. У контексті цієї діяльності має бути активізована і діяльність вітчизняної бібліотечної мережі. На сьогодні актуалізувалося питання про розробку методик використання соціальних мереж і блогосфери як джерела бібліотечного комплектування в суспільно значущих напрямках інформаційної діяльності. Ці джерела набувають значення у зв'язку з істотним впливом цих інформаційних технологій на процес демократизації суспільства, на стимулювання громадської активності мас, а також на зростаюче їхнє значення як неконтрольованого суспільством каналу інформаційних небезпек. Цей ресурс може стати важливим аргументом у протистоянні інформаційній агресії.

Список використаних джерел до розділу 5

1. Смола Л. Є. Детермінанти політичного процесу сучасності: теоретико-методологічний аналіз в інформаційно-психологічному вимірі / Л. Є. Смола. – Київ : Видавничий дім Дмитра Бурого, 2010. – С. 320.

2. Делокаров К. Э. Мироззренческие основания современной цивилизации и ее глобальный кризис / К. Э. Делокаров // Общественные науки и современность. – 1994. – № 2. – С. 91.

3. Присяжнюк М. М. Прийоми маніпулювання свідомістю людей через засоби масової інформації [Електронний ресурс] / М. М. Присяжнюк. – 2011. – 29.04. – Режим доступу: http://kobzar1814.blogspot.com/2011/04/blog-post_29.html. – Назва з екрана.

4. Панкратов В. Н. Защита от психологического манипулирования / В. Н. Панкратов. – Москва : Изд-во Ин-та психотерапии, 2004. – С. 98–115.

5. Горовий В. М. Особливості розвитку соціальних інформаційних баз сучасного українського суспільства / В. М. Горовий. – Київ, 2005. – С. 203.

6. Афанасьев В. Г. Социальная информация и управление обществом / В. Г. Афанасьев. – Москва : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2013. – 2-е изд. – 408 с.

7. Інтеграція України у світове співтовариство в контексті розвитку бібліотечних інформаційних технологій / [О. С. Онищенко, Л. А. Дубровіна, В. М. Горовий та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2011. – С. 256.

8. Горова С. В. Інтернет-ЗМІ як об'єкт бібліотечної інформаційної діяльності : монографія / С. В. Горова ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2013. – С. 29.

9. Бакулев Г. П. Массовая коммуникация: западные теории и концепции / Г. П. Бакулев. – Москва : Аспект Пресс, 2005. – С. 35.

10. Олександр Сич: Ми маємо виробити програму соціогуманітарної реінтеграції Донбасу в Україну [Електронний ресурс] // Урядовий портал. – 2014. – 21.08. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=247542274. – Назва з екрана.

11. Россия против Майдана: история информационной войны [Электронный ресурс] // iPress.ua. – 2014. – 8.04. – Режим доступа: http://ipress.ua/ru/news/rossiya_protiv_maydana_ystoryya_ynformatsyonnoy_voyni_58744.html. – Загл. с экрана.

ВИСНОВКИ

1. Розгляд проблеми ментальності, ментального імунітету на сьогодні є продовженням досліджень проблем національного розвитку в умовах посилення глобальних впливів. Розвиток цих досліджень обумовлений зростаючою затребуваністю результатів досліджень гуманітарних наук у суспільній практиці, необхідністю значного поглиблення цих досліджень у сферу формування та розвитку закономірностей та механізмів соціального розвитку на основі історичної практики, об'єктивною необхідністю забезпечення зростання свідомої складової в зростаючій складності сучасного суспільства.

2. Необхідність надавати рішучу відсіч застосуванню різного роду маніпуляцій навколо історико-культурної проблематики в інформаційній агресії проти нашої держави повною мірою усвідомлена лише нині, коли в процесі розгортання «гібридної війни» Росії проти України вони відкрито перетворилися на гостру та небезпечну зброю, спрямовану на руйнування глибинних ментальних засад національно-патріотичного самоусвідомлення українців, їхніх громадянських переконань.

3. Ідеї «євразійства», імперського панування на «історичному просторі», а нині ще й «сохранения русского мира» зміцнюються у свідомості людей старанно відпрацьованим комплексом уявлень про «богоносність русского народа», «величие России», її культурну зверхність над сусідніми народами, які й у XXI ст. становлять важливий елемент російського національного самоусвідомлення. Агресивний експорт таких ідей з Росії в умовах російсько-української інформаційно-психологічної війни характеризується не лише новітніми політтехнологіями та новими організаційними формами пропагандистських кампаній, що реалізуються зусиллями керованих Кремлем засобів масової інформації. Ідеться про

потужну ідеологічну роботу, її вплив на глибинні шари свідомості людей, які стали об'єктом інформаційно-психологічних впливів, на ментальну основу їхньої самоідентифікації.

4. Ментальна складова інформаційної основи життєдіяльності націй в умовах інформаційної війни є найбільш вразливою для зовнішніх інформаційних впливів. Це пояснюється й структурною складністю менталітету як соціально-психологічного явища, і невідтворюваністю втраченого змісту його інформаційно-психологічного ресурсу при пошкодженні чи заміщенні іншим ресурсом, оскільки «не можна двічі ввійти в одну і ту ж ріку», умови творення цього змісту не можуть повторюватися. Збереження ментальних якостей людей до наших часів говорить, по-перше, про проникнення цих якостей у глибинні шари самосвідомості ще з часів існування представників древніх етносів, формування їхньої колективної пам'яті, що забезпечує їхню тривалу життєздатність, і, по-друге, про істотне значення самотутності, життєстверджуючої для етносу, нації та корисної для загальносуспільного розвитку.

Зростаюче значення використання ментального ресурсу сучасної людини в інтересах суспільного розвитку сприяє сьогодні розв'язанню двох важливих проблем:

– по-перше, збереженню та збагаченню культурної спадкоємності етносів і націй, зміцненню їхньої стійкості в процесі сучасних глобальних впливів, поглибленню внеску в загальноцивілізаційний культурний процес;

– по-друге, забезпечення розвитку ментальних традицій як процесу свідомого внеску в потенціал майбутнього розвитку особи, нації та держави.

5. Розв'язання проблеми нейтралізації негативних впливів на ментальний імунітет пов'язане з вивченням каналів впливу на процес його функціонування, розвитку або ж нейтралізації. Найбільш загальний підхід при розв'язанні цієї проблеми пов'язаний із розглядом специфіки прояву **двох основних потоків впливу на формування ментальних характеристик індивіда та суспільства**: опосередкованого впливу на трансформацію емоційної сфери індивіда соціальної інформації та безпосереднього впливу на емоційну сферу людини, що прямо пов'язана з ментальними мотиваціями, з генотипом, одержаним від минулих поколінь.

6. Багатство стереотипів ментальної структури визначає ментальну стійкість нації в період серйозних випробувань. Ментальна ж стійкість про-

тягом певного історичного періоду визначається рівнем розвитку ментального імунітету.

Цей імунітет визначається як ресурс протистояння зовнішнім негативним впливам на ментальність і процес її розвитку, у нашому випадку – в умовах інформаційно-психологічної війни. Досягнення цілей у системі інформаційно-психологічних впливів не обмежується формуванням вигідних для інформаційного агресора настроїв на тому чи іншому етапі протистояння. Ідеться про здобуття остаточних результатів, незворотніх впливів на соціально-психологічний стан населення території враження, ліквідацію ментальних стереотипів, сформованих усією множиною попередніх поколінь народу, та заміщення цих стереотипів іншими, співвідносними із завданнями ІПВ. Таким чином, досягнення результату передбачає остаточне розв’язання проблеми та не потребує повторної організації впливів. Таким чином, нинішня інформаційно-психологічна війна, орієнтована на завдання незворотної (невідновлюваної) шкоди українському менталітету. Вона може бути кваліфікована як така, що за своїми впливами наближається до здійснення ментального геноциду українського народу.

7. Характерною особливістю ментального геноциду як важливої складової інформаційної війни є:

– маскування цілей, досягнення яких передбачається в підсумку реалізації різнопланових дій, підпорядкованих одній меті;

– настійне впровадження стереотипів для характеристики об’єкта впливу, його дій і намірів, як, наприклад: «нащадки фашистських прислужників», «процес розвалу української державності», «продовження обстрілів українськими батальйонами мирного населення Донбасу» та ін. Такі штампі з відповідним емоційним забарвленням, незалежно від їх співвідношення з реальністю, і вводяться в постійний обіг, починають сприйматися як щось звичне та беззаперечне. Вони вже не контролюються свідомістю і цим самим посилюють свій вплив не лише в смисловому, а й емоційному плані перепрограмовують у потрібному напрямі свідомість користувача інформації;

– використання різноманітних, часто формально незалежних зарубіжних джерел для інформаційних атак, що створює видимість загальної міжнародної позиції стосовно піднятих проблем;

– підпорядкування інтересам ослаблення ментального імунітету певних комерційних тенденцій і прагнень, забезпечення матеріальної стійкості та переваг при реалізації відповідної тематики вітчизняним і зарубіжним ЗМІ, активне відображення відповідної тематики в популярній кінопродукції, «ментовських і спецназівських» серіалів із захоплюючим сюжетом і чітко вираженою ідеологічною спрямованістю, видання циклів літературної продукції пригодницького спрямування, фантастики та фентезі, здебільшого розрахованої на стимулювання природних інстинктів, а не на духовний розвиток, поширення розважальної інтернет-продукції, що сприяє відриву від реалій суспільного життя, від проблем національного розвитку України.

8. Порівняно з уже класичними в міжнародній практиці методиками ведення інформаційно-психологічної війни, російсько-українське протистояння вирізняється певними специфічними ознаками. Вони полягають у тому, що:

– протистояння будується з урахуванням ментальної близькості слов'янських народів, українського та російського;

– обидва народи тривалий в історичному вимірі час існували в спільному культурному просторі;

– у спільній союзній державі активні міграційні процеси сприяли ослабленню ментальних установок титульних націй у союзних республіках, відбувалася культивування уявлень про «єдиний радянський народ – будівник комунізму»;

– проблема ментальності не визнавалася як реальний об'єкт вивчення, не була включена в освітню практику, і, таким чином, ментальні засади не були свідомим поведінковим орієнтиром для більшості людей, що отримували освіту в радянських навчальних закладах.

9. Входження України в глобальні процеси має переважно пасивно-споживчу спрямованість, властиву країнам, що перебувають в умовах залежного розвитку, що актуалізує комплекс питань соціально-економічного та ментального характеру. Кризові явища в галузі національної культури, разом із кризовим станом соціально-економічного середовища на тлі глобалізаційних процесів, що посилюються, власне кажучи, і можуть призвести до змасовлення культури, розщеплення, навіть стирання, підміни ментальної своєрідності, що становить загрозу національній безпеці України.

Ефективна робота в цій сфері гостро необхідна сьогодні, коли Україна фактично перебуває в стані інформаційної війни з Росією. Через стрімку еволюцію технологій основні характеристики інформаційного суспільства на сьогодні до кінця ще не з'ясовано і тому навіть у середовищі фахівців ще не уявляються повністю можливості та наслідки інформаційної війни. На жаль, і в середовищі фахівців, і, тим більше, у громадській думці ще не усвідомлюється той факт, що з розвитком інформатизації, охопленням електронними інформаційними технологіями всіх сфер суспільного життя інформаційна війна здобуває всепроникаючі можливості. При цьому явище всепроникнення стосується не лише технологічної сфери, створеної сучасною людською спільністю, а й здійснюється на значну глибину в свідомості самих людей. Не виключено, що наслідки цього протистояння можуть стати ще більш трагічними в перспективі, ніж трагедія, пов'язана з воєнним протистоянням в АТО.

10. Зважаючи на багатоаспектність проблеми збереження української ментальності, необхідно зазначити, що її розв'язання слід шукати в об'єднуючому впливі на весь розмаїт проявів української ментальності. Такий об'єднуючий вплив може бути здійснено з формуванням національної державницької ідеології. При цьому сучасна національна ідеологія, ґрунтована на національній традиції, на ментальних установках, що обов'язково вибирають у себе специфіку суспільних процесів сьогодення, торує шляхи в майбутнє, має бути на озброєнні сучасної політичної організації. Лише така ідеологічна база, міцний ментальний імунітет нації надасть можливість відстояти право України на національний розвиток у сучасному глобалізованому світі, в умовах інформаційного співробітництва та інформаційних протистоянь.

11. Держава як гарант відображення інтересів суспільного розвитку, що в перспективному вимірі не може бути відокремлений від розвитку національного, в інтересах суспільства має виконувати в контексті розвитку загальноцивілізаційних інформаційних процесів ряд внутрішніх і зовнішніх функцій. Серед зовнішніх функцій на сьогодні найбільш важливими є:

– організація використання в інтересах національного розвитку інформаційних ресурсів загальноцивілізаційного значення та здійснення національного внеску в розвиток цих ресурсів;

- включення як на загальнодержавному рівні, так і на рівні організації підтримки суб'єктів національного інформаційного виробництва в активну діяльність на міжнародних ринках інформації;

- організація протистояння зовнішнім загрозам для національних інформаційних ресурсів, у тому числі інформаційним агресіям, інформаційним війнам проти держави.

Серед функцій внутрішніх особливого значення набувають на нинішньому етапі розвитку інформатизації:

- функція забезпечення доступу до інформації всім категоріям громадян, усім соціальним структурам у системі суспільної організації;

- налагодження ефективного інформаційного обміну для забезпечення суспільного розвитку, еволюції правової держави та громадянського суспільства;

- сприяння національному інформаційному виробництву, підвищенню ефективності використання інформаційних ресурсів, зростанню, таким чином, інформаційного потенціалу суспільства;

- організація безпеки національних інформаційних ресурсів, розвитку інформаційної бази національного розвитку.

12. У період інформаційної війни, при реальних загрозах національному інформаційному простору особливої важливості набуває організація злагодженого інформаційного співробітництва управлінських структур держави, у тому числі у сфері роз'яснення змісту роботи державного управління в умовах наявного протистояння зарубіжній інформаційній агресії, налагодження міжнародного інформаційного співробітництва в напрямі ліквідації конфлікту, організація оперативного, якісного інформування про наявний перебіг подій міжнародних організацій (Світовий банк, МВФ, Римський клуб тощо), транснаціональних корпорацій, впливових громадських організацій, національно-культурних об'єднань, регіональних еліт, блогерського активу, учасників спілкування в соцмережах.

13. Для захисту свого інформаційного простору держава зобов'язана використовувати всі традиційні правові, правоохоронні важелі, свій вплив на вертикальні інформаційні комунікації, засоби комплектації вітчизняними та зарубіжними ресурсами національних інформаційних баз, а також державну систему інформаційного виробництва. В інформаційних протистояннях на нинішньому етапі суспільного розвитку остання набуває

дедалі більшого значення, оскільки здатна генерувати контрпропагандистські інформаційно-аналітичні продукти, за їхньою допомогою діяти на попередження при організації ефективної прогнозно-аналітичної роботи.

14. Формування вітчизняних засобів протистояння в інформаційній війні передбачало й масштабні зміни інституційного ландшафту та правил гри в інформаційній сфері, що позначилося на створенні органами державної влади структур, покликаних відстоювати проукраїнські позиції, шляхом надання об'єктивної інформації про події в Україні, протидії негативним інформаційним впливам на українських громадян і негативізації міжнародного іміджу держави. До таких, зокрема, можна віднести: Об'єднаний інформаційно-аналітичний центр «Єдина Країна», Інформаційно-аналітичний центр Ради національної безпеки і оборони України, Єдиний прес-центр з висвітлення АТО на базі СБУ, Український кризовий медіа-центр та ін.

Діяльність цих структур передбачає в першу чергу роботу з контентом, тобто зі змістом інформації, яка формує картину світу для людини і впровадження стимулюючих заходів для створення власного інформаційного продукту, зробленого на власному досвіді, з урахуванням власних цінностей та характеристик. Це свого роду втілення «стратегічних комунікацій» системи влади: з одного боку, інформування громадськості та форма звітності перед замовником-громадянином, а з іншого – чітке формулювання мети та постійний набір меседжів з приводу відстоювання національних інтересів держави. У такому комунікативному полі особливу роль починає відігравати й інформаційна діяльність громадянських структур.

У контексті цього механізм впливу громадськості на соціальні медіа сьогодні найбільш оперативно спрацьовує саме у випадку моніторингу та оперативного реагування активної аудиторії, блогерів, медіа-активістів і простих користувачів Інтернету. Це проявляється в таких формах:

– активність звичайних користувачів – взаємодія громадськості зі ЗМІ відбувається через коментарі на сайтах та у соціальних мережах. Складність цього методу в тому, що знати напевно, хто є справжньою людиною, а хто ботом; крім того, пересічний користувач не завжди може виявити обман чи маніпуляції в медіа;

– блогери, які пишуть про ЗМІ – їхня діяльність часто недооцінюється, проте сьогодні можна сказати, що їхня роль у суспільстві стрімко

наближається до ролі журналістів. В Україні діяльність блогерів ніяк не визнається офіційно та не регулюється на законодавчому рівні. Блогери та медіа-активісти впливають на медіа-середовище різними доступними методами. Починаючи від написання постів чи окремих блогів про певний медіа-ресурс до відвертого тролінгу. Дедалі частіше аудиторія таких блогерів у соціальних мережах чи не більша від аудиторії самих ЗМІ;

– сьогодні стають популярними проекти, які критикують ЗМІ, політиків, блогерів, журналістів. З іншого боку, є тонка межа між маніпуляцією та реальною критикою, коли блогери намагаються дискредитувати владу чи журналістів;

– громадські організації, які контролюють ЗМІ (Інститут масової інформації, «Телекритика», MYMEDIA) – це ресурси, які займаються постійним моніторингом та аналізом ЗМІ, працюють з рівнем освіченості журналістів та якості їхніх матеріалів. Контроль від цих організацій систематичний, але такий оперативний, як і у випадку з активними користувачами мережі;

– залучення користувачів мережі до контролю ЗМІ – прикладом може бути конкурс «Лови джинсу», який проводив Інститут масової інформації. У 2014 р. під час проведення парламентських виборів 2014 р. на конкурс було надіслано понад 550 матеріалів із 17 областей України. Метою конкурсу було популяризувати ідеї критичної оцінки медіа та підвищення медіа-грамотності населення;

– «економічні санкції», спрямовані проти ЗМІ – можливість не купувати, не читати, не дивитися певне медіа, таким чином оголошуючи бойкот їхнім власникам. Найвідоміші випадки – акції, організовані громадськістю проти газети «Вести», бойкот російського кіно та серіалів.

15. У рамках мережевого сегмента інформаційного простору за участі ЗМІ та громадських організацій здійснюється інформаційне просування України у світі шляхом створення якісних іншомовних версій сайтів провідних українських телеканалів з онлайн-трансляціями; створення інтернет-ресурсів, які містять вичерпні та оновлювані на постійній основі дані про участь російських регулярних військ і найманців у агресії проти України, зокрема з іншомовними версіями; інформування громадськості щодо програм прес-турів для іноземних журналістів; налагодження контактів українських журналістів із представниками російської регіональної

та місцевої преси з метою надання альтернативних точок зору на події в Україні; проведення інтернет-конференцій з лідерами думок в експертних середовищах різних країн тощо.

16. Працівники інформаційної сфери, задіяні для розв'язання проблем національної інформаційної безпеки, мають орієнтуватися в характерних особливостях розвитку сучасних комунікацій, у різноманітності цих процесів, пов'язаних з новими здобутками технічного прогресу, особливостями організації суспільного розвитку в умовах інформатизації, як, наприклад, з процесами розвитку соціальних мереж. Вони мають визначати і найбільш вразливі з точки зору зовнішніх негативних впливів складові чинної комунікаційної мережі, і найбільш перспективні складові мережі для нейтралізації цих впливів та організувати ефективну контрінформаційну діяльність.

Досвід останніх десятиріч говорить про те, що такими складовими мережі соціальних інформаційних комунікацій є бібліотечні установи. Незважаючи на те що в нинішній період суспільного розвитку у зв'язку з впровадженням електронних інформаційних технологій, забезпеченням доступу до Інтернету відбулося істотне зменшення уваги до них як до актуального інформаційного ресурсу (актуальність стає одним з найважливіших факторів при зростаючих темпах сучасного життя), можна спрогнозувати, що значення бібліотек на новому, інформаційному етапі розвитку зростатиме.

Лише з використанням бібліотечних фондів, масивів інформації, що відображають досвід, генеровані людством знання, перевірені практикою й корисні для його існування та розвитку традиції, духовні цінності та все те, що становить реальну інформаційну основу існування цивілізації, гарантується ефективне використання змісту нової інформації в соціальних комунікаціях, її конкурентоспроможність з точки зору необхідного протистояння в умовах інформаційної війни. За допомогою бібліотечних установ – сучасних інформаційних центрів:

– знаходяться відповідні пропорції між змістовним наповненням комунікацій новою інформацією, що узагальнює нові явища дійсності, та інформацією, продукованою попередніми поколіннями, що може бути дороговказом, орієнтиром користувачам при оперуванні новими ресурсами;

– може бути підвищено ефективність використання спеціальної інформації, орієнтованої на протиставлення негативним інформаційним впливам. Для цього бібліотечні установи мають удосконалити з урахуванням вимог сьогодення стратегії комплектування інформаційними ресурсами, удосконалити форми інформування потенційних користувачів про наявні ресурси (розвиток електронних каталогів, видання тематичних реферативних матеріалів, організація власної інформаційно-аналітичної та наукової діяльності, спрямованої на розкриття фондів, виявлення нових закономірностей розвитку інформаційних процесів у суспільстві та використання їх у практичній діяльності тощо);

– зважаючи на прояви інформаційної агресії, необхідність оперативного реагування на її аргументацію, має здійснюватися робота щодо первинної організації відповідних тематичних ресурсів для допомоги відповідним державним структурам у їхньому ефективному використанні в інформаційних контрзаходах. Для цього необхідне налагодження та підтримка широкого спектра дистантних зв'язків, у тому числі орієнтованих на тривалу перспективу;

– в умовах розвитку глобальних процесів, зростаючого впливу глобального інформаційного простору на мережу інформаційних комунікацій нашого суспільства може бути зміцнено процес національної самоідентифікації, духовно-ціннісних орієнтирів нашого суспільства;

– на основі ефективної сучасної організації як традиційної, на паперових носіях, так і електронної інформації має вдосконалюватися система національної інформаційної безпеки.

На сьогодні актуалізувалося питання про розробку методик використання соціальних мереж і блогосфери як джерела бібліотечного комплектування в суспільно значущих напрямках інформаційної діяльності. Ці джерела набувають значення у зв'язку з істотним впливом цих інформаційних технологій на процес демократизації суспільства, на стимулювання громадської активності мас, а також на зростаюче їхнє значення як неконтрольованого суспільством каналу інформаційних небезпек. Цей ресурс може стати важливим аргументом у протистоянні інформаційній агресії.

Наукове видання

ГОРОВИЙ Валерій Микитович, ОНИЩЕНКО Олексій Семенович,
ПОПИК Володимир Іванович та ін.

**СОЦІОКУЛЬТУРНІ МЕХАНІЗМИ ФОРМУВАННЯ
МЕНТАЛЬНОГО ІМУНІТЕТУ ПРОТИ ЗОВНІШНІХ
МАНІПУЛЯЦІЙ СВІДОМІСТЮ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ**

Редактори: Т. Дубас, О. Федоренко, Ю. Шлапак
Технічний редактор Т. Дубас
Комп'ютерна верстка: Г. Булахова

Підп. до друку 15.10.2015. Формат 70x100/16.
Друк офс. Ум. друк. арк. 18,38. Обл.-вид. арк. 12,38.
Наклад 300 пр. Зам. № 19.

Надруковано у НВЦ Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
03039, Київ, просп. Голосіївський, 3

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 1390 від 11.06.2003 р.